

De crisis der humanistische staatsleer in het licht eener calvinistische kosmologie en kennistheorie

H. Dooyeweerd

bron

H. Dooyeweerd, *De crisis der humanistische staatsleer in het licht eener calvinistische kosmologie en kennistheorie*. Boekhandel W. ten Have, Amsterdam 1931

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/dooy002cris01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Voorwoord.

Het boek, dat ik thans het licht doe zien, is gegroeid uit mijn rectorale oratie over hetzelfde onderwerp. Het biedt uiteraard niet zelve een uitgewerkte staatsleer, doch wil slechts de *grondslagen* voor een moderne Calvinistische staatsbeschouwing geven. De wijsgeerige voor-arbeid, die daartoe moest worden verricht, is te omvangrijk, dan dat reeds onmiddellijk met detailarbeid op het gebied der algemeene staatsleer kon worden begonnen.

Voor het eerst publiceert ik thans meer systematisch de grondlijnen der kennisleer en kosmologie, die ik in mijn nog niet verschenen boek: *De Wijsbegeerte der Wetsidee* uitvoerig heb uitgewerkt. Ik hoop deze grondlijnen als wijsgeerige basis te kunnen gebruiken bij mijn colleges over de rechtsphilosophie en de encyclopaedie der rechtswetenschap. De beschouwing over de juridische grenzen van de staatssouvereiniteit, die ik in de slotparagraaf geef, knoopt bewust aan bij de theorie van Johannes Althusius. Eventuele opmerkingen of bezwaren, die ter zake dezer theorie ter mijner kennis komen, zal ik nauwgezet overwegen. In 't bijzonder geldt dit ten aanzien van mijn opvatting van de grenzen der overheidsbemoeiing met het bedrijfsleven, waarvan ik de grondgedachte reeds in mijn Groningsche rede voor de Jaarvergadering der Christelijke Werkgevers uiteenzette.

Amsterdam, 20 October 1931.

DE SCHRIJVER.

Hoofdstuk I.

De crisis in de humanistische staatsleer en de moderne pogingen tot hare oplossing.

Inleiding.

De moderne staatstheorie bevindt zich reeds geruimen tijd in een crisis, die verre buiten het enge gilde der staatsrechts-beoefenaars de aandacht verdient en inderdaad in breeden kring met bezorgdheid wordt gadegeslagen.

Deze crisistoestand wordt het best geteekend als die van ‘een staatsleer zonder staat.’

Men spreekt op Nelson's voetspoor ook van het verschijnsel eener ‘rechtswetenschap zonder recht’. Maar deze beide zaken staan toch niet geheel op dezelfde lijn, ook al worde gaarne toegegeven, dat zij ten nauwste met elkander verband houden.

Immers de positieve rechtswetenschap kon nog steeds met een schijn van recht beweren, dat een onderzoek naar den zin des rechts buiten haar vakgebied ligt en voor de ontzieling van het rechtsbegrip de rechtsphilosophie verantwoordelijk stellen. Maar de algemeene staatsleer heeft geen borg meer, aan wie de schuldeischers de door haar onbetaalde rekening zouden kunnen aanbieden.

Ja, het is juist het meest verontrustend symptoom van de crisis der moderne staatsleer, dat men het essentieel verschil tusschen een rechtswetenschap zonder recht en een ‘staatstheorie zonder staat’ veelszins niet meer ziet, daar men reeds tot een algeheele inlijving van het staatsbegrip in het zin-functioneele rechtsbegrip gekomen is.

Volgens de door mij ontwikkelde wijsgeerige theorie der wetskringen berust de afgrenzing der vakwetenschappen ter laatste instantie niet op de technische eischen eener rationeele arbeidsverdeeling, en evenmin in de onderscheiden categorieën van het denken, als subjectieve, zij het al apriorisch-noodzakelijke methoden voor het ordenen onzer bewustzijnsinhouden, doch veeleer in de in eigen kring souvereine zinstructuur der wetskringen, waarmede de logische kring in de kosmische

tijdsorde naar goddelijke ordinantie onverbrekelijk is samengevlochten.

Dat het recht inderdaad binnen een zinvollen wetskring is besloten, waarborgt de mogelijkheid eener rechtswetenschap als *vakwetenschap*, maar maakt het tevens onmogelijk, in haar vakwetenschappelijke begrippen iets meer te zien dan abstracties uit de volle tijdelijke werkelijkheid. De zin des rechts is slechts een *functioneele* zin, een in eigen kring soevereine zin-zijde der volle tijdelijke realiteit, die eerst *boven den tijd* haar religieuze zin-volheid vindt.

De tijdelijke werkelijkheid zelve is ons nimmer binnen de structuur van een enkelen wetskring gegeven, doch slechts in de individueele structuur van dingen, die in alle wetskringen gelijkelijk hun zinfuncties bezitten, een structuur waarin deze zinfuncties op individueele wijze tot een eenheid zijn samengevlochten. Een inlijving van de algemeene staatsleer bij een vakwetenschap, hetzij de rechtswetenschap, hetzij de sociologie of de historiewetenschap beteekent dus noodzakelijk een ontkenning van de realiteit van den staat als zoodanig en daarmede de erkenning van het bankroet der staatstheorie.

Want de staten zijn geen subjectieve denkconstructies, maar ze zijn vóór alle theorie gegeven als individueele reële verbanden, wier zinstructuur wetenschappelijke opklaring vraagt. Een staatsrechtswetenschap, die meent dit gegevene der naieve ervaring te kunnen wegedeneeren en den staat tot een fictie, een personificatie van het rechtssysteem proclameert, gaat zoo zeker hare grenzen te buiten als een physica, die ons zou willen diets maken, dat de natuur uit niets anders bestaat dan uit electronengolven.

De crisis der staatstheorie is slechts een symptoom van de diepere crisis in de humanistische levens- en wereldbeschouwing en als zoodanig van universeel wijsgeerige beteekenis. Ik meen daarom voor dit verschijnsel bijzondere belangstelling te mogen vragen.

Het is mijn bedoeling, allereerst nader het karakter van de crisis te bepalen en de oorzaken, die haar in het leven hebben geroepen, aan een onderzoek te onderwerpen. Daarbij willen wij in het bijzonder licht laten vallen op de realiteitsbeschouwing en kennistheorie die achter deze crisis werkzaam is. Daarna willen wij aan de hand van eenige belangrijke recente werken de pogingen onder de oogen zien, die van verschillende zijden zijn gedaan, om op de basis van het humanistisch wijsgeerig denken weer het staatsbegrip voor de algemeene staatsleer en de staatsrechtswetenschap beide terug te winnen. Eerst

als wij uit de crisis van het humanistisch wetenschapsbegrip en het humanistisch persoonlijkheidsideaal zelve de principieele ondeugdelijkheid dezer pogingen hebben aangetoond, willen wij trachten de vraag te beantwoorden of het Calvinistisch wijsgeerig denken aan de staatstheorie een uitweg uit de tegenwoordige crisis kan wijzen en zoo ja, hoe wij dan het probleem in zake wezen, zin en structuur van den staat wetenschappelijk hebben aan te vatten.

§ 1. Ontwikkeling en karakter van de crisis in de humanistische staatsleer.

De crisis in de algemeene staatstheorie kondigde zich voor het eerst in meer acuten vorm aan in het enger gebied der staatsrechtswetenschap, sinds Gerber en Laband met de invoering eener zgn. *zuiver juridische methode* in deze bijzondere tak der rechtswetenschap ernst gingen maken.

Dat de consequente doorvoering dezer methode tot een radicale reiniging van alle staatsrechtelijke begrippen van hun specifiek verband met de zinstructuur van den staat en daarmee tot een ineenstorting van de staatsrechtswetenschap zelve zou moeten leiden, is reeds van den aanvang af door den grooten tegenvoeter van de school van Gerber-Laband, door Otto Gierke doorschouwd.

In een magistrale verhandeling *Labands Staatsrecht und die deutsche Rechtswissenschaft*,¹⁾ inderdaad een model van wetenschappelijke polemiek, heeft Gierke zoowel de verdiensten als de radicale gebreken der nieuwe methode in het licht gesteld.

Haar verdienste: het ernst maken met de waarheid, dat het staatsrecht inderdaad *recht* is en dus naar juridische methode moet worden behandeld, en haar scherpe onderscheiding van de tot nu toe in een vaak nevelige verwarring doorengemengde juridische, economische, politieke en ethische beschouwing van den staat: *haar fundamenteel gebrek en gevaar*: de althans in het program opgesloten poging het staatsrecht 'rein-logisch' te vatten buiten den grooten zinsamenhang van zijn levensverband en daardoor een radicale ontzieling zoowel van zijn zin als *staatsrecht* als van dien als *recht*.

Wat Gierke ook reeds gezien heeft was dit, dat achter de schijnbare onbevooroordeeldheid van dit formalistisch positivisme zich inderdaad een bepaald wijsgeerig en politiek voor-

1) Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 7er Jrg. (1883) S. 1097-1196.

oordeel verbergt. Laband's in wezen individualistische staatsbeschouwing, die zich in zijn maatschapsrechtelijke opvatting van de rechtssubjectiviteit van den staat als universitas, in zijn toepassing van de privaatrechtelijke figuur der 'negotiorum gestio' op de positie van den keizer in het rijk, in zijn denatureering van het orgaanbegrip door zijn constructie als privaatrechtelijk vertegenwoordiger, in zijn argumentatie in zake het gemis aan rechtskarakter der administratieve wetten¹⁾ enz. enz. slag op slag openbaart, berustte inderdaad op een individualistische metaphysica, die door haar hypostaseering van het individu aan de verbanden ware realiteit moet ontzeggen. De 'Begriffsjurisprudenz' is hier niets dan een logicistisch masker voor een zeer primitieve aprioristische werkelijkheidsbeschouwing. Typeerend is in dit verband Laband's opvatting, dat de algemeene privaatrechtelijke begrippen slechts een 'reiniging' van hun specifiek privaatrechtelijke kenmerken zouden behoeven, om in het publiek recht te kunnen worden ingevoerd. Maar bezat Laband dan reeds een inzicht in het typisch, zin-individueel structuurverschil tusschen het interne staatsrecht en het maatschappelijk privaatrecht?

Het eenige wat hij van dit structuurverschil weet te zeggen, is dat alleen de staat dwingende bevelen kan geven en daar hij ook in het familieverband de gezagsstructuur erkent, lost zich tenslotte het geheele structuurverschil tusschen staat en niet-statelijk verband voor hem op in het eigen recht tot executie als 'staatliches Reservatrecht.'²⁾

Door de positivistische opvatting van het door Laband in 't geheel niet in zijn zin geanalyseerde heerschappijbegrip, wordt de geheele staatsrechtelijke verhouding tusschen staat en onderdanen tenslotte door hem teruggebracht tot een systeem van absolutistische machtsverhoudingen tusschen individuen, een systeem, dat slechts door een reeks, streng genomen inconsequente, concessies aan de overgeleverde constitutioneele leer wordt verzacht.³⁾ Een naturalistisch-individueel-

- 1) Zie L a b a n d , *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches* 4e Aufl. II S. 9: 'denn es wird keinerlei Rechtsbeziehung zwischen dem verwaltenden Staat und einem anderen ihm gegenüberstehenden Rechtssubjekt dadurch geregelt.'
- 2) Zie hierover ook P r e u s z , *Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften* (1889) S. 186.
- 3) G i e r k e t.a.p. S. 1131. Een gelukkige inconsequentie beteekent op dit punt ook Laband's rechtsbronnenleer, die de autonomie en het gewoonterecht als onafhankelijke rechtsbronnen naast de wet handhaaft, zonder overigens een behoorlijke systematische verbinding tusschen deze bronnen te kunnen geven.

listische werkelijkheidsbeschouwing staat achter dit staatsbegrip en verleent aan zijn inhoud, de ‘Herrschaft’, dat onmiskenbaar absolutistisch karakter.

Die absolutistische trek openbaart zich ook in Laband's principieele ontkenning van de juridische betekenis der zgn. ‘*grondrechten*’.

De ware zin dezer vaak zoo grondig misverstande rechten kan eerst worden vastgesteld, wanneer men zich van te voren rekenschap heeft gegeven van het zin-individuele structuurverschil tusschen maatschapsrecht en verbandsrecht enerzijds, intern staatsverbandrecht en niet-statelijk verbandsrecht anderzijds. *Naar Calvinistische staatsbeschouwing ligt in het probleem der grondrechten voorzoover zij vrijheidsrechten zijn, niets minder besloten dan het probleem eener doorvoering van het algemeen kosmologisch beginsel der souvereiniteit in eigen kring in de structuurverschillen van den wetsskring van het recht en moet dit probleem worden opgelost door het vinden van een objectief zinkriterium voor de juridische competentie van den staat tegenover de niet-statelijke verbanden en de onderscheiden maatschapskringen.* Ik kom op dit punt bij mijn thetische beschouwing vanzelf terug in verband met het tegenwoordig zoo fel omstreden staatsrechtelijk souvereiniteitsbegrip.

Vast staat intusschen reeds, dat ieder, die de principieele juridische betekenis der grondrechten, onverschillig of ze al of niet in een geschreven grondwet belichaamd zijn, loochent, reddeloos tot de consequentie wordt gedreven, dat de staat een onbegrensde zgn. formeel-juridische competentie, wil men een ‘Kompetenz-Kompetenz’, bezit. En deze opvatting is het hart zelve van het door B o d i n als grondslag voor ieder staatsrechtssysteem ingevoerde absolutistisch souvereiniteitsbegrip, dat ondanks alle bij hem aanwezige anti-absolutistische tendenzen zelfs door een G i e r k e niet principieel is overwonnen.¹⁾

Dit souvereiniteitsbegrip, dat in zijn consequenties geen juridisch onaantastbare sfeer van vrijheid tegenover den staat meer gedooft, is, gelijk wij nog zullen zien, nimmer positiefrechtelijk te fundeeren, doch is niets dan een politiek vooroordeel, gegrond op een in wezen individualistische metaphysica. Laband's zuiver juridische methode beteekende in

1) T.a.p. S. 1189 erkent Gierke uitdrukkelijk de ‘formeele almacht’ van den staatswetgever! W a l d e c k e r, *Allgemeine Staatslehre* (1927) t.a.p. S. 277, die zelf zonder reserve de stelling neerschrijft: ‘Das Recht des Staats oder genauer: das die Zurechnung auf den Staat vermittelnde Recht(!) “bricht” das Recht der Verbände im Staat, wenn anders wirklich ein Staat noch vorhanden sein soll’, noemt in een noot Laband's machtsstaatsgedachte nochtans ‘der Schulfall einer angeblich staatsrechtlichen, in Wahrheit politischer Lehre’. Op het gebrek aan zin-analyse der verbanden bij Waldecker zelve kom ik nog terug.

wezen de prijs gave van iedere poging, den staat in zijn zinstructuur te vatten. De staat is als zoodanig tot een juridische fictie ineengeschrompeld. Achter de organen-individuen staat niets meer. Volk en gebied zijn slechts substraten van den staat, die gelijkelijk slechts als *object* van de staatssouvereiniteit in aanmerking komen.

Maar nog op een ander fundamenteel gevaar van Gerber's en Laband's zgn. zuiver juridische methode heeft reeds Gierke voor bijna vijftig jaar op waarlijk profetische wijze gewezen: dat van een reeds in zijn staatsrechtelijk wetsbegrip tot uiting komende ondergraving van den zin des rechts zelve en daarmee de vernietiging van alles wat den staat tegenover de aanstormende revolutionaire machten in zijn autoriteit kon handhaven. Het positivistisch rechtsformalisme vindt slechts zijn complement in een steeds dieper doordringend positivistisch rechtsmaterialisme. Het zette met zijn overschatting van de mathematische logica slechts de tradities van het rationalistisch humanistisch natuurrecht voort, maar het was anderzijds zeer positief tegenover dit natuurrecht in het nadeel. Het geloofde niet meer aan een onverbreekelijke 'ordre naturel', aan onverbreekelijke beginselen van recht en moraal. Het recht werd uitgehold tot een logisch-technische vorm, waarmee zich ieder materialistisch belang en geweld zou kunnen verbinden. En diep ernstig klinkt Gierke's vermaan tegen deze logicistische 'rechtstechniek zonder recht' als hij schrijft: 'indem sie (nl. de formalistische rechtswetenschap) den idealen Gehalt des Rechtes preisgibt, schwächt sie seine Widerstandskraft gegen den Ansturm politischer und kirchlicher, sozialer und wirtschaftlicher Mächte und Interessen. Das Recht aber ist zu keiner Zeit und am wenigsten in dem von der Tiefe her bewegten und an Konflikten überreichen öffentlichen Leben der Gegenwart der Nothwendigkeit überhoben, um seine Selbstbehauptung und Selbstentfaltung täglich neu zu ringen. Und nur der ideale Gehalt verleiht ihm auf die Dauer die innere Stärke, deren es zum Siege bedarf. Nicht "Rosz und Reisige" sichern es in letzter Instanz. Nicht der kunstvolle Apparat seiner Technik verbürgt ihm für immer die Heerschaft.'¹⁾

De voortgaande ontwikkeling der staatswetenschap heeft

1) t.a.p. S. 1195.

Gierke in dit opzicht volmaakt in het gelijk gesteld. De zuiver-juridische methode, die bij Laband nog in den meer naieven vorm der ‘Begriffsjurisprudenz’, de constructie met Romanistisch-privaatrechtelijke begrippen, verscheen en bij hem nog veelszins door een geniale juridische intuïtie en politieke tact binnen de grenzen werd gehouden, heeft zich sindsdien bij de invloedrijke zgn. ‘normlogische school’ van Kelsen in de wapenrusting van de Marburger transcendente logica gestoken. En zij heeft datgene, wat Laband nog voor resten van samenhang met de zinstructuur van het staatsverband in zijn juridische begrippen had overgelaten, met een waar fanatisme uit de staatsrechtswetenschap uitgeroeid. Het postulaat der ‘Methodenreinheit’ werd tot shibboleth tusschen ‘alte und neue Staatslehre’.

De staat, eerst nog halfslachtig als ‘drager der rechtsorde’ geduld, wordt straks in radicale consequentie met het logisch functioneel systeem der rechtsnormen vereenzelvigd. En in dit rechtssysteem, dat door middel van een logicistisch delegatieprincipe uit een zgn. oorsprongsnorm, als vrije hypothese van het wetenschappelijk denken, wordt geconstrueerd, zijn alle zinvolle structuurverschillen binnen den rechtskring uitgewischt en is tegelijk met den staat de zin des rechts overboord geworpen!

De staat identiek met het logicistisch systeem van Kelsen, of gelijk Sander in zijn vroegere Kelseniaansche periode den staat meende te mogen kwalificeeren, eenzelvig met de Kantiaansche ‘substantiekategorie van het Rechtsverfahren’! Deze laatste radicale stap tot elimineering van het staatsbegrip legde tegelijk de crisis in de zgn. algemeene staatsleer voor aller oogen bloot.

De algemeene staatsleer was eigenlijk eerst sinds Bluntschli tot een van de politiek, in haar ruimen Aristotelischen zin, afgescheiden theoretische ontwikkeling gekomen.¹⁾ Merkwaardigerwijze vereenzelvigt Bluntschli de algemeene staatsleer in dezen engeren zin met ‘algemeen staatsrecht’. En tot onze verbazing vernemen wij reeds in het eerste hoofdstuk van zijn ‘Allgemeines Staatsrecht’, waar Bluntschli zijn scherpe onderscheiding van algemeene staatsleer (in engeren zin) en politiek invoert: ‘Die Wissenschaft des Staatsrechts betrachtet den Staat in seinem geregelten Bestand, in seiner rich-

1) Zie Jellinek, *Allgemeine Staatslehre* S. 61 ff. en Richard Schmidt, *Allgemeine Staatslehre* (1901) I S. 29/30 noot ²⁾, die ook wijst op de vermenging van theoretische en praktische politiek bij Bluntschli.

tigen Ordnung. Sie stellt die Organisation des States dar und die dauerhaften Grundbedingungen seines Lebens, die Regeln seiner Existenz, die Nothwendigkeit seiner Verhältnisse. Der Stat, wie er ist, ist das Statsrecht.¹⁾

Daartegenover wordt de politiek afgegrensd als de wetenschap, die den staat in zijn leven, in zijn ontwikkeling beschouwt en de doeleinden en middelen onderzoekt, waarnaar het 'öffentliche Streben sich bewegt.'

Was reeds bij Bluntschli, zoo vragen wij ons verwonderd af, de vereenzelviging van theoretische algemeene staatsleer en staatsrechtswetenschap voltrokken?

Het raadsel lost zich op, als wij bedenken, dat wat Bluntschli onder 'algemeen staatsrecht' verstaat inderdaad een pêle-mêle was van historiewetenschap, sociologie, verbluffende naturalistisch-organologische metaphysica en rechtswetenschap.

Nergens komt dit duidelijker uit, dan waar Bluntschli zich waagt aan een begripsomschrijving van den staat. Allereerst worden de 'historische kenmerken' tot een algemeen staatsbegrip samengevat en wordt dienovereenkomstig de staat gedefinieerd als 'eine Gesamtheit von Menschen, in der Form von Regierung und Regierten auf einem bestimmten Gebiete verbunden zu einer sittlich-organischen Persönlichkeit.'

Deze definitie gelijkt reeds weinig op een juridische definitie van den staat, wanneer wij daaraan de moderne methodologische eischen eener juridische begripsvorming aanleggen.

Bluntschli is echter met zijn staatsbegrip nog niet gereed. 'Genügt der Statsbegriff, wie ihn die historische Betrachtung der verschiedenen Staten nachzuweisen vermag, dem menschlichen Geiste?' zoo vraagt hij. Zijn antwoord luidt ontkennend. Het wijsgeerig bewustzijn kan zich met het antwoord der historie niet tevreden stellen. En zoo komt hij tot een 'höchsten zur Zeit noch nicht realisirten Staatsbegriff': 'Der Stat ist die organisirte Menschheit, aber die Menschheit in ihrer männlichen Erscheinung, nicht in der weiblichen Gestaltung. Der Stat ist der Mann.'²⁾

Dit verbluffend resultaat teekent wel scherp het peil van de algemeene staatsrechtswetenschap en algemeene staatsleer ten tijde van het eerste zelfstandig optreden der laatste. Is het te verwonderen, dat tegenover dezen chaotischen toestand

1) *Allgemeines Statsrecht I* (3e Aufl. 1869) S. 1/2.

2) a.w. I, 50.

de invoering der zgn. zuiver-juridische methode door vele staatsrechtsjuristen als een verlossende gebeurtenis werd begroet?

De algemeene staatsleer was inderdaad wetenschappelijk in een uiterst precare positie. Alle mogelijke vakwetenschappen trachtten, met een eigenaardig metaphysisch streven naar verabsoluteering van hun zinfunctioneel gezichtspunt, het wezen en de structuur van den staat te bepalen. De grootste pretenties voerde in dit opzicht de sociologie in haar door C o m t e geïnaugureerde universalistisch-synthetische gedaante. Naar positivistische, natuurwetenschappelijke methode beoefend, zou zij naar haar program een wetenschappelijke synthese bieden van de verschillende zijden der menschenlijke samenleving. Was zij, na het ineensinken der metaphysische, de natuur-ervaring te bovengaande staatstheorieën, niet de aangewezen erfgename van den boedel der algemeene staatsleer? Zou zij niet competent zijn, het wezen en de structuur van den staat, zooals hij *is*, alzijdig causaal te verklaren? Maar tegen die pretentie van de zgn. natuurwetenschappelijke sociologie moest de staatsrechtswetenschap uit zelfbehoud weder een scherp protest doen hooren. Met behulp van de natuurwetenschappelijke methode laat zich de normatieve zin van het staatsrecht niet verstaan. Normen en natuurwetten zijn niet tot elkander herleidbaar.

Waar dan de juridische zinzijde van de staatsstructuur niet in de voorgewende synthese der natuurwetenschappelijke sociologie kan worden gevat, hoe zou deze sociologie in staat zijn het wezen van den staat in een alzijdige synthese te vatten?

Het grondprobleem van iedere algemeene staatsleer, die inderdaad haar opgave kent, bleef ten slotte aldus te formuleeren: *Hoe is een alzijdige zin-synthesis van de universeele zinfuncties van den staat wetenschappelijk mogelijk?*

Waar nu de staatsmetaphysica meer en meer in discrediet was geraakt, de sociologie als universeele synthetische wetenschap der samenleving haar claim op het door de wijsbegeerte verlaten erf der staatsleer geldend maakte, terwijl de staatsrechtswetenschap in Gerber's en Laband's lijn steeds verder de band met politiek en sociologie doorsneed, kwam de algemeene staatsleer, voorzoover zij zich niet eenvoudig in natuurwetenschappelijke sociologie wilde oplossen, als vanzelve in een *dualistische positie*. Zij kon eenerzijds, sinds de invoering der zgn. zuiver juridische methode in het staatsrecht, niet meer, gelijk Bluntschli, een syncretistische algemeene staatsleer met de misleidende vlag van een algemeen staatsrecht

dekken, ze kon anderzijds het wezenlijk verschil in probleem-complex, dat sociologie en moderne staatswetenschap tot object van onderzoek hadden gekozen, niet langer miskennen. Zoo scheen de eenige uitweg voor de algemeene staatsleer het opereeren met een dubbel staatsbegrip: een *natuurwetenschappelijk sociologisch* en een *normwetenschappelijk juridisch*.

Het was vooral het onder Kant's auspiciën herlevend methodologisch en kennistheoretisch inzicht, dat de algemeene staatsleer tot deze boedelscheiding dwong. In Jellinek's *Allgemeine Staatslehre* werd zij met het apparaat van uitvoerige methodologische vooronderzoekingen tot stand gebracht en de zgn. *twee-zijdentheorie* van den staat tot gemeengoed gemaakt.

Laten wij zien hoe deze boedelscheiding door Jellinek wordt verricht. 'Die Staatslehre,' zoo schrijft hij, 'hat den Staat nach allen Seiten seines Wesens zu erforschen. Sie hat zwei Hauptgebiete, entsprechend den zwei Gesichtspunkten, unter denen der Staat betrachtet werden kann. Der Staat ist einmal gesellschaftliches Gebilde, sodann rechtliche Institution. Dementsprechend zerfällt die Staatslehre in die soziale Staatslehre und in die Staatsrechtslehre.'¹⁾

De vereenzelviging van staatsleer met staatsrechtsleer noemt Jellinek een grove fout, die historisch is terug te voeren op het natuurrecht, dat naar den rechtsgrond van den staat zocht. Deze rechtsgrond zou nl. door dit natuurrecht niet zelden met den historischen ontstaansgrond zijn verward en zoo werd de staat uitsluitend als een rechtsinstituut beschouwd. Slechts de politiek als *practische staatsleer* werd door de staatsrechtsleer als zelfstandige wetenschap erkend. De literatuur der politiek vanaf Macchiavelli tot Montesquieu bevat vele theoretische onderzoekingen, die heden ten dage tot het domein der sociologische staatsleer zijn te rekenen.

De scheiding tusschen staatssociologie en staatsrechtsleer is volgens Jellinek gegrond in het verschil der methoden, die in beide gebieden heerschen, de causale der eerste, de normatieve der laatste.

De staatsleer als alzijdige theorie van den staat moet dus de eenzijdige aanspraken van haar beide onderdeelen op het monopolie der staatskennis energiek afwijzen en veeleer den innerlijken samenhang van beide aantoonen.

1) Jellinek, *Allgemeine Staatslehre* (3. Aufl. Anast. Neudruck 1919) S. 10/11.

Bij de uiteenzetting van de methodologie der sociologische staatsleer heeft Jellinek intusschen, op grond van het individueel-historisch karakter der staten, de aanspraken der natuur-causale sociologie op het vinden van algemeene natuurwetten van het staatsleven energiek teruggewezen en als de geeigende methode der staatssociologie aangewezen het opstellen van empirische ontwikkelings- en bestaanstypen ter duiding en eerst zoo oorzakelijke verklaring der staatsverschijnselen, een methode, die door Max Weber nader kennistheoretisch is gefundeerd en geperfectioneerd.¹⁾

Ieder gevoelt, dat de Achillespees dezer dualistische staatsleer gelegen was in de constructie van de onderlinge verhouding en samenhang van haar beide onderdeelen. Immers, zou de staat inderdaad een 'einheitlicher Gegenstand' van wetenschappelijk onderzoek blijven, dan kon het dualisme tusschen een sociologisch en juridisch staatsbegrip niet definitief zijn. De mogelijkheid eener de beide onderdeelen der staatsleer ten slotte verbindende synthese zou kennistheoretisch moeten worden aangetoond en, zoo de algemeene staatsleer op dit punt in gebreke bleef, zou zij zich zelve ontbinden.

Intusschen, wanneer zelfs de mogelijkheid van een niet op het rechtsbegrip van den staat appeleerend sociologisch staatsbegrip was toegegeven, dan was daarmee de eenheid in het staatsbegrip reeds hopeloos verscheurd en kon zij zelfs niet achteraf meer worden hersteld door eventueel wel omgekeerd het juridisch staatsbegrip op het sociologische te laten appeleeren.

Immers van tweeën één: of de rechtszijde is essentieel in het staatsverband en dan is een zuiver sociologisch staatsbegrip in Jellinek's zin geen begrip van den staat; of zij is het niet en dan valt de tweezijdentheorie.

Dat Jellinek dit dilemma zelfs niet heeft opgemerkt, bewijst zijn geheele hoofdstuk over het wezen van den staat.

Hier worden nogmaals de verschillende kennismethoden van de algemeene staatsleer tegenover elkander gesteld. Zij worden thans in een objectieve en een subjectieve onderscheiden. De objectieve beschouwt de realiteit van den staat staat als een physische, doch geeft slechts een uiterst gebrekkig en weten-

1) Vooral in zijn verhandelingen *Ueber einige Kategorien der verstehenden Soziologie* (1913), opgenomen in *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (1922) S. 403-450 en in zijn *Methodische Grundlagen der Soziologie* (uit *Wirtschaft und Gesellschaft* I. Teil 1920 Grundriss der Sozialökonomik III. Abt.), eveneens opgenomen in *Wissenschaftslehre* S 503-523.

schappelijk geheel onbruikbaar beeld van hem. Immers de sociale verschijnselen zijn door psychische handelingen bepaald, die slechts door onze innerlijke ervaring kunnen worden geduid, en de fysische zijde der staatsrealiteit is van deze psychische activiteit der menschen afhankelijk. Eerst de subjectieve beschouwingswijze dringt tot het wezen van den staat door. Zij bepaalt de realiteit van den staat nader als een niet slechts fysische, maar als een overwegend psychische. Voor haar zijn weder twee streng te onderscheiden methoden mogelijk. De eerste heeft tot voorwerp den staat als sociaal verschijnsel. Ze onderzoekt de reële subjectieve en objectieve processen, waaruit het concrete leven der staten bestaat. Men pleegt deze beschouwingswijze van den staat de *historisch-politieke* te noemen. Door haar leeren wij kennen het zijn en het werken van den staat naar de fysische en psychische zijde. Een reeks van vakwetenschappen is met dit onderzoek gelijkelijk belast.

De tweede methode richt zich op de juridische zijde van den staat. Wij vernemen thans van Jellinek, dat het recht een dubbel leven voert. Eenerzijds als ‘tatsächliche Rechtsübung’, als welke het een der sociale machten zou zijn, die het concrete kultuurleven van een volk vormen. In dezen zin hoort het recht tot de realiteit en is uiteraard voorwerp der rechtssociologie. Anderzijds is het recht echter een geheel van normen, dat bestemd is in handelingen te worden omgezet. In dezen zin behoort het recht niet tot het gebied van het *zijn*, maar van het *zoo behooren* en is het het specifieke voorwerp van een juridisch-normatieve onderzoekingsmethode.

Hiermede is dus niet alleen een tweezidentheorie voor den staat, maar ook voor het recht aanvaard!

Thans zet Jellinek zich eerst aan de reeds door zijn geheelen opzet onmogelijk geworden taak, het wezen van den staat zuiver sociologisch te bepalen en hij toont zich daarbij aanhanger van de opvatting van den staat als *verbandseenheid*. Doch Jellinek keert tegen G i e r k e's realistische verbandstheorie aanstonds het wapen der kenniskritiek. Zeker, de staat moet als sociale realiteit als een *wezen* worden gevat, maar het verbandsbegrip, waaronder wij den reëlen socialen staat vatten is niets dan een subjectieve, zij 't al noodzakelijke categorie van ons denken, waardoor wij de empirische verschijnselen tot de eenheid der synthesis samenvatten. De eenheid van den staat is in dezen zin een teleologisch-georganiseerde. Een veelheid van menschen wordt voor ons bewustzijn vereenigd, wanneer zij door constante, innerlijk samenhangen-

de doeleinden vereenigd zijn. De staat is een ‘Zweckverband’. En zoo komt onze schrijver dan na nader onderzoek van de elementen der staatsrealiteit tot zijn sociologisch staatsbegrip: ‘Der Staat ist die mit ursprünglicher Herrschermacht ausgerüstete Verbandseinheit seßhafter Menschen.’¹⁾ Jellinek verklaart ons uitdrukkelijk, dat de handelingen der organen, die den heerschenden wil tot uitdrukking brengen, door ons bewustzijn tot de verbandseenheid logisch noodzakelijk moeten worden ‘toegerekend’. Met dit toerekeningsbegrip staat en valt de teleologische verbandseenheid zelve.

Hoe die toerekening mogelijk is, met uitschakeling van de rechtsnormatieve zijde van den staat, leert ons Jellinek niet. Ze is ten eenenmale onmogelijk op grond van bloot-psychologische duidingsschemas of een causale verklaringsmethode.

Daarmede valt echter dit sociologisch staatsbegrip.

Duidelijk blijkt intusschen, dat Jellinek de verbandseenheid van den staat slechts als denkkategorie, als een voor ons bewustzijn ‘notwendige Form der Synthese,’²⁾ wil laten gelden en dat de realiteit voor hem opgaat in de a-normatieve werkelijkheidsfuncties. De staat is voor hem zelve slechts een functie der menselijke samenleving, een veelheid van objectieve en subjectieve natuurprocessen, die slechts door het synthetisch denken tot een eenheid verbonden worden, maar geenszins systatisch als eenheid gegeven zijn: ‘Er ist somit nach keiner Richtung hin Substanz, sondern ausschließlich Funktion. Die dieser Funktion zugrunde liegende Substanz sind un bleiben die Menschen.’³⁾

Het is van groot belang op deze opvatting van Jellinek alle aandacht te vestigen.

De eenheid van zijn sociologisch staatsbegrip, zijn eenheid als heerschappijverband is voor Jellinek slechts een psychische bewustzijnsfunctie: ‘Diese Funktion ist aber ausschließlich psychischer Art, und wenn sie auch physische Wirkungen hervorruft, so sind diese doch stets psychisch vermittelt. Damit reiht sich die staatliche Funktion der psychischen Massenerscheinungen ein.’

En hier stelt Jellinek uitdrukkelijk de staatsfunctie op één lijn met een zinfunctie als de taal, die volgens hem ook slechts

1) t.a.p. S. 180/1.

2) t.a.p. S. 170. Jellinek toont hier zijn oriëntering aan S i g w a r t 's psychologistisch kriticisme, waar hij schrijft, dat de bedoelde synthese even subjectief psychisch is als kleuren, tonen etc.! t.a.p. S. 161.

3) t.a.p. S. 174.

door klank- en schriftteekens ‘vermittelte psychische Funktion’ is.¹⁾

Het meest kritieke punt van Jellinek's algemeene staatsleer is echter de overgang naar het juridisch staatsbegrip.

Die overgang weet hij niet anders aannemelijk te maken dan door de apodictische uitspraak, dat de juridische kennis zich aan het sociologisch staatsbegrip moet aansluiten. Naar zijn juridische zijde is de staat slechts als rechtssubject te vatten en wel nader als ‘Körperschaft’, dat een zuiver juridisch begrip zou zijn.

Als rechtsbegrip wordt de staat dus gedefinieerd als ‘die mit ursprünglicher Herrschermacht ausgerüstete Körperschaft eines seßhaften Volkes’ of ‘die mit ursprünglicher Herrschermacht ausgestattete Gebietskörperschaft.’

Het is duidelijk, dat in dit begrip naar Jellinek's eigen uitgangspunt een innerlijke antinomie moet schuilen.

Immers twee toto coelo verschillende staatsbegrippen zijn hier in elkander gevlochten, terwijl Jellinek begonnen was, voor een methodische vermenging van beide te waarschuwen.

Van tweeën één: of het juridisch staatsbegrip is zelve het volle staatsbegrip, wat Jellinek kategorisch ontkent, of het omvat slechts de normatieve zijde van den vollen staat en dan kunnen naar Jellinek's kennistheoretisch uitgangspunt onmogelijk sociologische natuurbegrippen als ‘ursprüngliche Herrschermacht’ er een plaats in vinden.

Zoo trof Kelsen van criticistisch standpunt deze dualistische staatsleer in den hartader, toen hij opmerkte, dat de tweezijdentheorie noodzakelijk moest afstuiten op het kennistheoretisch inzicht, dat de eenheid in de ‘Gegenstand’ alleen door de identiteit der kennisrichting kan worden bepaald.²⁾

Inderdaad, want wanneer Jellinek ons tracht te suggereeren, dat de juridische begrippen niets anders zijn dan synthetische denkvormen, waarin wij de natuur-realiteit vatten, dan ziet hij over het hoofd, dat naar het door hem in alle opzichten aanvaarde Kantiaansche ervarings- en werkelijkheidsbegrip, normatieve begrippen nimmer als kenvormen op natuurervaring kunnen worden betrokken.³⁾

Reeds hier blijkt hoe in wezen een *specifiek humanistische realiteitsbeschouwing en kennistheorie* een belangrijke rol

1) t.a.p. S. 176/7.

2) Kelsen, *Allgemeine Staatslehre* (1925) S. 7.

3) Daarmede valt Jellinek's stelling: ‘Hier hat vielmehr die juristische Erkenntnis anzuknüpfen an die Ergebnisse der Erkenntnis des Staates als realer Erscheinung.’ t.a.p. S. 170.

speelt in de crisis der humanistische staatsleer en achter deze realiteitsbeschouwing en kennistheorie wordt de spanning en de innerlijke antinomie openbaar tusschen de beide grond-factoren der humanistische levens- en wereldbeschouwing, het Faustisch wetenschapsideaal en het apostatisch, de goddelijke souvereiniteit verwerpend persoonlijkheidsideaal.

Voor wij de crisis in de humanistische staatsleer in haar verdere ontwikkeling en in de pogingen, om haar te overwinnen, verder onderzoeken, willen wij dezen achtergrond nader belichten.

§ 2. De achter de crisis der humanistische staatsleer schuilende humanistische realiteitsbeschouwing en kennistheorie.

Zoowel achter het eerst in Kelsen's leer zijn afsluiting vindend streven naar een 'rein-juristische' methode in het staatsrecht, als achter het naturalistisch staatsbegrip der universalistische, positivistische sociologie en achter Jellinek's dualistisch staatsbegrip, schuilt een realiteitsbeschouwing en kennistheorie, die typisch samenhangt met de structuur van bepaalde typen der humanistische wets- en subjectsidee.

Die realiteitsbeschouwing gaat historisch terug op een uiteenscheuring van de in de kosmische tijdsorde organisch gegeven werkelijkheid in een zgn. boven den tijd verheven, dus in dezen zin transcendent noumenon en een tijdelijk phaenomenon.

De humanistische wijsbegeerte is in al hare talloze schakeeringen vóór alles *immanentiephilosophie*, d.w.z. zij kiest het absolute, archimedisch punt, van waaruit zij onze tijdelijke werkelijkheid naar wets- en subjectszijde als een eenheid en samenhang wil verstaan, *in den tijd* zelve. De proclameering der rede-souvereiniteit tegen het openbaringsgeloof, waarmede de humanistische levens- en wereldbeschouwing sinds den renaissance-tijd haar zegetocht begon, beteekende in zooverre een terugval in het heidendom, als zij weder het boventijdelijke in den tijd ging zoeken.

De menschelijke rede is niets dan een complex van geestelijke zinfuncties, die met alle andere zinfuncties der kosmische werkelijkheid in den tijd zijn samengeweven.

Worden nu een of meer dezer zinfuncties, zeg, de logische of de zedelijke, verabsoluteerd, d.w.z. 'an sich', onafhankelijk, souverain gesteld, dan kunnen deze functies niet zelve meer als *tijdelijk* worden gezien. Zij moeten dan den tijd trans-

cendeeren. Daarmede wordt het realiteitsprobleem en het tijdsprobleem gelijkelyk de crux aller immanentiephilosophie.

Reeds in de antieke Grieksche wijsbegeerte gaat de verabsoluteering van de $\nu\omicron\mu\epsilon\eta\omicron\nu$ noodzakelyk gepaard met een uiteenscheuring van de volle tijdelijke werkelijkheid in een tijd-loos noumenon, dat het ware wezen der tijdelijke werkelijkheid zou uitmaken, en een bloot subjectief, op de psychische zinnenschijn berustend tijdelijk phaenomenon.

Het noumenon als absolute, ware realiteit, wordt als ding-substantie gevat, naar Descartes' definitie: *quae nulla re indiget ad existendum*. Zoo worden in Plato's objectief idealisme de ideeën, de redebegrippen, de noumena, tot boventijdelijke substanties gehypostaseerd. De noumena worden toegeordend aan de redelijke functies van ons bewustzijn, de phaenomena daarentegen aan de zinnelyk-psychische functie, die de ware werkelijkheid niet kan ontdekken.

In de humanistische realiteitsbeschouwing en kennistheorie krijgt dit substantiebegrif een geheel nieuwen en eigen zin!

De proclameering der redesouvereiniteit gaat hier nl. uit van het modern-humanistisch persoonlijkheidsideaal, dat, in Faustische machtsbegeerte, zich heel de werkelijkheid wil onderwerpen. Na de geboorte van de moderne mathematische natuurwetenschap concentreert dit persoonlijkheidsideaal zich aanvankelyk geheel in dat typisch humanistisch wetenschapsideaal, dat als ware realiteit slechts wil erkennen datgene, wat het mathematisch natuurwetenschappelyk denken in schijnbaar vrije constructie scheppend uit zich zelf heeft voortgebracht. Het substantiebegrif wordt zoo primair de metaphysische grondslag van dit wetenschapsideaal. Zoo hypostaseert Descartes de mathematisch omvatte, in wezen tot starre ruimte herleidde *materiefunctie* tot de *res extensiva*, als tijdlooze substantie achter de zinnelyk tijdelijke natuurfuncties. Zoo hypostaseert H o b b e s de mathematisch omvatte bewegingsfunctie tot de tijdlooze substantie: bewegend lichaam.

Welke zinfuncties der tijdelijke werkelijkheid deze nieuwe humanistische metaphysica tot 'noumenon', tot substantie zou verheffen, hing primair af van de draagwijdte, die zij aan het wetenschapsideaal wenschte toe te kennen.

Waar ik dit punt reeds herhaaldelyk in ander verband heb uiteengezet, volsta ik hier met de constateering van de grond-antinomie tusschen wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal, hierin bestaande, dat zij bij consequente doorvoering elkander wederkeerig moeten opheffen.

Het eigenaardig continuïteitspostulaat, dat aan beide inhae-

rent is en dat de souvereiniteit der rede zoowel in de onbegrensde autarkie der persoonlijkheid als in de alle zin-grenzen overschrijdende macht van het mathematisch denken wil geldend maken, moet alle zinfuncties der tijdelijke werkelijkheid tot één kosmologischen grondnoemer herleiden, opdat niets in die werkelijkheid zich aan de rede-souvereiniteit onttrekke.

De grondnoemer is als substantie niets anders dan een zin-synthetische aftrekking of abstractie, welke het verdiepte tegenoverstellend denken uit de volle tijdelijke realiteit maakt.

Voor het wetenschapsideaal kan de substantie slechts zijn datgene, wat het mathematisch denken uit de natuurfuncties kan omvatten.

Primeert dit wetenschapsideaal, gelijk bij Hobbes, dan wordt ook slechts één grondnoemer, één mathematische natuursubstantie aangenomen, die aan de geheele tijdelijke realiteit, ook in haar geestelijke zinfuncties, wordt ondergeschoven.

Maar het persoonlijkheidsideaal, dat, als idee der autarkie, der souvereine vrijheid der menselijke persoonlijkheid, zich had opgeworpen en ter bevestiging dier souvereiniteit het wetenschapsideaal had opgeroepen, gaat dan ten onder in de door datzelfde wetenschapsideaal gedemonstreerde natuurnoodwendigheid aller ware realiteit.

Wilde het persoonlijkheidsideaal de redefuncties niet aan die ontbinding door het wetenschapsideaal bloot stellen, dan restte aanvankelijk niet anders, dan een tweede substantie naast de eerste aan te nemen en die tweede substantie (inderdaad de substantie van het *persoonlijkheidsideaal*) kon in de rationalistische periode vóór Kant slechts in het denken zelve worden gevonden. Zoo stelt Descartes naast de *res extensiva* als natuursubstantie, zijn *res cogitans* als geestessubstantie en scheidt beide grondnoemers als substanties door een onoverbrugbare kloof. ‘De natuur beschouwen alsof geen geest, den geest alsof geen natuur bestond’ werd zoo de innerlijk tegenstrijdige opgaaf.

Inderdaad een schrijnende antinomie. Want de natuursubstantie bestond als zin-synthetische aftrekking van de volle tijdelijke werkelijkheid immers slechts bij de gratie van het synthetisch denken!

Aan de oplossing dezer antinomie arbeidden de Cartesiaansche en Leibniz-Wolffiaansche metafysische scholen vruchteloos.

Intusschen had het vlijmscherpe intellect van D a v i d H u m e het substantiebegrip van kennistheoretisch gezichtpunt uiteengerafeld. Deze denker, die op Locke's voetspoor de

synthetisch gevatte psychische functie tot grondnoemer voor alle ervaarbare werkelijkheid koos, toonde aan, dat een van ons bewustzijn onafhankelijke natuur-substantie, gesteld, dat zij bestaat, in elk geval de grenzen van ons kenvermogen overschrijdt. In de lijn der overigens evenzeer in het wetenschapsideaal gefundeerde associatiepsychologie wordt het substantiebegrip, de belichaming van alle hypostaseering, uiteengerafeld tot copie van een bundel psychische voorstellingen. Het geheele begrip der substantie wordt naar de wetten der associatiepsychologie verklaard als een psychologisch wel is waar noodzakelijke synthese, maar als een onhoudbare illusie, voorzover het op 'Dinge an sich' wordt betrokken. De begrippen (ideas) zijn immers zelve slechts de copieën der oorspronkelijke voorstellingen (impressions): het criterium der waarheid ligt alleen in de juiste verbinding van de idee met de impressies, waarop zij betrekking heeft. De impressie nu, welke aan de idee der substantie ten grondslag ligt, is die van een constante verbinding van zinnelijke voorstellingen, een constante gelijkmatigheid dus in de voorstellingsactiviteit zelve.

Wanneer men nu de idee der substantie niet op deze constante verbinding van voorstellingen betreft, doch op een metaphysische identiteit der verbonden voorstellingsinhouden, dan wordt de idee vals.

Door deze psychologistische kenniskritiek werden langs den weg van een psychologistisch omgebogen wetenschapsideaal de metaphysische *grondslagen van wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal beide ondermijnd*. Want Hume's kritiek treft evenzeer het Cartesiaansche substantiebegrip van het persoonlijkheidsideaal: de absolute realiteit der *res cogitans*. Het *ik* is in 't licht zijner kenniskritiek slechts een verzamelbegrip der voorstellingsreeksen, die naar de wetten der associatie constant geordend worden.

Het is duidelijk, dat deze geheele kritiek berust op een eenvoudige verlegging van het archimedisch punt in de humanistische immanentiephilosophie van het physicaal denken naar het psychologisch denken. In het wezen der zaak *hypostaseert* Hume evenzeer als de door hem bestreden rationalisten, en wel de *psychische functie* der tijdelijke realiteit. Alle 'an-sich'-stellen, alle hypostaseering, onverschillig of zij de hypostase hult in den vorm van het dingbegrip of van het functiebegrip, berust op het zin-synthetisch denken, op een zin-synthesis van de verdiepte, tegenoverstellende analytische denkfunctie en de door haar uit de volle werkelijkheid afgetrokken a-logi-

sche werkelijkheidsfuncties.¹⁾ Daarmede valt reeds de hypostase der psychische functie, wijl ze slechts bij de gratie van de logische bestaat!

Voor Hume's zgn. empirisme is de geheele ervaarbare werkelijkheid *phaenomenon* geworden in den zin van gehypostaseerde objectief psychische zinfunctie der tijdelijke realiteit.

Wij weten, hoe dan Kant, mede onder indruk van Hume's in scepticisme uitmondende kenniscritiek het persoonlijkheidsideaal van het wetenschapsideaal trachtte te emancipeeren en in zijn zgn. Copernicaansche omwending de ervaarbare werkelijkheid (als *natuurwerkelijkheid*) tot een slechts transcendentale objectiviteit bezittend phaenomenon neerdrukte. Het door hem tegen Hume met kracht gehandhaafde wetenschapsideaal wordt begrensd tot de psychische zinnelijkheid en losgemaakt van het metaphysisch substantiebegrip. Het noumenon wordt geheel verlegd in het bovenzinnelijk rijk der normatieve rede-ideeën, waarin het zijn diepste tendenzen ontdekkend persoonlijkheidsideaal zijn absolute souvereiniteit der zedelijke vrijheid proclameert.

Zoodra het persoonlijkheidsideaal zich van het wetenschapsideaal ging emancipeeren en, gelijk bij Kant, het primaat opeischte, kon het, consequent doorgevoerd, in de natuur geen eigen substantie meer erkennen, daar zulk een natuursubstantie het continuïteitspostulaat der vrijheid weersprak.

Het moest op den duur de natuur zelve in de rede-idee der vrije persoonlijkheid fundeeren en die persoonlijkheid in haar gehypostaseerde functie zelve bevrijden van de door Kant nog vastgehouden verzakelijking tot substantie, door haar als absolute *subjectieve actualiteit* te vatten. Het na-Kantiaansch ethisch idealisme van Fichte in diens eerste periode heeft deze consequentie uit Kant's moralistisch persoonlijkheidsideaal reeds getrokken. Kant zelve blijft nog bij de, ook door de *Kritik der Urteilkraft* niet realiter overbrugde, analytische scheiding tusschen de beide rijken van phaenomenale natuur-werkelijkheid en noumenale, eerst dus een apriorisch redegeloof te realiseeren, normatieve vrijheid staan.

Een typisch dualistische wetsidee, waarin de antagonistische continuïteitspostulaten van wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal elkander in evenwicht houden, maar idealiter het primaat aan het laatste is toegekend, ligt aan Kant's geheele realiteitsbeschouwing en kenniskritiek ten grondslag. De criticisti-

1) Hierover nader Hoofdstuk II § 1 blz.

sche kennisleer heeft haar functionalistische instelling met al hare humanistische voorgangsters gemeen.

De historische lijn, door mathematisch natuurwetenschappelijk rationalisme en psychologistisch empirisme gewezen, liet ons zgn. kenvermogen in twee bewustzijnsfuncties opgaan: de psychische en de logische. Achter deze functionele dualiteit school het dogmatisch vooroordeel van de metaphysica der immanentiephilosophie: de uiteenscheuring der volle tijdelijke werkelijkheid in een noumenon en een phaenomenon. Het noumenon werd aan de analytische denkfunctie, het phaenomenon aan de psychische waarnemings- of voorstellingsfunctie toegeordend.

Door deze dogmatische instelling wordt ook Kant's kenniskritiek beheerscht, doch zijn zgn. Copernicusdaad bestond in de onttrekking van het noumenon aan het bereik van het mathematisch denken en de begrenzing van dit laatste tot het psychisch phaenomenon; in de onderscheiding van een apriorisch, alle ervaring eerst mogelijk makend, daarmede haar transcendentale objectiviteit waarborgend vorm-element en zijn noodwendige begrenzing tot een zinnelijk-psychische materie aller kennis; en in de transcendentaal-idealistische opvatting, dat alle ervaring eerst mogelijk is als constitutieve synthetische verbinding van de vormen van ons kennend bewustzijn (transcendentaal-logische categorieën en de psychische aanschouwingsvormen ruimte en tijd) met het eenige *gegevene* in den 'Gegenstand', de materie der zinnelijke indrukken (*Empfindungen*). Zoo wordt dus de natuurervaring en daarmede de empirische werkelijkheid in transcendentaal-idealistischen zin tot een synthesis onzer logisch-psychische bewustzijnsfuncties. Het noumenon wordt transcendent aan deze werkelijkheid verklaard en het substantiebegrip der natuur-metaphysica wordt gedegradeerd tot een functionele categorie der relatie, die alleen op de tijdelijke zinnelijkheid kan worden betrokken. De verlegging van het primaat in het persoonlijkheidsideaal openbaart zich ook in de opruiming van de Cartesiaansche *res cogitans* als substantie van de kennende persoonlijkheid. Zij wordt in het licht der kenniskritiek vervangen door de functionalistische transcendentale 'Einheit der Apperzeption', die in de betrekking van alle synthetische kennisactiviteit op den transcendentalen vorm der 'ikheid' aan iedere kenniswervende synthesis ten grondslag zou liggen.

Zelfs de vóór-theoretische, naieve ding-ervaring wordt naar dit kennistheoretisch, inderdaad *dogmatisch* vooroordeel geconstrueerd. Alles, wat in de ding-ervaring de nog ongeordende

zinnelijke indrukken te boven gaat, berust op *synthetische* vorming door ons kennisapparaat. Zoo wordt het *naieve dingbegrip*, dat geheel ten onrechte vaak met het metafysisch substantiebegrip wordt verward, opgelost in een *functiebegrip*.

Het normatieve, bovenzinnelijk en boventijdelijk rijk der noumenale ideeën, waartoe Kant ook recht en normatieve staatsidee rekent, bleef voor het kennend bewustzijn door een onoverbrugbare kloof van de empirische werkelijkheid gescheiden. Een synthesis tusschen noumenale en phaenomenale werkelijkheid was op dit standpunt principieel uitgesloten.

Men gevoelt aanstonds, hoe deze geheele kijk op de realiteit en op de mogelijkheid der kennis, wanneer zij in de staatsleer doordrong, een impasse moest te weeg brengen, waaruit geen ontkomen meer mogelijk was.

De beperking aller kennis tot de phaenomenale natuurervaring, de oplossing van het dingbegrip in een functiebegrip en het scherpe dualisme tusschen de zgn. empirische natuur-werkelijkheid en de bovenzinnelijke norm-wereld, moest reeds van den aanvang iedere 'einheitliche' theoretische conceptie van den staat in zijn alzijdige zin-structuur onmogelijk maken.

Zelfs wanneer in on-Kantiaansche lijn de neo-Kantiaansche rechts- en staatsleer, ter wille van de uitzetting van de grenzen van het mathematisch wetenschapsideaal, het criticistisch vorm-materie-schema als kennis-schema op de norm-wereld overdroeg en het recht als denk-kategorie ging vatten, moest zij toch de volledige dispariteit van normen en natuurwetten handhaven, wilde zij niet in het naturalisme van het vóór-kritisch empirisme en daarmee in een volledige ontbinding van het persoonlijkheidsideaal terugvallen. Hier bleef slechts in beginsel een trilemma: de naturalistisch-monistische staatsopvatting der natuurwetenschappelijke sociologie, de dualistische staatsleer van de twee-zijden-theorie, de logicistisch-monistische staatsopvatting der 'reine-Normlogik'.

Waar nu de 'reine Normlogik' op onweerlegbare wijze de onmogelijkheid aantoonde, den staat zonder verband met het recht te vatten en de twee-zijden-theorie de mogelijkheid der zin-synthesis tusschen de 'sociale' en de 'juridische' zijden van den staat niet kon aantonen, bleef aan Kelsen's school over de geheele linie de formeele overwinning, al moest ieder staats theoreticus tegelijk beseffen, dat Kelsen's methodologische zege den dood voor de staatsleer beteekende.

Eerst de dialectische methode van het na-Kantiaansche idealisme en de moderne phaenomenologie konden nieuwe moge-

lijkheden voor de staatsleer openen. Doch op deze mogelijke uitwegen voor de humanistische staatstheorie kom ik eerst later.

§ 3. Het nominalistisch individualisme en de elimineering der zin-individuele structuurverschillen der tijdelijke werkelijkheid als consequentie dezer realiteitsbeschouwing en kennisleer. Haar neerslag in de moderne humanistische staatstheorie.

Het tot hertoe geschetste beeld van de humanistische realiteitsbeschouwing en kennisleer, die wij als een der belangrijke factoren op den geestelijken achtergrond van de crisis der moderne staatsleer beschouwden, is nog geheel onvolledig, wanneer wij niet wijzen op een belangrijke consequentie ten aanzien van de opvatting der individualiteit.

De individualiteit is voor de theorie het kern-probleem der tijdelijke werkelijkheid. Zij is als gegeven der naieve vóór-theoretische ervaring de uiteindelijke weerlegging van alle rationalisme en het bewijs voor de onmogelijkheid, de subjects-zijde van onzen tijdelijken kosmos in de wetszijde op te lossen en tegelijk voor de onmogelijkheid, haar van de wetszijde los te maken.

Die individualiteit hangt intusschen, gelijk wij nog zullen zien, in de tijdelijke realiteit onverbrekelijk samen met de dingstructuur, en vindt naar Christelijke beschouwing haar boventijdelijken, transcendenten grond in den religieuzen wortel van onzen kosmos.

Op het functionalistisch standpunt der immanentiephilosophie wordt dit individualiteitsprobleem tot een hopelooze crux.

Het rationalisme, dat eigenlijk slechts een wets-, maar geen subjectsidee bezit, moet de individualiteit als een $\mu\Box\Box v$ trachten te elimineeren, hetgeen weer geschiedt door haar in het phaenomenon haar plaats aan te wijzen. Het irrationalisme daarentegen, dat eigenlijk slechts een subjects-, maar geen wetsidee bezit, moet omgekeerd de individualiteit verabsoluteeren tot het wettelooze en de wet tot het phaenomenon van een het leven verstarrende begripsconstructie neerhalen (vgl. in den modernen tijd *B e r g s o n* en *S p e n g l e r*).

Beide, rationalisme en irrationalisme, moeten het individualiteitsprobleem grondig vervalschen door hun functionalistische instelling. Reeds in de antieke filosofie komt deze instelling uit in de vraag van de idealistische wijsbegeerte naar

het ‘principium individuationis’, dat men in bepaalde zinfuncties der realiteit gaat zoeken.

In den beroemden universaliënstrijd gedurende de Middeleeuwen openbaart het Christelijk realisme zijn infectie door de heidensche filosofie, door in allen ernst deze vraagstelling der immanentie-wijsbegeerte over te nemen en haar zoo goed en zoo kwaad het gaat met de in grond en wezen verschillende Christelijke individualiteitsbeschouwing te verzoenen.

Thomas van Aquino zoekt op Aristoteles' voetspoor het principium individuationis in de ‘materia quantitate signata’, waardoor hij de individueele onsterfelijkheid en de individualiteit in de engelenwereld slechts ten koste van scherpe antinomieën kan redden.

Het Middeleeuwsch nominalisme verwerpt wel is waar het zoeken naar een ‘principium individuationis’, daar het alle dingen in wezen individueel noemt en de realiteit der algemeene begrippen bestrijdt, maar het toont in zijn empiristische kennistheorie de functionalistische instelling zoo mogelijk nog scherper, door de werkelijkheid af te sluiten in haar vóór-logische functies en het aandeel der geestelijke functies in de structuur der tijdelijke werkelijkheid kategorisch te loochenen. En zoo blijft zijn individualiteitsbeschouwing ten slotte slechts individu-alisme, dat van het vatten der zin-individualiteit even ver is verwijderd als het realisme.

Het humanisme is in zijn wetenschapsideaal, dat schoon schip maakt met het Aristotelisch entelechiebegrip, door en door nominalistisch, individualistisch ingesteld. Het kan de naieve individueele ding-ervaring geen recht meer doen door zijn substantialiseering van specifieke natuur-, resp. geestesfuncties. Zoodra het wetenschapsideaal zijn intrede doet, moet het aesthetisch getint kwalitatief individualisme van den vroegeren renaissancetijd plaats maken voor een kwantitatief mathematisch individualisme en verstoort een mathematisch functionalisme het ware individualiteitsbesef.

Van Hobbes tot Leibniz laat zich deze tendenz in toenemende scherpte aantoonen. In Leibniz' nominalistische monadologische metaphysica worden alle kwalitatieve individueele verschillen in de monaden in laatste instantie door de lex continui zijner rationalistische wetsidee gequantificeerd tot mindere of meerdere helderheidsgraden in de voorstellings-processen binnen de monaden. Het mathematisch oneindigheidsbeginsel, dat reeds in Nicolaus van Cusa's monadenleer de individualiteitsverschillen nivelleerde tot kwantitatieve

graadverschillen, heeft de individualiteit van het individu voor logisch-mathematische doordringing toegankelijk gemaakt. Zij houdt daarmee op, een bloot $\mu \square \square v$ in Platonischen zin te zijn. De individualiteit is in beginsel gequantificeerd en daarom kan deze nominalistische metaphysica zich zonder bezwaar verbinden met de toekenning van het primaat aan het intellect, terwijl het middeleeuwsch nominalisme de metaphysische theorie i.z. het 'primaat van den wil' behoefde, om de uitsluitende realiteit van het individu te fundeeren.

Het verabsoluteerde individu is voor het humanistisch wetenschapsideaal het gelijkvormig exemplaar der mathematische natuurwetmatigheid. In de natuurrechtelijke staatsconstructies van het humanisme viert dit individualiteitsloos individualisme hoogtij. Eerst in de 'Sturm und Drang'-periode begint de humanistische individualiteitsbeschouwing zich te oriënteren aan het humanistisch persoonlijkheidsideaal, doch het slaat dan zeer gemakkelijk om in een irrationalistische levensfilosofie, die de individualiteit hypostaseert ten koste van de wetmatigheid.

Kant zelf, de groote regenerator van het persoonlijkheidsideaal, legt nog in rationalistische lijn het 'principium individuationis' in de zinnelijke materie der natuur-ervaring. Zijn 'homo noumenon' is zelve niets dan de hypostase der moreele zinfunctieele wet, de 'kategorische Imperativ'. Zoo heeft Kant's practische wijsbegeerte geen plaats voor de zin-individualiteit. Tegelijk is zijn moraal- en rechtsfilosofie echter weder door en door individualistisch. Slechts in zijn *Kritik der aesthetischen Urteilkraft* krijgt de individualiteit een positief waardeaccent in de leer van het *scheppend genie*.

Door haar gemis aan inzicht in en waardeering van de zin-individualiteit der realiteit in haar dingstructuur (gevolg der mathematisch functionalistische instelling) vertoont reeds de humanistische natuurrechtsleer die onmiskenbare tendenz tot nivelleering van de zin-individuele structuurverschillen in het recht. Alleen de aan het Romeinsche recht ontleende imperium-gedachte, die in het opkomend staatsabsolutistisch streven der nationale monarchieën gereedelijk voedsel vond, bewaart deze natuurrechtstheorieën voor een in de verdragsconstructie gebaseerde zuiver maatschapsrechtelijke staatstheorie. Bodin's absolutistische soevereiniteitsleer, straks door Hobbes' scherpzinnige constructie van de rechtspersoonlijkheid van den staat geperfectioneerd, wordt met het criterium van het algemeen en bijzonder belang de basis voor de natuurrechtelijke onderscheiding tusschen publiek en privaatrecht, doch

brengt anderzijds reeds een *functionalistische, logische eenheid in de rechtsbronnenleer*; door via het verdragsbeginsel den *staatswil* tot *eenige geldingsbron van alle stellig recht* te proclameeren. Anderzijds wordt het zin-individueel zoo oneindig geschakeerd niet-statelijk intern verbandsrecht door de bekende Romanistische theorie der rechtspersoonlijkheid totaliter met het functioneel maatschapsrecht genivelleerd.

Intusschen kon de door het rationalistisch natuurrecht nog gehandhaafde onderscheiding tusschen publiek en privaat recht en haar basis, de absolutistische soevereiniteitsleer, voor de modern-individualistische staatsrechtstheorie, die de natuurrechtelijke traditie slechts in positivistische lijn voortzette, geen stand meer houden. Gelijk ook de in de natuurrechtsleer door Hobbes, in de moderne Deutsche staatstheorie door Gerber opgebouwde constructie van den staat als rechtssubject, als ‘universitas’, problematiek moest worden, zoodra de functionalistisch-nominalistische tendenzen verder doorwerkten in de richting van een oplossing van de geheele subjectszijde van het recht in een functie van de onpersoonlijke, van alle zin-individualiteit beroofde normzijde. In deze richting werkte de naturalistische sociologie broederlijk samen met het van methodisch zoo geheel verschillend standpunt uitgaande criticistisch positivisme.

Wat de eerste richting betreft, had reeds *A u g u s t e C o m t e* het program uitgegeven van een elimineering aller subjectieve rechten zoowel in het publiek als in het privaatrecht. Het begrip subjectief recht is voor dezen vertegenwoordiger ‘par excellence’ van het geen zin-grenzen erkennende naturalistisch wetenschapsideaal een begrip van gelijk metaphysisch gehalte als dat der causaliteit in de wijsbegeerte. Op zijn voetspoor bond de sterk door syndicalistische ideeën beïnvloedde Fransche staatsrechtsleeraar *L é o n D u g u i t* van uit zijn zgn. ‘realistisch’ positivistisch standpunt den strijd aan tegen het soevereiniteitsbegrip, het begrip der subjectieve rechten in het algemeen, de opvatting van den staat als reëel boven-individueel verband en ‘rechtspersoon’, en principieel tegen alle handhaving van zin-individueele structuurverschillen tusschen publiek en privaatrecht. Dat de schrijver vanuit dit nominalistisch, in wezen door en door empiristisch, individualistisch standpunt,¹⁾ niet de eenig mogelijke negatieve

1) Het doet min of meer komisch aan, wanneer wij Duguit den strijd tegen het individualisme zien aanbinden, dat hij van Stoïcijnsch-Romeinschrechtelijken oorsprong acht en dat volgens hem door de Reformatie als ‘un mouvement essentiellement individualiste’ krachtiger dan ooit is gestimuleerd (*Traité de Droit Const.* 3e éd. 1927 I p. 201 e.s.), en wanneer wij hem *G i e r k e* als aanhanger der ‘doctrine individualiste’ hooren qualificeeren (t.a.p. p. 646) etc. etc. Maar een zekere wijsgeerige naïviteit vormt een der meest karakteristieke, in zekeren zin zelfs ‘beminnelijke’ trekken van Duguit's ‘realistische’ rechts- en staatsleer!

consequentie trekt ten aanzien van de onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht, is slechts het gevolg van een der vele tegenstrijdigheden in deze ‘realistische’ staatstheorie.

‘L'état est mort’, zoo zegt Duguit het den syndicalist E d o u a r d B e r t h na en hij voegt er voorzichtigheidshalve aan toe ‘ou plutôt est en train de mourir la forme romaine, régaliennne, jacobine, napoléonienne, collectiviste, qui, sous ces divers aspects, n'est qu'une seule et même forme de l'état.’¹⁾

Maar wat blijft er dan volgens de ‘realistische’, positivistische theorie van Duguit van den staat over? Niets! Immers de staat is een simpel natuurfeit ‘constitué par l'existence, dans un groupement donné, d'un ou de plusieurs individus pouvant imposer par la force leur volonté aux autres membres du groupe.’

En met beminnelijken eenvoud lost de schrijver aan de hand van deze ontdekking alle problemen der staatsstructuur op: ‘De droit de souveraineté il n'y en a pas. Ainsi le problème tant discuté du titulaire de cette souveraineté ne se pose même pas, pas plus que ne se pose, on l'a vu, le problème du sujet de droit en général. Une règle qui s'adresse à tous, une règle qui impose le respect de toute manifestation de volonté conforme au droit objectif, voilà ce que l'on constate, voilà ce qu'il y a seulement. En vérité, pourquoi cherche-t-on autre chose? Pourquoi inventer toutes ces entités imaginaires, droit subjectif, souveraineté, sujet de droit? Tout cela s'évanouit à la simple observation des faits.’²⁾

De staat dus niets anders dan het feit, dat een individu of een groep van individuen sterker is dan de overigen en aan die overigen zijn wil door die grootere sterke feitelijk kan opleggen.

De staat, dat zijn de individueele ‘gouvernants’ in dezen zin, onverschillig of de groepen waaraan zij hun wil opleggen op een bepaald grondgebied zijn vereenigd, onverschillig voorts of hun ‘macht’ van zuiver materieelen, moreelen, religieuzen, intellectueelen of zooals zeer vaak van economischen aard is.³⁾

Rechten hebben deze sterke individuen niet, slechts *plich-*

1) *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État* (Paris 1908) p. 38/9.

2) *Traité I* p. 674.

3) *Traité I* p. 655.

ten, voortvloeiend uit de voor alle individuen gelijke regelen der ‘solidarité sociale’, gegrond op het bewustzijn, dat de mensen in een bepaalde periode van die solidariteit hebben.¹⁾ Zij kunnen nimmer worden beschouwd als organen van een collectief publiekrechtelijk verband, dat voor den realistischen blik niet bestaat, maar brengen slechts hun individueelen, persoonlijken, privaten wil tot uiting, die slechts aanspraak op gehoorzaamheid kan maken voorzoover zijn inhoud uit de voor alle individuen gelijke objectieve rechtsregelen geput is. ‘Il n'y a donc point de différence à faire; que l'acte de l'agent public soit unilatéral ou contractuel, il a, comme celui d'un particulier, le même caractère; il produit les mêmes effets de droit et aux mêmes conditions.’²⁾

De oude onderscheiding tusschen ‘actions d'autorité’ en ‘actions de gestion’ is van allen zin beroofd. Er bestaat geen structuurverschil tusschen publiek en privaatrecht. Tevergeefs pijnigen we ons verstand af, om te begrijpen, hoe Duguit nochtans grenzen tusschen publiek en privaatrecht kan handhaven. De oplossing komt als een ware ‘deus ex machina’. Het onderscheid ligt in de ‘sanctie’. Daar de ‘staat’ niets is dan het feit van de grootste materiele macht, kunnen de rechtsverplichtingen van de ‘gouvernants’ niet rechtstreeks door executie worden afgedwongen, ‘puisque l'état, maître de la contrainte, ne peut l'exercer directement contre lui-même.’³⁾

En dat schrijft dezelfde Duguit, die ons eerst heeft verzekerd, dat het dwaasheid is naar het rechtskarakter van een daad van executie te vragen, wijl ‘l'acte est purement matériel; c'est une force qui brise une autre force; ce n'est point une volonté qui pretend s'imposer à une autre volonté en vertu d'un pouvoir juridique propre.’⁴⁾! En toch zou dit juridisch

1) *Traité I* p. 685.

2) *Le droit social* p. 79.

3) *Traité I*, 710. Den waren grond waarom Duguit terugdeinst voor een vereenzelviging van recht en staat openbaart hij ons t.a.p. p. 64/5, waar hij tegen Kelsen's ‘juridisch pantheïsme’ (de term is van Duguit) opmerkt, dat bij een identificatie in den trant van Kelsen ‘il paraît bien difficile d'établir une limitation de l'État par le droit’. Kelsen zou hierop van zijn standpunt terecht antwoorden, dat Duguit hier een ‘ethisch-politisch’ postulaat tegen hem in het veld voert, dat buiten de competentie der positieve rechtstheorie is gelegen. Inderdaad openbaart zich op dit punt bij Duguit, gelijk geregeld in het humanistisch positivisme, de reactie van het teruggedrongen persoonlijkheidsideaal.

4) *Le droit social* p. 78. Nog onbegrijpelijker is overigens het standpunt van B e r t h é l e m y (*Droit administratif*, 5e ed. 1908 p. 42), die tegen Duguit het principieel onderscheid tusschen ‘actes d'autorité’ en ‘actes de gestion’ staande houdt, terwijl hij in een extreem nominalistische ontkenning van de staatspersoonlijkheid en in de individualistische opvatting van de staatshandeling volmaakt Duguit's ‘realistisch’ standpunt deelt. Zie ook B e r t h é l e m y -D u e z : *Traité élémentaire de droit constitutionnel* (1926) p. 77 e.v. Tegen deze wonderlijke inconsequentie terecht D u g u i t t.a.p. pag. 74/5.

dus volmaakt irrelevante feit der brute macht in staat zijn een juridisch onderscheid tusschen tweeërlei soort recht te grondvesten!

Veel consequenter dan Duguit zijn dan ook KRABBE en Kelsen, die bij hun oplossing van het staatsbegrip in psychologisch, resp. logisch-mathematisch misduide rechtsfuncties ieder principieel onderscheid tusschen publiek en privaatrecht loochenen.

Het is de ook door Duguit gedeelde zgn. *theorie der rechtssouvereiniteit*, die bij hem en zijn Hollandschen geestverwant Krabbe in een psychologischer (-sociologisch), bij Kelsen in een logicistischer-mathematisch gewaad gestoken, met de dualistische opvatting van den staat radicaal moest breken en het geheele staatsbegrip tot een systeem van rechtsfuncties moest trachten te herleiden.

Volgens Krabbe vorschde de staatsleer bij alle bronnen van gehoorzaamheid, en dus van macht en gezag, naar die ééne, waaruit een *verplichting* tot gehoorzaamheid voortvloeit, en vindt daarvoor geen andere bron dan het recht, welks verplichtende kracht in het rechtsbewustzijn van het individu is geworteld, uit welks psychologische wetmatigheid Krabbe tegelijk het postulaat van *eenheid van norm* meent te kunnen afleiden, dat de verklaring van het meerderheidsbeginsel zou moeten geven (!). 'Waaruit volgt, dat het staatsgezag niets anders is dan het rechtsgezag en dat het gansche staatsbegrip zich oplost in het bijzondere rechtsleven, dat bij een volk te vinden is.'¹⁾

Intusschen wordt Krabbe's leer der rechtssouvereiniteit meer door 'de laatste rest van zedelijk pathos' gedragen 'dat aan het rationalistisch natuurrecht uit den verlichtingstijd eigen was,'²⁾ dan door de methodologische consequenties, welke uit de erkenning van de onmogelijkheid eener meerszijdige staatstheorie bij de aanvaarding van de dualistische verhouding tusschen 'werkelijkheid' (lees 'natuurfuncties der werkelijkheid') en 'normenrijk' voortvloeien. Voor Krabbe blijft

1) Zie Krabbe: *Het rechtsgezag* (1917) p. 39 en voorts zijn overbekende werken: *Die Lehre der Rechtssouveränität* en *De moderne Staatsidee* passim.

2) Zoo terecht Hermann Heller: *Die Souveränität* (1927) S. 20/21.

de rechtsmonistische constructie van den staat tenslotte een politiek postulaat, dat in den tijd van den absolutistischen ‘overheidsstaat’ nog geenszins was verwezenlijkt en eerst in de verhoudingen van den modernen rechtsstaat is gerealiseerd.

Daarom werpt Kelsen's *Allgemeine Staatslehre* een veel scherper licht op de realiteitsbeschouwing en kennistheorie, die achter de crisis der humanistische staatsleer op een crisis van het humanistisch wetenschapsideaal wijzen. Het humanistisch persoonlijkheidsideaal werkt bij Kelsen slechts door in zijn dualistische scheiding tusschen ‘Sein und Sollen.’¹⁾ Overigens heeft het mathematisch wetenschapsideaal bij hem de laatste rest van souvereinen zin uit het rechtsnormbegrip uitgebannen, zoodat het tot een inhoudslooze denkkategorie is geworden, die ook het naakte geweld en de grofste tyrannie tot positief recht stempelt. Daarmede werd aan de humanistische rechtsstaatsgedachte, die reeds in haar tweede ontwikkelingsphase, de idee van den wetsstaat, een aanmerkelijke verzwakking had ondergaan, definitief het doodsbed gespreid!

Nimmer openbaarde zich het verband tusschen de functionalistisch-rationalistische werkelijkheidsbeschouwing en de radicale uitbanning aller zin-individualiteit uit het wetenschappelijk denken consequenter en grotesker tevens dan in deze mathematische ‘Normlogik’, waarin het staatsrechtelijk soevereiniteitsbegrip tot dat der logische onafleidbaarheid eener rechtsorde uit een hogere wordt gedenatureerd, de contractanten uit het vrije maatschapsverkeer gelijkelijk met den delinquent tot ‘staatsorganen’ worden bevorderd, de eigen zin-individualiteit van het ‘staatsgebied’ wordt wegge-logiseerd door zijn karakteriseering als formeel geldingsgebied van een normensysteem, dat evenzeer bij de andere verbanden als ‘Teilrechtsordnungen’ valt aan te wijzen²⁾, en het geheele probleem der staatsvormen wordt herleid tot dat der ‘Rechtserzeugungsformen.’³⁾

In de lijn der Marburger oorsprongslogica met hare categorieën-dynamiek is hier op radicale functionalistische wijze de geheele individuele subjectszijde van den rechtskring tot logische normfunctie geworden,⁴⁾ zoodat alle zin-individuali-

1) Zie hiervoor en tevens voor een uitvoeriger kritiek op Kelsen's school van uit de theorie der wetsidee mijn: *De beteekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphilosophie* (Kok, Kampen, 1926, blz. 22 vlg.).

2) Kelsen: *Allgemeine Staatslehre* S. 143.

3) t.a.p. S. 320 flg.

4) Kelsen beklaagt er zich in zijn polemieken met Smeđ over (*Der Staat als Integration*, 1930, S. 12 vgl.), dat men hem telkens weer verwijt, de ‘werkelijkheid’ van den staat te hebben geloofd, terwijl hij inderdaad slechts de ‘natuurwerkelijkheid’ van den staat heeft bestreden en hij wijst er op, dat hij reeds in zijn verhandeling ‘*Zur Theorie der juristischen Fiktionen*’ (Annalen der Philosophie 1919 S. 630 ff.) het bestaan van het positieve recht als ‘eine eigene Art von Wirklichkeit’ heeft gequalificeerd.

Doch Kelsen begrijpt niet den zin van het tegen hem terecht gerichte verwijt. Dit juist is het bezwaar, dat Kelsen de ‘geestelijke werkelijkheid’ van den staat in zijn logicistisch normensysteem laat opgaan en wanneer hij er op wijst, dat hij nimmer de betrekking tusschen dit normensysteem en de de normen ‘verwerklijkende’, d.i. ze ‘dragende’ menselijke natuurlijke activiteit heeft miskend, dan moet hem worden geantwoord, dat afgescheiden van de doodelijke antinomie, die juist die relatie tusschen ‘sein’ en ‘sollen’ voor zijn logicistisch monisme bevat, de geestelijke ‘werkelijkheid’ van den staat nimmer in de afgetrokken norm -, de wetszijde - kan liggen. Kelsen heeft de subjectszijde van het recht op echt rationalistische wijze in de normzijde opgelost, den staat tot ‘Normensysteem’ gedenatureerd.

teit in het recht tot een bloot logische ‘Ansatzpunkt für Relationen’, tot bloote functie in het normlogisch systeem is uitgehold.

De mathematische functionalisering der zin-individualiteit beteekent in wezen haar elimineering. Het logicistisch functionalistisch rechtssysteem, kentheoretisch uit een oorsprongsnorm geschapen, moet alle zin-individuele structuurverschillen tusschen intern staatsrecht, niet-statelijk verbandsrecht en maatschapsrecht volledig uitwisschen. Bij een consequente losmaking van alle rechtsbegrippen van hun zinsubstraten, blijft inderdaad nòch van de generale, nòch van de individuele zin-structuur van den rechtskring een spoor meer over. Merkwaardigerwijze is het eenige element in Kelsen's zgn. rechtsbegrip, dat er ons aan herinnert, dat wij niet met een volmaakt zinloze zgn. ‘reine Logik’ te doen hebben, nl. het dwangelement, juist een *inhoudsmoment* en geen *vormmoment*, en behoort dus, naar dit geheele kennistheoretische standpunt niet in het rechtsbegrip thuis.

De methodologische eisch, die Kelsen van uit het Kantiaansche dualistische wereldbeeld geldend maakt, om de rechtsbegrippen van alle zinsverband met de alleen als ‘werkelijkheid’ gevatte natuurfuncties te reinigen, teneinde op deze wijze tot een ‘reinen Normlogik’ te geraken, is karakteristiek voor de logoshypothese, die achter het geheele postulaat der ‘Methodenreinheit’ schuilt.

Terwijl Kant aan zijn normbegrip nog een schijn van *zin* kon geven door het den inhoud van het humanistisch persoonlijkheidsideaal, het autonomieprincipe toe te kennen, is voor Kelsen, die de norm tot mathematische kenniskategorie heeft

gedenatureerd en alle ethische postulaten uit de ‘reine Rechtslehre’ wil bannen, deze uitweg uitgesloten.

Waar de geheele zin van het ‘Sollen’ voor hem is ineengeschrompeld tot de formeele toerekeningsrelatie tusschen twee ‘Tatbestände’ en deze toerekeningsrelatie op haar beurt niets anders meer is dan een formeele toe-ordening van logische functies tot het logisch systeem, valt ook tenslotte de onderscheiding tusschen natuurwetenschappelijk en normlogisch denken volmaakt ineen. Immers het natuurwetenschappelijk positivisme wil de causaliteitscategorie evenzeer uithollen tot een mathematisch-logische toe-ordening van denkfuncties. Gelijk bekend, heeft Kelsen's leerling S a n d e r in zijn tweede periode inderdaad dezen stap tot uitbanning van het ‘ethisch politisch vooroordeel’ van het normkarakter des rechts gedaan en Kant's natuurwetenschappelijke kategoriëntafel zonder scrupules op de rechtservaring overgedragen, terwijl S c h r e i e r voorstelde, den term ‘Sollen’ door den neutralen, in de mathesis gebruikelijken term ‘toe-ordening’ te vervangen.¹⁾

De merkwaardige gemeenzaamheid in resultaten, waartoe methodologisch overigens zoo scherp tegenover elkander staande schrijvers als D u g u i t, K r a b b e en K e l s e n in hun staats theoretische beschouwingen komen, verklaart zich primair uit hun in wezen gemeenzame naturalistische humanistische realiteitsbeschouwing, een realiteitsbeschouwing, die in wezen door de geheele heerschende staatsleer, die in den staat nog slechts een abstractie, een denksynthese, kan zien, gedeeld wordt. Zij voeren slechts deze realiteitsbeschouwing *ad consequentias* en daarmee *ad absurdum*.

Terecht merkt H e l l e r op: ‘Deckt doch D u g u i t nur die Ontologie auch der herrschenden Staatslehre auf, wenn er gegen die Realität des Staates einwendet: ‘Si l'on se place dans le monde physique, on ne voit qu'une chose, les volontés individuels des gouvernants.’²⁾

Hoe cru en inderdaad het persoonlijkheidsideaal vernietigend deze realiteitsbeschouwing is, moge hieruit blijken, dat voor K e l s e n, die als anti-metaphysisch functionalistisch

1) Zie voor deze geheele ontmaskering der ‘Normlogik’ mijn ‘*Beteekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphilosophie* blz. 30 vgl. en blz. 97.

2) H e l l e r: *Bemerkungen zur staats- und rechtstheoretische Problematik der Gegenwart*, in Arch. des öff. Rechts N.F. Bnd. 16 (1929) S. 334. Tot mijn genoegen bemerk ik, dat ook H e l l e r van een ‘logisch-mathematisch wetenschapsideaal’ gaat spreken (t.a.p. S. 332).

Neo-kantiaan van Kant's practische metaphysica uiteraard niets meer kan redden, de reële mensch identiek is met het fysisch-psychisch natuur-individu, object alleen van de natuurwetenschap!¹⁾

De crux van de kritische formalistische rechts- en staatsleer, welke de innerlijke antinomie dezer geheele realiteitsbeschouwing *luce clarius* blootlegt, blijft echter het overbrengen van het Kantiaansche vorm-inhoudsschema op de 'normatieve kengebieden.'

Dit schema is reeds bij Kant in zichzelf tegenstrijdig, gelijk wij in Hoofdstuk II § 1 nader zullen zien, doch voert tot een algeheele zelfontbinding van de identiteitstheorie van recht en staat, die van een streng dualisme tusschen 'zijn' en 'zoo behooren' uitgaat, zoodra Kelsen bij de behandeling van het positiviteitsprobleem zich genoodzaakt ziet, een logisch verband tusschen de beide 'rijken' te leggen.

In mijn *Betekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphilosophie* (blz. 32 en vlg.) heb ik deze voor de 'Normlogik' doodelijke antinomie nader geanalyseerd.

De aan de zin-individualiteit der staatsstructuur principieel vijandige functionalistische instelling der humanistische realiteitsbeschouwing, is, naar wij zagen, een der hoofdfactoren in de crisis der humanistische staatsleer.

Kennistheoretisch vindt deze functionalistische instelling haar uitdrukking in de verabsolutering van het *zin-synthetisch* denken, zijn innerlijk tegenstrijdige losmaking van het *zin-systatisch* denken der naieve dingervaring,²⁾ hetgeen, gelijk wij zullen zien, weer tengevolge heeft een totale zin-vervalsching van het *gegevene* der ervaring en een totale misduiding van het zgn. naief realisme. Men vindt diezelfde instelling weder terug in de twee jaren na Kelsen's *Allgemeine Staatslehre* verschenen lijvige 'Algemeene staatsleer' van den Koningsberger hoogleeraar Ludwig Waldecker, een werk, dat geheel anders dan Kelsen's theorie van historisch-sociologisch standpunt uitgaat.

Voor Waldecker is de 'verbandseenheid' evenmin als voor Jellinek een systatisch reële zin-eenheid, doch niets meer dan een kritische denkrichting, 'eine vom sozialen Prozeß gezeitigte logisch bedingende Art und Weise oder Form des Ordens vorgefundener beziehungsmaßiger Ergebnisse, die ihrer Kausalität nach auf die in sich verbundenen Willensverhältnisse

1) *Allgemeine Staatslehre* S. 7.

2) Zie hierover Hoofdstuk II § 1 blz.

der Beteiligten verweisen. Wir machen die beobachteten Ergebnisse in ihrer Totalität denkfähig, indem wir sie selbst als eine Totalität auffassen.¹⁾ En zoo wordt ook het ‘wezen van den staat’, dat Waldecker in zijn sociologisch staatsbegrip wil vatten (‘Land und Leute in ihrer Gesamtorganisation,’) ²⁾ als een bloote denksynthese gekarakteriseerd. Het begrip vat geen gegeven systatische eenheid, maar niets dan het in de ervaring alleen gegevene van een territoriaal afgegrensde veelheid van functioneele psychische wisselwerkingen, die wij in hare bloot *gedachte* totaliteit als ‘staat’ vatten.³⁾

Vanuit dit standpunt, dat de staat slechts ‘denkvorm’ is, wordt uiteraard ook het spreken van *staatsdoeleinden* afgewezen en het feit, dat A l t h u s i u s als een der eersten in zijn verbandstheorie het teleologisch gezichtspunt door dat der symbiotische *functies* heeft vervangen, wordt zonder eenige scrupule in den geest van de humanistische immanentiephilosophie met hare verabsoluteering van het synthetisch denken uitgelegd!⁴⁾

Is het wonder, dat Waldecker vanuit dit functionalistisch gezichtspunt geen zin-individueel wezensonderscheid tusschen den staat en de niet-statelijke verbanden kan ontdekken en er niets tegen vindt, ook de territoriale evangelische kerken als staten te kwalificeeren,⁵⁾ daar het feit, dat wij tegenwoordig met ‘kerk’ de voorstelling van innerlijk geestelijke wisselwerkingen verbinden, slechts ‘historisch’ bepaald is?: ‘Weder die Organisationen für bestimmte Zwecke, sagen wir etwa vom Typus einer Aktiengesellschaft, noch die Kommunalverbände (Gemeinde, Kreis und Provinz), unterscheiden sich qualitativ, sondern stets nur quantitativ und funktional vom Staate.’⁶⁾

Dat het resultaat van deze functionalistische instelling noodzakelijk de opruiming van het structuurverschil tusschen publiek- en privaatrecht moet zijn, ligt voor de hand. De ‘Kategorie des öffentlichen Rechts’, die volgens schrijver slechts historische beteekenis had in de antithese van rechtspraak en administratie (!) ‘ist als solche genau so irreführend und genau so verzichtbar, wie die ihr korrespondierende Kategorie der substantiellen Staatsgewalt und der für diese bedeutsamen Vorstellung des Staats als eines angeblich in sich ruhenden

1) Waldecker a.w. S. 81/2.

2) t.a.p. S. 214.

3) t.a.p. S. 215.

4) t.a.p. S. 454-456.

5) t.a.p. S. 217.

6) t.a.p. S. 224.

“Organismus” Schellingscher Observanz.’ En de schrijver geeft den raad, ‘diese amtliche Kategorie des Polizeistaats wie so manches andere dorthin gehörige Requisit in die amtliche Rumpelkammer zu verweisen.’¹⁾

§ 4. De crisis van het humanistisch persoonlijkheidsideaal achter de crisis der humanistische staatsleer.

Achter de crisis der humanistische staatsleer openbaart zich niet slechts een crisis van het humanistisch wetenschapsideaal. Haar diepste grond is veeleer te zoeken in een geweldige crisis aan den wortel der humanistische levens- en wereldbeschouwing, het persoonlijkheidsideaal.

Zoolang het persoonlijkheidsideaal zich nog in het mathematisch wetenschapsideaal zelve concentreerde, werd de humanistische rechts- en staatsleer gedragen door een rotsvast geloof in de eeuwige praktische rede-waarheden, die zich voor de natuurrechtstheorie belichaamden in een *lex naturalis*, een ‘ordre naturel’. Men rechtvaardigde den staat en het staatsgezag uit het mathematisch denken en had een optimistischen kijk op de mogelijkheid, heel het leven naar de eeuwige rede-waarheden te vormen. Nog een *Rousseau*, die overigens reeds door een bitter scepticisme ten aanzien van de waarde van het wetenschapsideaal voor de ware ontplooiing der persoonlijkheid is aangetast, draagt zijn rationalistische theorie der volkssouvereiniteit en van de ‘*volonté générale*’ voor met het oude optimisme ten aanzien van de souvereiniteit van het mathematisch denken.

En ofschoon Kant door zijn kenniskritiek de aanspraken van het wetenschapsideaal op praktisch normatief gebied definitief afwijst, en de logisch-mathematische redefunctie (het verstand) incompetent verklaart tot het wetenschappelijk bewijs van de waarheid der normatieve ideeën, laat hij in zijn ‘*Kritik der praktischen Vernunft*’ aanstonds een aprioristisch, algemeen geldig *redegeloof* de plaats van het mathematisch wetenschapsideaal innemen en bouwt in dien geloofsuitgang een natuurrechtelijke staats- en rechtsleer op, die de onfeilbaarheid harer constructies en gevolgtrekkingen met zoo mogelijk nog grooter zekerheid dan haar voorgangsters verkondigt.

Dit rationalistisch geloof in eeuwige rede-waarheden, waarin staat en recht beide zouden zijn gegrond, is sinds de vorige eeuw door den vloedgolf van historisme en positivisme grondig

1) t.a.p. S. 367.

verstoord. Het neo-kantianisme kon met zijn logicistische ‘vormen’-wereld dezen vloedgolf niet keeren!

De idee der volkssouvereiniteit moge nog in tal van constituties, die na den wereldoorlog zijn tot stand gekomen, plechtig als grondslag van het staatsgezag zijn bevestigd, de wetenschap en de praktijk beide hebben het geloof aan deze idee tegelijk met dat aan de realiteit van het staatsverband verloren. De idee van een eeuwig rederecht met vaste materiele rechtsmaatstaven wordt als om strijd door de moderne rechts- en staatstheorie geridiculiseerd. Na het geloof in de goddelijke grondslagen van den staat is ook dat in zijn immanent redelijke grondslagen aan het wankelen gebracht.

De idee der modern humanistische democratie is zelve geen andere dan die van een scepticistisch relativisme, dat zich niet meer met heel den inzet der persoonlijkheid achter absolute waarheden durft te stellen en zich daarom tevreden stelt met gelijk recht voor iedere staatkundige beschouwing op te eischen.¹⁾ Schier onoverzienbaar wordt de moderne literatuur over ‘de crisis der democratie’, ‘de crisis van het parlementarisme’²⁾ etc. etc. De ‘rationaliseering van het gezag’ in de moderne constituties, waarop in ‘t bijzonder Mirkine Guetzevitch³⁾ heeft gewezen, houdt gelijken tred met de geestelijke ontworteling van het gezagsbegrip. Alle persoonlijke autoriteit wankelt en de theorie der onpersoonlijke rechtssouvereiniteit draagt met name in Kelsen's ‘Normlogik’ het Mephistoteeken aan het voorhoofd van den ‘Geist, der stets verneint.’

Gierke's voorspelling, dat de positivistische methode in rechts- en staatsleer de ideële grondslagen van recht en staat beide zou ondermijnen, heeft zich op inderdaad ontstellende wijze bewaarheid.

Het humanistisch wetenschapsideaal heeft in de wijsgeerig

- 1) Zie Kelsen: *Vom Wesen und Wert der Demokratie* S. 36: ‘Der Relativismus ist daher die Weltanschauung, die der demokratische Gedanke voraussetzt’ en de interessante § 50 der *Allgemeine Staatslehre*: ‘Staatsform und Weltanschauung’.
- 2) Zie voor de Duitsche literatuur de opgave bij Carl Schmitt: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* (2e Aufl. 1926 S. 29). Onlangs verscheen van Fransche zijde een belangrijke bijdrage tot dit probleem van de hand van J. Barthélémy: *La Crise de la Démocratie contemporaine* (1931).
- 3) Zie B. Mirkine-Guetzevitch: *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel* (1931) en zijn artikel: *Die Rationalisierung der Macht im neuen Verfassungsrecht* (Zeitschr. f. öffentl. Recht Bnd VIII, 1929) S. 161 flg.

holle phraseologie der ‘reinen Rechtslehre’ zijn eigen wortel in het persoonlijkheidsideaal afgesneden en bemerkt niet, dat het met den positivistischen strijd tegen alle zgn. ‘ethisch politieke postulaten’ in de staatsleer in eigen vleesch snijdt, waar het zijn fundament, de dualistische scheiding van ‘natuur-werkelijkheid’ en normenrijk aan datzelfde moralistisch persoonlijkheidsideaal ontleent, waartegen het in de wetenschap zoo verbitterden kamp meent te moeten voeren.

Men kan de ontwikkeling van de crisis van het humanistisch persoonlijkheidsideaal in de moderne staatsleer niet scherper in het licht te stellen, dan door te wijzen op de drie fasen, die een der grondideeën der constitutioneele humanistische staatstheorie:¹⁾ *de idee van den rechtsstaat*, heeft doorgemaakt. Men kan deze drie fasen paralleliseeren met de drie fasen in de houding van den staat tegenover het economisch leven: (1e staatsonthouding: formeel rechtsstandpunt tegenover het economisch leven; 2e sociale wetgeving: materieel rechtsstandpunt tegenover het bedrijfsleven; 3e rechtstreeksche inmenging in het interne bedrijfsleven: geleidelijke opzuiging van het vrije economisch verband in de structuur van den machtsen welvaartsstaat). Ook van dit gezichtspunt uit wint men een scherp aperçu op de geleidelijke ondergraving der humanistische rechtsstaatsidee.²⁾

In haar klassieke natuurrechtelijke fase (Kant, v. Humboldt) verdedigt de theorie van den rechtsstaat de onverbreekelijke subjectieve rechten van het individu tegen het ingrijpen van den staat en zoekt in het handhaven en positieveeren dezer rechten het doel van de geheele staatswerkzaamheid.

In haar tweede periode (Stahl, Bähr, Gneist) is deze individualistisch-natuurrechtelijke inhoud van de idee, onder invloed van de historische rechtsbeschouwing en Schelling's en Hegel's transpersonalistische staatsgedachte, vervangen door die van de formeele wetmatigheid der staatswerkzaamheid ter wille van de rechtszekerheid der burgers. De formeele rechtsstaatsleer ziet slechts de wet als *grens* van de staatswerkzaamheid, welke laatste op zich zelve alle mogelijke buiten-rechtelijke doeleinden kan nastreven. Onderordening van de zgn. uitvoerende macht onder de wetgeving en de rechtsspraak, is het parool dezer rechtsstaatsleer. Hier wordt

1) Zie b.v. Laband: *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches* II 173.

2) Zie hiervoor het van uit liberalistisch standpunt belangwekkende werk van Fr. Darmstaedter: *Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates* (1930).

de wetmatigheid der staatswerkzaamheid uit het *wezen* van den staat zelve afgeleid.

In haar derde periode (de positivistische identiteitsleer van Kelsen en zijn school, in zekeren zin reeds Stammler) worden staat en positief recht identiek verklaard en verdwijnt ook de laatste materiele band met het persoonlijkheidsideaal, door de volledige uitschakeling van alle 'ethisch-politische postulaten', waarin tot nu toe de rechtsstaatsgedachte haar kracht en zin gevonden had. Waar het recht volgens Kelsen 'nur die Form ist für irgendwelche Inhalte', de staat 'nur das Mittel ist zur Realisierung irgendwelcher sozialer Zwecke'¹⁾ en beide identiek zijn, kan in het *wezen* van den staat ook geen enkel aanknooppingspunt voor het persoonlijkheidsideaal met zijn autonomieprincipe meer worden gevonden.

'Aussichtslos ist darum auch der immer wieder gemachte Versuch, aus den Wesen des Staates oder des Individuums ein Minimum oder ein Maximum an staatlicher Kompetenz zu deduzieren. Es ist ein vergebliches Bemühen, wenn man heute, wie je, zu beweisen sucht, daß der Expansion des Staates gegen das Individuum an irgendeinem Punkte eine absolute Schranke gezogen sei. Dabei ist es gleichgültig, ob man diese Schranke in einer angeborenen und unveräußerlichen Freiheit des Individuums erblickt, wie es die alten Naturrechts-lehrer getan haben, oder ob man mit dem Wesen des Individuums als einer freien, sich selbst bestimmenden Persönlichkeit gewisse Eingriffe des Staates, gewisse Kompetenzen der Rechtsordnung, d.h. die Verknüpfung bestimmter Tatbestände mit Zwangsakten für unvereinbar hält, wie dies moderne Staats- und Rechtslehrer tun, die das Naturrecht ablehnen und auf dem Boden des Positivismus zu stehen glauben.'²⁾ Aldus Kelsen en terecht van zijn standpunt; zóó terecht, dat men nauwelijks begrijpt, waartoe deze uitvoerige, min of meer pathetische 'weerlegging' van zijn tegenstanders moet dienen, als nu eenmaal toch uitgemaakt is, dat staat en recht een en hetzelfde zijn. De verklaring van dit 'pathos' vindt men hierin, dat Kelsen's standpunt, gelijk reeds dat van Bergbohm, geïnspireerd wordt door den onmeedoogenden kamp van het in *wezen* in de humanistische levens- en wereldbeschouwing geëgronde wetenschapsideaal tegen zijn geestelijke moeder: het persoonlijkheidsideaal. Kelsen's geheele standpunt bewijst, hoezeer het naturalistisch weten-

1) *Allgem. Staatsl.* S. 40.

2) *a.w.* S. 41.

schapsideaal, (gelijk reeds bij een H o b b e s het geval is) tot *politieke* consequenties voert: bij beide tot een nimmer *positiefrechtelijk*, maar slechts *logicistisch* gefundeerd grenzeloos staatsabsolutisme, waarbij intusschen Hobbes nog bij Kelsen in de schaduw blijft door zijn reserveering van het natuurlijk recht op zelfbehoud van het individu.

Tegen deze consequentie van het wetenschapsideaal heeft het persoonlijkheidsideaal bij Kelsen geen tegenwicht meer. De verwijzing van de vraag i.z. de al of niet *wenschelijkheid* van zulk een *onbegrensde* heerschappij van den staat naar de politiek beteekent allermint, dat Kelsen *op dit gebied* aan vaste maatstaven van het humanistisch persoonlijkheidsideaal gelooft. Ten aanzien van de ‘ethisch-politische postulaten’ huldigt hij immers een sceptisch relativisme!

Hand in hand met de ondermijning van het persoonlijkheidsideaal in de rechtsstaatsidee gaat de *logicistische ontzieling van het wetsbegrip der constitutioneele staatsrechtstheorie*.

In zijn belangrijk referaat: *Der Begriff des Gesetzes in der Reichsverfassung*¹⁾, in 1927 gehouden voor de vereeniging der Duitsche staatsrechtsleeraars, merkt Hermann Heller op: ‘Einer klaren Erkenntnis von der Bedeutung des Gesetzesbegriffs im Rechtsstaate steht heute die politische Degeneration des Rechtsstaatsgedankens im Wege. Mußte doch Thoma im Jahre 1910 den Rechtsstaatsbegriff für die Staatslehre erst neu entdecken! In der Zeit bis zu dieser Entdeckung war aber der Sinn des klassischen Rechtsstaatsgedankens vergessen worden und die Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft unterscheidet heute wie zwischen den beiden Gesetzesbegriffen, so auch zwischen einem formellen juristischen und einem materiellen Rechtsstaatsgedanken, den sie politisch nennt. Mit dem letzteren weiß sie so wenig anzufangen, wie im Grunde mit ihrem materiellen Gesetzesbegriff.’

Inderdaad is de door L a b a n d, A n s c h ü t z en J e l l i n e k tot gemeengoed der moderne heerschende leer geworden onderscheiding tusschen wet in formeelen en materieelen zin sinds de radicaal-positivistische wending, die de staatsrechtswetenschap genomen heeft, van allen zin ontbloot.²⁾

1) Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer Heft 4 (1928) S. 115.

2) Tegen de onderscheiding, van overigens verschillend standpunt: K r a b b e: *Het Wetsbegrip*. Verspr. Geschr. 1927, blz. 1 vlg.; Carré de Malberg: *Contribution à la Théorie Générale de l'État* I, 276 e.s. en 314 e.s.; Heller: *Der Begriff des Gesetzes*. Zie voorts de literatuuropgave bij D u g u i t: *Traité* II, 140 e.s.

In de klassieke materiele rechtsstaatsgedachte bezat het begrip ‘materiele wet’ een zeer praegnanten humanistisch natuurrechtelijken inhoud. Op het voetspoor van R o u s s e a u eischte deze rechtsstaatsgedachte, dat de wet uitdrukking moest zijn van de ‘volonté générale’ (in tegenstelling met de ‘volonté de tous’) en dat in haar zich moest openbaren eenerzijds het postulaat der *vrijheid*, als dat der autonome zelfbepaling des volks (vgl. Rousseau's en Kant's vrijheidsidee) en anderzijds dat der *gelijkheid* in den zin van gelijke behandeling aller staatsburgers naar den maatstaf van het publiek belang zonder onderscheid van rang, stand enz. van het individu.¹⁾

Met dezen natuurrechtelijken inhoud van het wetsbegrip, dien het aan het humanistisch persoonlijkheidsideaal ontleende, verbond zich het meer technisch-organisatorisch in het postulaat der rechtszekerheid²⁾ gewortelde streven, voor de ‘wetgevende macht’ een materieel competentiegebied als praerogatief af te grenzen.³⁾ Daarvoor werd de M o n t e s q u i e u's trias-politicaal fundamenteel. In de rationalistische lijn van den tijd werd uiteraard voor de wet het criterium van de ‘algemeenheid’ en constantheid der daarin vervatte rechtsregel gevorderd, daar men met het begrip ‘algemeenheid’ dat van ‘hoogere waarde’ tegenover het individuele verbond.

In zijn beroemd werk over het Budgetrecht, verschenen in 1871, stelde L a b a n d de onderscheiding tusschen wet in formeelen en materieelen zin op nieuwe basis. Hij verwierp het criterium der algemeenheid en wilde met ‘logischer Notwendigkeit’ slechts die uiting van den staatswil naar haar innerlijk karakter als wet erkennen, welker inhoud ‘ein Rechtssatz, eine Norm zur Regelung oder Entscheidung von Rechtsverhältnissen ist.’ Het is bekend, dat Laband met dit criterium in 't bijzonder bedoelde, de begrootingswetten als zuiver formeele wetten te karakteriseeren, teneinde de bevoegdheid van de Regeering tot het doen van uitgaven ook buiten de begrooting om, of zelfs bij niet tot standkoming van een begroo-

1) Vgl. in dezen zin nog v. M o h l: *Enzyklopädie* (1859), 327.

2) Zie hierover uitvoerig C a r l S c h m i t t: *Verfassungslehre* (1928) S. 138 ff.

3) In de Fransche nationale conventie van 1789 bedoelde men met ‘loi’ alleen de hoogste, het geheele staatsleven bepalende rechtsnormen. Tijdens den strijd tusschen de vorsten en de standen in de Deutsche staten om het zelfstandig wetgevingsrecht van de eerste deed v. S t e i n's formule haar intrede, volgens welke de ‘allgemeine neue Landesgesetze... die Freiheit und das Eigentum der Staatsangehörigen’ moesten betreffen. Een nadere afgrenzing van het criterium werd echter niet beproefd.

tingswet te kunnen handhaven en in het algemeen ter handhaving van een ongedeelde souvereiniteit in den persoon des konings in verband met zijn theorie: die Sanction allein ist Gesetzgebung im staatsrechtlichen Sinne des Wortes.¹⁾

Laband's geheele theorie is in wezen de uiting van de rechtsstaatsgedachte in haar tweede periode, die in de wet slechts een in het wezen van den staat gegronde *formeele beperking* van den soevereinen staatswil (geconcentreerd in den koning) ziet en in deze beperking een waarborg voor de vrijheid zoekt.²⁾

In regeeringshandelingen, welke met een bloot formeele wet strijden, ligt naar deze theorie nog geen rechtskrenking, daar immers de formeele wet slechts *den vorm* eener wet heeft, maar naar haar *inhoud* slechts een administratief voorschrift bevat.

Ook dit laatste spoor van band met het persoonlijkheidsideaal is in het wetsbegrip der logicistische identiteitstheorie vervallen. Deze theorie kan niet zinvol meer van een begrenzing der staatswerkzaamheid door de wet spreken, sinds staat en logicistisch-positivistisch rechtssysteem volledig vereenzelvigd worden. Het wetsbegrip der identiteitstheorie is uiteraard louter *formeel*. Kelsen kent voor de 'wet in materieelen zin' nog slechts het relatieve criterium der algemeenheid van den inhoud³⁾, welke inhoud echter in zijn wetsbegrip van alle 'ethisch-politische postulaten' is gezuiverd.

Carl Schmitt schrijft in zijn *Verfassungslehre*: 'Alle andern Eigenschaften des Gesetzes als einer substantiell-rationalen, gerechten und vernünftigen Anordnung sind heute relativiert und problematisch geworden; der naturrechtliche Glaube an das Gesetz der Vernunft und die Vernunft im Gesetz ist in weitem Maße entfallen. Was den bürgerlichen Rechtsstaat vor völliger Auflösung in den Absolutismus wechselnder Parlementsmeerheiten bewahrt, ist nur der tatsächlich noch vorhandene Rest von Respekt vor diesem generellen Charakter des Gesetzes.'⁴⁾

Ik zou meenen, dat dit een schrale troost is voor de verdedigers der rechtsstaatsgedachte!

1) Marquardsen's Handbuch II, S. 72 en Staatsrecht II S. 6-10.

2) Zie L.v. Stein: *Verwaltungslehre* 2e Aufl. I S. 116/7, Krabbe: *Het Wetsbegrip*, Verspreide Opstellen (1927) blz. 1 en volgende en Heller t.a.p. S. 106 ff.

3) *Allgem. Staatsl.* S. 235 flg. Ook Carl Schmitt: *Verfassungslehre* (1928) S. 151 ff en Duguit: *Manuel de Droit Const.* 1923 (4e dr.) p. 97 en *Traité* II p. 145 e.v.

4) Carl Schmitt a.w. S. 156.

Is het wonder, dat in deze algemeene crisis van het humanistisch persoonlijkheidsideaal de logicistisch-‘idealistische’ rechtsbeschouwing door den ijlen wand harer vormenwereld heen in haar aloude humanistische tegenvoetster, het machtsnaturalisme, haar tweelingzuster begroet? Om in Kelsen's eigen woorden te spreken: ‘wer den Schleier hebt und sein Auge nicht schließt, dem startt das Gorgonenhaupt der Macht entgegen.’¹⁾

Slechts holle, zinloze denkvormen scheiden hier nog het idealistisch van het naturalistisch humanisme.

De geheele ideologie, welke het humanistisch persoonlijkheidsideaal van Grotius tot Hegel aan de staatstheorie geboden had, bevindt zich in een toestand van relativistische, scepticistische ontbinding. Zoo toonde zich een groot deel der Europeesche staten rijp voor de nieuwe ideologie der machtsdictatuur. En K e l s e n heeft reeds het probleem opgeworpen, ook de bolsjewistische dictatuur, welke den normatieven zin des rechts in alle mogelijke toonaarden loochent, en welker wezen door L e n i n zonder eenige omhulling werd omschreven als ‘unbegrenzte, durch keinerlei Gesetze, keinerlei allgemeine Regeln beschränkte, unmittelbar auf Gewalt beruhende Macht,’²⁾ in een van alle ideologie bevrijde rechtstheorie te vatten.³⁾ Inderdaad zal de ‘reine Rechtslehre’, wil zij hare logicistisch-positivistische aanspraken niet prijsgeven, zich aan deze taak niet kunnen onttrekken. In beginsel zal daartoe niets anders noodig zijn dan het loslaten van een zekere ethisch-politische terminologie, die Kelsen in herinnering aan het oude persoonlijkheidsideaal nog heeft vastgehouden. Maar de ‘Normlogik’, die met haar ‘Stufentheorie’ het onderling slag op slag tegenstrijdige, wijl de normatieve gelding der formeele decreetwetten kategorisch loochenende samenstel der bolsjewistische machtsverordeningen in haar logicistisch systeem zou willen vatten, zou, bij de uitvoering van dit program, niet verder komen dan tot de opstelling van de oorsprongsnorm, die naar de getuigenis van een der meest gezaghebbende officieele commentators van het Sowjetrecht ‘Treibende Kraft und Grundgesetz dieses Staates’⁴⁾ is:

- 1) Veröffentl. der Verein. deutscher Staatsrechtslehrer 1927 S. 55. K e l s e n bedoelde deze uitspraak tegen het natuurrecht. Zie ook *Der soz. und jur. Staatsbegriff* S. 95.
- 2) *Zur Frage der Diktatur* (Verlag der Arbeiterbuchhandlung, Wien 1921) S. 15.
- 3) Aldus K e l s e n in zijn voorwoord bij Mirkin Getzevitsch' boek: *Die rechtstheoretischen Grundlagen des Sowjetstaates* (1929).
- 4) G. G u r w i t s c h : *Die Grundlagen der Sowjetverfassung* 1923 S. 12 (Russisch) aangehaald bij Mirkin Getzevitsch a.w. S. 3.

‘Er behoort dwang te worden geoefend onder alle voorwaarden, welke de heerschende partij in het economisch belang der heerschende klasse beveelt.’

Doch neen, de ‘Normlogik’ zou, om zuiver in de logicistische leer te blijven, het eenige, wat wezenlijken materieelen samenhang in de activiteit der Sowjetmachthebbers brengt: het ‘ethisch-politisch postulaat’ van het ‘belang der heerschende klasse’, nog moeten schrappen en zou dan na deze ‘zuivering’ van de oorsprongsnorm haar systeem van het Russische staatsrecht onmiddellijk kunnen besluiten met de opmerking, dat nu alle individueele handelingen der Sowjet-autoriteiten ‘rein-logisch’ als delegatie van deze oorsprongsnorm begrepen zijn! Want ook juridische competentiegrenzen van ‘staatsorganen’ kent de bolsjewistische dictatuur, ondanks de letter der constitutie van 1925, niet, evenmin als zelfs een formalistisch-positivistisch wetsbegrip. Mirkin-Getzewitsch merkt te dezen aanzien op: ‘Das Prinzip der Diktatur auf der einen, und die Struktur der Herrschaftsorgane auf der anderen Seite führen nicht nur zur Negation jeglicher Gesetzgebung, sondern zur Abschaffung des Begriffes eines objektiven Rechts überhaupt. Im Sowjetstaat sind Faktum und Recht nur eins.’¹⁾

Inderdaad niets - geen moord, geen roof, geen geweldpleging, geen door geen recht gebonden machts-willekeur, - mag de ‘reine Rechtslehre’, zoo zij niet, gelijk in den jongsten tijd bij Verdroß en Schreier²⁾, de vensters naar de zijde van den zin des rechts openstoot, versmaden, in het systeem harer ‘Normlogik’ in te vlechten. Maar dat systeem is hier in twee zinnen samen te vatten. Of deze formalistische ‘Normlogik’ echter nog *wetenschap* mag heeten, ziedaar een vraag, die ieder die aan het wetenschappelijk denken nog den eisch stelt, dat ze ons zin-synthetische kennis verschaft van het voorwerp van onderzoek, moeilijk bevestigend zal kunnen beantwoorden.

1) t.a.p. S. 13. Op pag. 66 merkt de schrijver op: ‘Das Sowjetstaatsrecht kennt nicht den Begriff der Hierarchie der Normen und deshalb ist, nach dem Ausdrücke des russischen Kritikers (bedoeld is Timaschew) die Verfassung tatsächlich einer Verordnung nicht übergeordnet.’

2) Zie Schreier's *Die Interpretation der Gesetze und Rechtsgeschäfte* (1927) S. 9.

§ 5. De moderne reactie op de crisis in de humanistische staatsleer. Pogingen tot reconstructie der staatsleer op de basis eener dialectische phaenomenologie. De zgn. ‘Berlijnsche school’ en de ‘Integrationslehre’. De nieuwe humanistische realiteitsbeschouwing en kennisleer in deze theorie.

De diagnose, welke wij in onze voorafgaande beschouwingen van de crisis in de humanistische staatstheorie stelden en waarin wij de oorzaken dezer crisis op een drietal factoren, de in wezen naturalistische, individualistische realiteitsbeschouwing, de functionalistische instelling in de kennistheorie en de scepticistische ontbinding van het persoonlijkheidsideaal terugvoerden, wordt tegenwoordig door de geheele zgn. ‘geesteswetenschappelijke’ richting in de humanistische staatsleer als juist aanvaard.¹⁾

Deze nog zeer jonge richting wil een resolute poging wagen, deze crisis te boven te komen, zonder het immanentiestandpunt der humanistische levens- en wereldbeschouwing te verlaten. Ofschoon hare vertegenwoordigers volstrekt geen gesloten phalanx vormen en nog evenmin een uitgewerkte staatstheorie hebben geboden, kan men hier toch, wegens de gemeenschappelijkheid van zekere methodologische grondslagen en de algemeene aanvaarding van de zgn. ‘Integrationslehre’ in zekeren zin van een ‘school’ spreken, die wij naar den vader der ‘Integrationstheorie’ de school van S m e n d , of de ‘Berlijnsche school’ kunnen noemen. Overigens moet men bij het spreken van de ‘Berlijnsche school’ steeds in het oog houden, dat hare voornaamste vertegenwoordigers, de Berlijnsche hoogleeraren R u d o l f S m e n d en H e r m a n n H e l l e r , de Bonnsche hoogleeraar C a r l S c h m i t t , L e i b h o l z en W i t t m a y e r , onderling vaak zeer afwijkende beschouwingen verdedigen, zoodat hun geestelijke een-

1) Zie b.v. R. S m e n d : *Verfassung und Verfassungsrecht* (1928) § 1: *Die Krisis der Staatslehre*; H e r m a n n H e l l e r : *Die Krisis der Staatslehre*. Archiv f. Sozialw und Sozialpolitik 55 (1926) S. 289 ff.; L e i b h o l z : *Das Wesen der Repräsentation* (1929) S. 13 ff. Daarentegen ziet natuurlijk de norm-logische richting juist in de opkomst der ‘reine Rechtslehre’ den dageraad van de bezwering der crisis. Zie b.v. S. R o h a t y n : *Die verfassungsrechtliche Integrationslehre* (Zeitschr. f. öff. Recht IX, 1930) S. 261: ‘In Wahrheit gibt es keine Krise der allgemeinen Staatslehre, - wohl aber ist es berechtigt, von einer Krise einzelner deutschen Staatsrechtler zu sprechen.’

heid eigenlijk meer schuilt in uitgangspunt en methode dan in de uitwerking. Als rechtswijsgeerig geestverwant dezer richting kunnen wij ook den Marxist *Siegfried Marck*¹⁾ noemen, die wel is waar niet tot de 'Integrationstheoretiker' kan worden gerekend, maar wel in methodologisch opzicht met haar homogeen is.²⁾ Het is voornamelijk de realiteitsbeschouwing en kennistheorie dezer 'school', die wij in hare waarde voor de staatsleer aan een kritisch onderzoek willen onderwerpen.

Smend en Schmitt hebben getracht onder den naam 'Verfassungslehre' een nieuwe staatsleer te introduceeren, welke den staat in zijn volle geestelijke *realiteit* zou vatten en daarbij zoowel de klip van het naturalisme als van de monistische 'Normlogik' zou ontzeilen.

Het probleem der alzijdige zin-synthesis van de onderscheiden zin-functies van het staatsverband, waarin wij het kernprobleem der staatsleer ontdekten, en waarop wij zoowel het naturalistisch als het normlogisch monisme en de zgn. tweezijdentheorie zagen stranden, wordt hier dus van een nieuw gezichtspunt aangevat.

Daartoe heeft met name Smend getracht tegen de scherp omlinjende methodologie van Kelsen's normlogische school een andere methodologie te stellen, die hij aan *Litt's* phaenomenologische sociologie ontleent.

Theodor Litt behoort tot de tegenwoordig in groote mate aan invloed winnende richting in de phaenomenologie, die Husserl's eenzijdige oriëntering van de methode der ideeërende wezensaanschouwing aan de logische functie van het bewustzijn, het 'reine Cogito' (in Cartesiaanschen zin), wil doorbreken door de veel bredere oriëntering aan de totaliteit der bewustzijnsfuncties, ook de emotioneele en waardeërende, waaraan dus evenzeer kenwaarde wordt toegekend.

Deze richting betreft Husserl's phaenomenologische methode op het breede begrip van het 'reine' geestelijk 'ik', dat door *Dilthey's* geesteswetenschappelijke psychologie is ingevoerd. *Scheler, Heidegger, Freyer, Hönigswald, Litt, Spranger, Volkelt, Hoffmann* en verschillende andere phaenomenologen zijn tot deze Diltheyaansche richting te rekenen en hebben daarmede ook, de een meer, de ander minder, den eigenaardigen historistischen trek uit *Dilthey's* levensphilosophie overgenomen.

1) *Substanzbegriff und Funktionsbegriff in der Rechtsphil.* (1925).

2) *Marck's* staatsbegrip wordt door *Smend* scherp afgewezen!

Litt's geesteswetenschappelijke sociologie, die hij heeft ontwikkeld in zijn belangrijk werk: *Individuum und Gemeinschaft*¹⁾ behoort tot de door S i m m e l gegrondveste zgn. *formeele* richting, die welbewust het program der 'universalistische' richting heeft prijsgegeven, en een eigen formeel onderzoekingsveld voor de sociologie poogt af te grenzen, dat nergens het veld der overige 'sociale wetenschappen' (historiewetenschap, taalwetenschap, economie, rechtswetenschap, ethiek etc.) bestrijkt, maar in formeelen zin al deze wetenschappen eerst zou fundeeren. Daarbij neemt L i t t echter tegenover de meeste andere aanhangers dezer richting (S i m m e l, v. W i e s e, V i e r k a n d t etc.) een geheel eigen standpunt in door zijn kijk op de verhouding van 'individueel ik' en 'gemeenschap', gegrond in zijn phaenomenologische wezensanalyse der geestesstructuur. Litt's formeele sociologie wil als 'kultuurphilosophie' de methodische en 'metaphysische' (de uitdrukking is van Litt zelf), apriorische basis voor alle geesteswetenschappen geven.

Waardoor onderscheidt zich volgens dezen wijsgeer het geesteswetenschappelijk denken principieel van alle natuurwetenschappelijk denken? Hierdoor, dat in de geesteswetenschappelijke instelling een volmaakte identiteitsverhouding tusschen subject en object bestaat, terwijl het natuurwetenschappelijk denken zich zijn object, als vreemd aan het denkend ik, *tegenover* moet stellen en juist naar reiniging van de kennis van alle subjectieve factoren moet streven. Het natuurwetenschappelijk denken wil de *objectieve ruimtelijke werkelijkheid* met uitschakeling van de structuur van het ik-subject leeren kennen en deze kennis berust in wezen op de *isoleering van elementen*, waartusschen eerst achteraf de samenhang wetenschappelijk wordt bepaald.²⁾

'Was aber ist der tiefste Grund dafür, daß der Geist einer Objektwelt (nl. de geesteswetenschappelijke), mit der fertig zu werden er scheinbar auf Grund seiner Selbstprüfung resignieren muß, in Wahrheit eben durch sie näher kommt? Kein anderer als der, daß dies Objekt - e r s e l b e r, seine eigenste W e l t i s t, die Sphäre, mit der er gerade als ein denkender und erkennender solidarisch ist. Was immer er hier also tut, um die in seinem Wesen liegenden Unvollkommenheiten sich transparant zu machen - es dient doch eben zur Klärung

1) De derde druk van dit werk verscheen in 1926 bij B.G. Teubner, Berlin.

2) L i t t: *Individuum und Gemeinschaft* (3e Aufl.) S. 10/11.

seines Wesens und damit zur Durchleuchtung desjenigen Objekts von dem abzulassen er scheinbar durch seine Selbstforschung genötigt wurde. Ist einmal deutlich geworden, daß hier das Subjekt-Objekt-Verhältnis, in schärfstem Unterschiede von der Erkenntnis der räumlichen Wirklichkeit, von jedem Schatten jener Vorstellung freigehalten werden muß, die das Subjekt ein ihm “gegenüber” stehendes, ihm fremdes Objekt von außen her bearbeiten sieht, ist die mit nichts vergleichbare Identität von Subjekt und Objekt als der Kern dieses Verhältnisses erkannt, so hat der Gedanke nichts befremdliches mehr, daß hier die Reflexion auf das eigene Versagen zugleich die Überwindung dieses Versagens und die Eroberung des Objekts bedeutet.¹⁾

De phaenomenologische bewustzijnsanalyse is in dezen zin ‘die Selbstdurchleuchtung des Geistes.’ Zij kan de ‘geestelijke werkelijkheid’ niet, gelijk het ruimtelijk natuurwetenschappelijk denken zulks doet, in naast-elkander gestelde geïsoleerde ‘elementen’ ontleden, maar moet veeleer steeds uitgaan van de totaliteit, den samenhang, waaruit eerst de ‘momenten’ in hun relatieve zelfstandigheid kunnen worden verstaan. Nergens mag in het geesteswetenschappelijk denken een voorloopig gewonnen ‘begripsgrens’ als *definitief* worden beschouwd. Steeds moeten de grenzen weder *dialectisch* worden doorbroken, niet om nu alle momenten weer zonder onderscheiding in elkander te laten vloeien, maar om de grenzen slechts als *dialectische momenten* in de geestelijke totaliteit te laten gelden. De momenten mogen dus niet, gelijk de ‘elementen’ in het natuurwetenschappelijk denken, bloot *uitwendig* met elkander worden verbonden, maar ze moeten in een geestelijke structuur-eenheid worden gevat, ‘die alles mit allem nicht durch äußerliche Zusammenfügung, sondern durch ein an Spannungen reiches Ineinandergreifen durch eine Durchdringung von Füreinander und Gegeneinander verbindet.’²⁾

Waarin bestaat nu de ‘geestelijke realiteit’, welker geestelijke structuur ons de phaenomenologische wezensanalyse zal opklaren? In de dialectische eenheid van tijdelijk *psychisch* beleven en de in dit beleven geïntendeerden tijd-loozen ideeelen *zin*, of *beteekenis* (‘Bedeutung’). De *zinssfeer* valt bij Litt zelve in geenendeel samen met de norm- of waardesfeer der Neo-Kantianen.³⁾ Eensdeels toch, zoo betoogt Litt,

1) t.a.p. S. 16.

2) t.a.p. S. 21/22.

3) Dat wordt door de volgelingen van Litt in de staatsleer veel te veel uit het oog verloren. Zoowel door S mend als Heller worden telkens ‘zin-gebied’ en ‘norm- en waardegebied’ vereenzelvigd. Heller vooral (overigens een der beste en vruchtbaarste denkers dezer school), verhaspelt soms natuurwetenschappelijk, normatief en phaenomenologisch denken op een wijze, die ons doet vragen of hij Litt wel begrepen heeft. Zie b.v. *Souveränität* S. 35, waar de dialectische methode in de rechtsleer gezocht wordt in een dialectische verbinding van causale en normatieve beschouwingswijze! Op pag. 79 wordt weer gesproken van de door ons uno intuitu gevatte ‘dialectische Einheit von Sinnlichkeit und Sinn’, enz. enz.

strekt zich de sfeer van het ‘zinhebbende’ (‘Sinnhaften’, desjenigen also, was eine ‘Bedeutung’ hat)¹⁾ veel verder uit dan dat van het ‘normmatige’. Zoowel het ‘Normgemäße’ als het ‘Normwidrige’ liggen *binnen* de sfeer van het *zinvolle*. Want wat geen *zin* heeft, ligt buiten de ‘geestelijke wereld’ en kan ook nimmer door een normatief of waardeeringsoordeel worden getroffen.

Maar anderzijds worden voor de phaenomenologische structuuranalyse ook alle normatieve onderscheidingen *onverschillig*. Want naar het wezenskarakter van hunne structureele invoeging binnen de geestelijke werkelijkheidstotaliteit, hebben de waardevolle bewustzijnsinhouden niets voor op de antinormatieve, van waardeeringsstandpunt verwerpelijke.²⁾ De structuurtheorie kent slechts één onderscheiding, die haar oordeelsgebied afgrenst, nl. die tusschen het *zin-volle* en *het zin-looze*. Zij is een analyse der *geestelijke werkelijkheid* en moet het normatieve waardeeringsoordeel over deze werkelijkheid aan de normatieve wetenschappen overlaten, doch levert als *wezenswetenschap*, die de essentiele structuurbeginselen der ‘geestelijke wereld’ opklaart, den grondslag voor alle geesteswetenschappen, inbegrepen hunne kennistheorie en methodologie.³⁾

Om voor deze phaenomenologische structuur-ontleding der ‘geestelijke werkelijkheid’ ruimte te maken, moeten uiteraard de enge natuurwetenschappelijke grenzen van Kant's *ervaringsbegrip* worden doorbroken. De phaenomenologie wil als *descriptieve* wezensanalyse niet het verwijt tegen zich laten gelden, dat zij apriorisch construeert buiten alle ervaringsmogelijkheid. Zij pretendeert, het meest zekere van de geestelijke ‘beleving’ exact te beschrijven en eischt voor de wijze, waarop zij kennis van de geestelijke werkelijkheid wil verschaffen, het predicaat *ervaringskennis* op.⁴⁾ Ook het Kan-

1) t.a.p. S. 28.

2) t.a.p. S. 28/9.

3) t.a.p. S. 36/7.

4) t.a.p. S. 26.

tiaansche *vorm-materieschema* toont zich voor deze phaenomenologie onbruikbaar. ‘Was die Phänomenologie der geistigen Wirklichkeit enthält, das ist nicht eine Kategorienlehre in dem ursprünglichen kantischen Sinne, nicht eine Theorie der logischen Formen, in die das Leben des Geistes als ein erkanntes eingeht, sondern eine Theorie von den Aufbauprinzipien dieses Lebens selbst.’ Het schema eener transcendentale categorieënleer, dat geheel is aangepast aan de verhouding tusschen denkenden geest en een aan dezen geest uitwendige ‘natuur’, laat niet toe, dat het wordt overgedragen op de verhouding tusschen den denkenden geest en een ‘materiaal’, dat in wezen met hem identiek is.¹⁾

Evenmin mag het ‘phaenomenologisch ik’ als belevingscentrum worden vereenzelvigd met het ‘kenistheoretisch ik’, dat veeleer slechts een ‘moment’ in het ik vormt: ‘denn der Geist kan sich nur erkennen, indem er als das in reiner Erkenntnis aufgehende “Subjekt” sich selbst als lebendiger Totalität gegenübertritt.’²⁾ Dit phaenomenologische ik is niet een *achter* de tijdelijke wisseling zijner belevingsmomenten *constant blijvende substantie*, die als drager der belevingen fungeert, maar het is naar zijn *wezen* met ieder dezer tijdelijke belevingen in den zin der dialectische verbondenheid eenzelvig.³⁾

Over de geheele linie is het objectiveerend, tegenoverstellend natuurwetenschappelijk denkschema onbruikbaar voor de descriptieve structuur-analyse van het *belevend* ik. De lichaam-beleving mag nimmer naar het natuurwetenschappelijk ruimte-, tijd- en causaliteitsschema worden verklaard. Belevingsruimte en belevingstijd staan niet tegenover het ik, maar het ik leeft in haar.

In ieder levensmoment leeft het ik en daarom kunnen in den belevingstijd verleden, heden en toekomst niet mechanisch van elkander worden gescheiden. Alle momenten doordringen hier elkander.

Slechts een ‘perspectivisch’, dialectisch denken vermag deze structuur te vatten in een voortdurende wederkeerigheid van de betrekking tusschen ik en lichaam en tusschen lichaam en ik. En hier komt tegelijk de *individualiteit* van ieder belevingsmoment en daarmee van het *ik* praegnant naar voren. Ofschoon de phaenomenologische structuur-analyse als *we-*

1) t.a.p. S. 26/7.

2) t.a.p. S. 49.

3) t.a.p. S. 90.

zensanalyse slechts naar *algemeene* bepalingen, naar *wezenswetmatigheden* zoekt, wordt zij met logische noodzakelijkheid gedreven naar de postuleering van het onherhaalbaar *individuele* van ieder moment. Want de wezenswetmatigheid is niet op te sporen uit een inductieve vergelijking van de concrete levens-momenten, waaruit de gemeenzame trekken worden geabstraheerd, maar door een dialectischen doorgang door ieder individueel moment tot de structuur-totaliteit, waarbinnen het alleen zijn individualiteit kan openbaren. ‘Auch logisch betrachtet ist hier Besonderkeit nicht Aussonderung aus dem Allgemeinen, Abtrennung vom Allgemeinen, sondern innigstes Einssein mit ihm. Die Logik echter Individualität ist zugleich die Logik umfassendster Universalität.’¹⁾

Gelijk de phaenomenologische structuuranalyse *ik* en *wereld* in de *beleving* in een ware ‘Reziprozität der Perspektiven’ dialectisch samengevlochten vindt, zoo ook ‘Ich-’ en ‘Du-erlebnis’. ‘Es sind nicht gleichartige, nicht vergleichbare, es sind zusammengehörige, sich wechselseitig bestimmende, miteinander verschränkte Perspektiven, die in mir und in dir leben; und mein, dein unmittelbares Wissen um sie ist zugleich ein Wissen um dieses ihr Ineinandergreifen.’²⁾ En ook hier wordt het primair slechts op het *eidos*, het algemeene *wesen*, gerichte onderzoek vanzelf voortgedreven tot de erkenning der *individualiteit* van het ‘ik’ en het ‘gij’. ‘Wenn Ich und Du, verstehend und verstanden, im Erleben der “gleichen” Situation einander nahen, dann bringt diese Gleichheit sich in einer Verschränkung der Perspektiven zum Ausdruck, die den Ausschluß jeder, auch jeder partiellen Deckung des Erlebnisgehaltes gleichkommt.’³⁾

De bedoelde *reciprociteit der perspectieven* tusschen ik, gij en wereld realiseert zich eerst in de symbolische uitdrukkingsbeweging, waarin tijdelijke beleving en tijdlooze zin door de zinnelijke lichamelijkheid van den uitdrukkingsvorm heen dialectisch verbonden zijn. Hier toont zich ieder objectiveerend denken, dat de ‘zijden’ van de symbolische uitdrukking tegen elkander isoleert, ontoereikend, om de structuur van dit levensphenomeen te vatten.

Zoomin de uitdrukkingsbeweging eerst als zuiver zinnelijk verschijnsel wordt waargenomen, ‘waarachter’ dan eerst het psychisch gebeuren zou moeten worden nagespeurd, zoo min

1) t.a.p. S. 90.

2) t.a.p. S. 110.

3) t.a.p. S. 111/2.

kunnen zinnelijke waarneming en *den zin verstaande* duiding hier geïsoleerd worden gevat.¹⁾

Intusschen is de zin en de symbolische gestalte, waarin hij zich belichaamt, niet zelve in de structuur van den belevingstijd. In hare dialectische eenheid staan zij veeleer op een duidelijke distantie van alle tijdelijke wisseling.

‘Gestalt und Sinn können sich nur dann als solche behaupten, wenn alle die Schwankungen und Schwebungen, die die Erlebniszeit erfüllen, ihnen äußerlich bleiben.’

De groote vraag is nu: hoe kan het belevend tijdelijk bewustzijn een *tijdloozen* zin in zich opnemen, ja hoe kan zelfs eenigerlei betrekking bestaan tusschen een bewustzijn, dat naar zijn diepste wezen zich in de beweging van den ‘belevingstijd’ bevindt, en een symbolischen zin, die tijdloos boven deze beweging staat?

Op deze cardinale vraag geeft Litt's bewustzijnsphaenomenologie ons geen enkel afdoend antwoord. De schrijver glipt met eenige bewegelijke volzinnen over de onoplosbare antinomie heen, die zijn humanistisch immanentiestandpunt bevat.

‘Indem es (nl. het belevend bewustzijn) aus seiner eigenen lebendigen Bewegtheit “Gestalt” und “Sinn” herausdifferenziert und von sich distanziert’, zoo vernemen wij van Litt, ‘stellt es ja zu dem, was als Zeitloses sich von seiner eigenen Struktur unterscheidet, gleichwohl eine Beziehung her. Zu solchem Tun wäre es völlig außerstande, hätte es nicht bereits in sich die lineare Zeit (d.i. den objectieven ruimte-tijd van het natuurwetenschappelijk denken) überwunden. Ein Wesen, das nur ‘in der Zeit’ existierte, dessen Sein der flüchtige Husch eines ausdehnungslosen Jetzt, dessen Vorher und Nachher ein Nichts wäre - einem solchen Wesen wäre jede erdenkliche Beziehung zu einem Zeitlosen verschlossen; denn in der Punktualität des Augenblicks finden weder Gestalt noch Sinn Unterkunft. Einem Wesen dagegen, dessen Erleben fort und fort über das äußerlich Sukzedierende übergreift, dem das nicht Gegenwärtige gleichwohl gegenwärtig ist - einem solchen Wesen bietet die Überwindung des Nacheinander, die schon in der Struktur seines Erlebens liegt, Möglichkeit nicht nur sondern auch Ansporn, den Gehalt dieses seines Erlebens - nicht etwa zu e r s e t z e n durch ein zeitlos-Gegenständliches... wohl aber so neu zu gliedern, daß im Erleben selbst ein ‘Etwas’, ein Gegenständliches sich abzuheben beginnt.’²⁾

1) t.a.p. S. 158.

2) t.a.p. S. 161/2.

Maar met deze verzekering van Litt is uiteraard de antinomie, welke opgesloten ligt in de opvatting van een symbolisch gebonden zin als tijdloos product van een in den belevingstijd wisselend *ik* niet opgelost. De simpele tegenoverstelling van ‘lineaire’ en ‘perspektivische Zeit’ kan ons over deze antinomie niet heen helpen.

De tegenstrijdigheid schuilt in het immanentiestandpunt zelve, waardoor aan de zin-alzijdigheid van den kosmischen tijd ten bate van verabsoluteerde bewustzijnsfuncties (i.c. de psychisch-historische) wordt te kort gedaan.

Inderdaad, slechts een ‘dialectisch denken’, dat op het voetspoor van Fichte, Schelling en Hegel, de kosmische orde door de souvereiniteit van het (in het vrijheidspostulaat van het persoonlijkheidsideaal geworteld) ‘geesteswetenschappelijk denken’ wil ter zijde stellen, en daartoe de antinomieën, waarin dit denken zich door de constante overschrijding der zingrenzen moet ontwikkelen, *sanctioneert*, kan in den bovenbedoelden betoogtrant bevrediging vinden.

Vanuit den hierboven uiteraard slechts uiterst schematisch weergegeven gedachtengang, neemt Litt nu positie ten aanzien van de grondproblemen van de heerschende sociologische theorieën, die in zake de verhouding van individu en gemeenschap, individualisme en collectivisme, personalisme en transpersonalisme.

Litt meent, dat het geheele ‘Entweder-Oder’ in de sociologie tusschen een ‘individualistische’ opvatting der maatschappij, welke alleen aan het *individu* realiteit toekent en tusschen een ‘transpersonalistische’ opvatting, welke alleen aan *het verband*, aan de gemeenschap ware realiteit kan toekennen en het individu slechts als onzelfstandig verbandslid laat gelden, in wezen wordt veroorzaakt door de verkeerde toepassing van het objectiveerend, ondialectisch natuurwetenschappelijk denken op het gebied der geesteswetenschappen.

Beide grondrichtingen verzelfstandigen, hypostaseeren één van beide zijden der geestelijke wereld, hetzij het individueele belevende ik, hetzij den objectieven socialen zin. Zoolang naar den trant van het objectiveerend denken ‘het ik’ en de ‘sociale wereld’ in harde, ondoordringbare substantialiteit tegenover elkander worden gesteld, is het probleem onoplosbaar.

De phaenomenologische structuur van het ‘ik’ der geesteswetenschappen is niet die van een objectiveerbaar ‘element’ van het geestelijk leven, dat tot dit leven in causale betrekkingen zou staan. Ook de door *S i m m e l* ingevoerde en door de meeste aanhangers der formeele richting in de sociologie

(v. Wiese, Vierkandt, Max Weber) overgenomen categorie der inter-individuele *wisselwerking* miskent deze structuur in hypostaseering van het *individu*. Het 'ik' is niet af te sluiten als een 'individu', dat vóór het sociale leven gegeven is, maar zijn wezen bestaat slechts in '*sozialer Verschränkung*'.

Dit begrip der 'soziale Verschränkung', dat in deze geheele phaenomenologische sociologie zulk een centrale rol speelt, is slechts te vatten in verband met een ander centraal begrip van Litt's sociologie, t.w. dat van den '*gesloten kring*'. Naar Litt's opvatting is de elementaire structuur van 'den gesloten kring' in zuivere gestalte overal aanwezig, 'wo von einer Vielheit von Lebenszentren ("ikken") gleichviel welcher Zahl oberhalb von zwei jedes mit jedem in wesengestaltendem Zusammenhang steht, mithin ein jedes sein Relief nach der Seite aller übrigen hin rundet, wie umgekehrt alle übrigen seine formgebenden Einwirkungen erfahren.'¹⁾ De 'gesloten kring' staat in dezen zin in wezenssamenhang met het systeem der symbolische uitdrukkingvormen, die in de geestelijke realiteit tot het onderling *verstaan* van elkander noodzakelijk zijn.

Zoolang het 'ik' slechts met het 'gij', met het *eene* 'gij', een psychische verbinding zoekt, die streeft naar onderling 'verstaan' op grond van beteekenende symbolische uitdrukkingvormen, blijven de ideeële, in zinnelijke gestalte gesymboliseerde zin-inhouden nog te zeer gebonden aan den levenden inhoud van deze eene levensbetrekking, dan dat zij zich scherp objectief uit het complex 'des besondern leiblich-seelischen Gesamtgeschehens' zouden kunnen afscheiden.

Eerst in een 'gesloten kring' krijgt de symbolische, zinbeteekenende vorm een scherp objectief, zich boven de simpele 'Ausdruckbewegung' verheffend karakter, wordt de geestes-objectiveering in *zin* en symbolische *gestalte* inderdaad *trans-personeel*, inzooverre de uitdrukkingvormen niet meer wisselen van mensch tot mensch, en van oogenblik tot oogenblik, maar als de objectieve symboliek van een sociale levenstotaliteit, een boven-individuele geestelijke eenheid voorhanden blijven. Zulk een 'gesloten kring' is niet de som der relaties tusschen individuen en nog minder de som der individuen zelve, maar een geestelijke boven-individuele structuur, waarin de individueele ikheden naar *haar wezen* sociale verbindingen aanwijzen, waarin, krachtens het fundamenteele

1) t.a.p. S. 239.

structuurprincipe van de ‘wederkeerigheid der perspectieven’, in de individuele belevingen van alle leden de trans-personeele, aan den objectieven zin georiënteerde verbindingen ‘wesensgestaltend’ ingrijpen.

Ieder ‘ik’ van een ‘gesloten kring’ heeft deel aan de *totaliteitsbeleving* (‘Gesamterlebnis’) van dien kring. Ook die totaliteitsbeleving is niet uit geïsoleerde elementen op te bouwen. Hier is het beleven en handelen van alle leden in de ondeelbare eenheid eener totaliteit belichaamd, welke een absolute tegenoverstelling van het eigen en vreemde beleven en doen niet kent. De ideeërende wezensanalyse kan volgens Litt deze structuur van het ‘Gesamterlebnis’ aan iedere gezamenlijke werkzaamheid van een ‘gesloten kring’ (b.v. een beraadslaging, een uitspraak, het nemen van een besluit etc. etc.) aantoonen. De structuurbetrekking nu, welke het leven van het *ik* en het transpersoneele leven van den gesloten kring onlosmakelijk verbindt, noemt Litt: ‘soziale Verschränkung.’¹⁾

Met deze karakteriseering van de verhouding tusschen individu en gemeenschap kiest Litt even beslist als tegen het individualisme partij tegen de zgn. *universalistische richting* in de sociologie, welke in Othmar Spann haar meest militanten modernen vertegenwoordiger bezit en in het algemeen in de *organismetheorie* haar belichaming heeft gevonden. Deze geheele richting, waartoe ook Gierke behoort, kent aan het gemeenschapsverband een boven-individuele ik-heid toe, een ‘collectief ik’, dat als een van de individuen scherp onderscheiden activiteitscentrum wordt gevat.

Litt verwerpt deze universalistische opvatting, wijl de geestelijke structuureenheid, welker grondbeginsel: ‘reciprociteit der perspectieven’ heet, door de invoering van een bovenpersoneele ikheid totaliter zou worden opgeheven.²⁾ De geestelijke structuureenheid van den gesloten kring valt met de dialectische eenheidsstructuur der alleen in de individuele ‘ikken’ hun activiteitscentrum vindende belevingen samen. Zij is de ‘soziale Verschränkung’, welke de individuele ik-structuur en de sociale structuur in beider onderscheidenheid samenvlecht. ‘Eben diese Wechselbedingtheit ist es ja, die das Ich in den Stand setzt mit seinen Aussagen so sicher über den Kreis seiner partikularen Einzelexistenz hinauszugehen. Versteht es das Allgemeine und Wesenhafte im Aufbau seines

1) t.a.p. S. 248.

2) t.a.p. S. 246/7.

Ich recht zu deuten, so tut sich ihm, als das mit ihm notwendig gesetzte Korrelat, das Gefüge der geistigen Welt auf, in die es selbst-einbezogen ist.¹⁾

Het verschil tusschen individueele ik-structuur en sociale structuur komt ook duidelijk hierin uit, dat in de levenseenheid van het *ik* een *enkel biotisch lichaam* is besloten, dat niet ruimtelijk kan worden verdeeld, zonder dat de levenseenheid zou verstoord worden. Maar de ‘gesloten kring’ heeft geen individueel lichaam en zijn ‘ontbinding’ vindt geen analogon in de somatisch-psychische structuur van het individu.²⁾

* * *

Op den grondslag van de hierboven zeer schematisch weergegeven realiteits- en individualiteitsbeschouwing van Litt's phaenomenologische sociologie heeft nu Smend zijn nieuwe, zelve nog uiterst ‘schematische’ staatsleer³⁾ gebouwd, die als ‘Integrationstheorie’ school heeft gemaakt.

Smend wil tegen de normlogische richting van Kelsen de realiteit van den staat als ‘Willensverband’ verdedigen.

Uitgangspunt voor een geesteswetenschappelijke staatsleer in dezen zin kan echter nimmer zijn de nog steeds niet geheel overwonnen *theorie van de drie elementen van den staat*. Kelsen's kritiek op deze theorie, welke mensen (staatsvolk), gebied en heerschappij tot een lichamelijke eenheid, of nog onhelderder tot een psycho-physische eenheid samenvat, daarbij de op het gebied vereenigde mensen tot uitgangspunt kiest en tegelijk als object van een psychische heerschingskracht denkt, wordt door Smend volledig gebillijkt. Deze theorie vervalt immers ‘in die Irrwege räumlich-statischen Denkens.’

Maar ook de door Kelsen definitief weerlegde *sociologische wisselwerkingstheorie*,⁴⁾ die den staat uit een stelsel van

1) t.a.p. S. 248.

2) t.a.p. S. 249 ff.

3) Smend a.w. S. 8 spreekt nog bescheidener van zijn boek, dat zelfs geen ‘Staatslehre im Abriss’, maar slechts ‘die staats-theoretische Voraussetzungen einer Verfassungslehre’ wil bieden. Deze taakbegrenzing komt overigens geheel overeen met die, welke Litt aan zijn phaenomenologische sociologie heeft gegeven in haar fundamenteele verhouding tot de bijzondere geesteswetenschappen.

4) Uiteraard maakt Kelsen: *Der Staat als Integration* (1930) S. 38 dankbaar gebruik van Smend's weinig vaste terminologie, waardoor Smend telkens weer van de realiteit van den staat als ‘seelische Wechselwirkung’ spreekt, gelijk hij ook t.a.p. S. 11 meent, dat de wisselwerkingstheorie, die hij overigens radicaal verwerpt, nog betrekkelijk het dichtst de structuur der geestelijk-sociale realiteit benadert.

causale wisselwerkingen tusschen op zich zelf geïsoleerde individuen tracht te verstaan, en de door Jellinek verdedigde sociologische theorie van den staat als ‘Zweck-verband’, vervallen in de bekende fout, de geestelijke realiteit van den staat op on-dialectische wijze vanuit het gehypostaseerde individu te construeeren.

Wat de teleologische opvatting van den staat als sociale realiteit betreft, merkt Smend op, dat het doel van den staat buiten het sociale zingebied ligt en dus niet tot opklaring van de staatsstructuur kan dienen: ‘Der Rationalismus hat durch sein teleologisches Denken alle Geisteswissenschaften geklärt und dann gefährdet... In der Rechts- und Staatstheorie tritt die teleologische Orientierung zu den übrigen Fehlerquellen hinzu, zu der noch immer nicht ganz überwundenen individualistischen Denkweise, die die Einzelnen isolierend nebeneinander denkt und dann in verräumlichenden Gedankenbildern durch Rechtsverhältnisse verbindet, durch eine Staatsperson überhöht, und das alles zu außerrechtlichen, außerstaatlichen Zwecken, die als Erklärungsprinzipien dem jeder Sonderwissenschaft aufgegebenen Eindringen in die zunächst einmal zu verstehende Eigengesetzlichkeit ihres Gegenstandes im Wege stehen. Besonders liberaler Staatsfremdheit liegt es nahe, im Staat nur eine Technik der Kultur zu sehen und über solcher Teleologie dann die erste und wesentliche Fragestellung nach dem eigenen Strukturgesetz des Staats zu vernachlässigen.’¹⁾

Uiteraard wordt ook de substantialistische, universalistische staatsbeschouwing verworpen: ‘es gibt auch keine ‘substantiellen Stützpunkte für die Kraftlinien des geistigen und sozialen Lebens.’ Voorzoover Kelsen's negatieve kritiek, welke de ‘sociale realiteit’ van den staat bestrijdt, zich richt tegen de sociologie van S i m m e l, V i e r k a n d t en v. W i e s e en tegen iedere soort van hypostaseerende organologie, wordt zij door Smend volledig gebillijkt.

Voorzoover zij echter op grond van een ‘sinds lang overwonnen kennistheorie’ iedere mogelijkheid eener kennis van de geestelijke werkelijkheid bestrijdt, ‘gehört ihr geisteswissenschaftlicher Nihilismus in ein glücklicherweise im übrigen abgeschlossenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte.’²⁾

Laten wij zien, of Smend's optimisme ten aanzien van een overwinning van de crisis in de staatstheorie met behulp van

1) t.a.p. S. 10.

2) t.a.p. S. 13.

Litt's geesteswetenschappelijke sociologie inderdaad gerechtvaardigd is.

Smend tracht op Litt's voetspoor de sociale werkelijkheid van den staat als die van een 'gesloten kring' te vatten. De eenheidsstructuur van zulk een 'gesloten kring' is, gelijk reeds Litt heeft betoogd, ook al moge zij nog zoo zeer 'in Symbolen, Formen, Satzungen verfestigt' zijn, toch steeds in beweging, want zij is slechts werkelijk, voorzoover zij zich steeds opnieuw actualiseert of liever nieuw verwerkelijkt wordt.

De realiteit van zulk een 'gesloten kring' mag niet in twijfel worden getrokken met Kelsen's argumentatie, dat de som der van rechtswege tot den staat behorende individuen, waaronder kinderen, waanzinnigen, slapenden en zulke, wien het bewustzijn van hun toebehooren tot het staatsverband geheel ontbreekt - zich niet dekt met den kring van hen, die feitelijk met elkander in *die* psychische wisselwerking staan, waarin de sociologie de *realiteit* van het staatsverband tracht te vinden; dat derhalve het staatsbegrip van iedere staatssociologie niet dat van een werkelijkheidsbeschouwing, doch slechts dat van de zuiver juridisch-normatieve begripsvorming kan zijn.¹⁾

Deze geheele argumentatie berust immers volgens Smend op een naturalistische psychologie, die het bewustzijn mechanisch vat als de som der oogenblikkelijke bewustzijnstoestanden en geen inzicht heeft in de geestelijke structuur van het *ik* en van den *belevingstijd*.

Het reële beleven van het lidmaatschap van den staat is niet afhankelijk van oogenblikkelijke bewustzijnspunten 'da der Mensch nicht das punktuelle Ich seines Augenblicksbewußtseins, sondern die monadische Einheit seines Wesens- und Erlebnisganzen ist, auch solange er schläft oder nicht daran denkt.'

De reële levenssamenhang tusschen de staatsgenooten bestaat in de eerste plaats reeds in den zin 'einer Verstehensmöglichkeit gegenüber der staatlichen Umwelt.' Litt heeft uitvoerig de techniek van de 'soziale Vermittlung' in het licht gesteld, waardoor de geestelijke levenssamenhang naar alle zijden kan worden uitgebreid.²⁾ In het staatsleven komen vooral in aanmerking 'Berichte über den Sachgehalt des politischen Gemeinschaftserlebens und die politischen Willens-

1) Zie K e l s e n : *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* S. 8 ff.

2) *Individuum und Gemeinschaft* S. 252 ff, 276 ff.

strömungen der Genossen, die sich beständig elastisch dem Verstehensbedürfnis des Einzelnen anpassen und ihm das perspektivisch überhaupt mögliche Bild des Gesamtzusammenhangs und damit die Möglichkeit des aktiven Miterlebens geben' en ten slotte al de tallooze andere wegen 'sozialer Vermittlung', die Smend in de later te bespreken 'Integrationsfaktoren' ziet.

Voorzoover Smend hier de realiteit van den staat als structureele 'Erlebniszusammenhang' wil aantoonen en daartoe wijst op de principieele, voor alle geestelijk leven fundamenteele betekenis eenerzijds van de 'perspektivischen Grenzen menschlicher Auffassungsmöglichkeit' en anderzijds van de 'unbegrenzten Verstehensmöglichkeiten auf Grund eben dieser perspektivischen Auffassung,'¹⁾ levert hij uiteraard een dankbaar doelwit voor Kelsen's vlijmscherpen tegenaanval!

Men zal moeilijk de doeltreffendheid van dezen tegenaanval kunnen loochenen, waar Kelsen in het licht stelt, dat de 'Verstehensmöglichkeit', die Smend tot grondslag van zijn bewijs voor de realiteit van het staatsverband verheft, inderdaad 'onbegrensd' is en dus zeker niet voor de grenzen van het staatsverband kan halt maken.

En evenmin, waar Kelsen met zijn karakteristiek gekruiden humor Smend de vraag stelt of met het uittreden uit een staatsverband de 'verstaansmogelijkheden' zouden zijn opgeheven 'die -, wie wir dank der Phänomenologie und Metaphysik der Zeit wissen - sogar noch im Schlafenden fortwirken.' Smend betoogde, dat het juridisch staatslidmaatschap een sterke, feitelijke 'Einordnung' in den reëlen samenhang van het staatsverband beteekent. Waartegen Kelsen, van zijn standpunt volkomen terecht, opmerkt: 'Da diese aber mit der Aufhebung der rechtlichen Zugehörigkeit spurlos verschwindet, wird man wohl an ihrer "Tatsächlichkeit" zweifeln und den fraglichen "Willenszusammenhang" als einen bloß rechtlichen ansehen müssen.'²⁾

Inderdaad had Smend aan te toonen, dat de levens-samenhang van den staat slechts de *rechtens* tot den staat behorende leden bevat en rekenschap te geven van den kosmischen samenhang, die hier tusschen *juridischen zin* en de *psychische beleavingsstructuur* bestaat.

Maar dat vermag de dialectische phaenomenologie niet, daar zij de realiteit van het staatsverband niet zelve als een kos-

1) *Verfassung und Verfassungsrecht* S. 15.

2) *Der Staat als Integration* S. 41.

mische zin-structuur vat, maar haar functionalistische instelling reeds in haar uitgangspunt verradde, dat haar dwingt den zin als een ideëel, tijdloos gebied tegenover de tijdelijke beleving te stellen.

De dialectiek kan ons den kosmischen zin-samenhang tusschen de wetskringen niet opklaren, daar zij, om de absolute souvereiniteit van het phaenomenologisch denken te handhaven, den zin-systatischen samenhang van onzen tijdelijken kosmos omduidt in een dialectischen samenhang, die slechts door een, haar zin-grenzen miskennend, synthetisch denken als eenzelve met de ‘geestelijke realiteit’ kan worden beschouwd.¹⁾

Waarom moet deze dialectische phaenomenologie ‘den zin’ in tegenstelling tot het ‘tijdelijk beleven’ als een ‘ideëele, tijdlooze structuur’ vatten? Omdat zij, geworteld in het immanentiestandpunt, de universaliteit van de kosmische tijdsorde niet kan vatten en daarmede ook zich den weg heeft afgesloten, om den, alleen in deze tijdsorde gegeven, kosmischen zinsamenhang tusschen alle zinfunctioneele zijden der realiteit op te klaren. Haar phaenomenologisch tijdsbegrip draagt het functionalistisch stempel aan het voorhoofd.

En zoo zien wij - Kelsen heeft er terecht op gewezen - Smend bij de poging, de realiteit van het staatsverband los van de rechtsnormen te vatten, weder reddeloos in de *ficties* vervallen, die, op deze wijze gebruikt, steeds getuigen van een ontoereikende realiteitsbeschouwing. ‘Und wenn,’ zoo schrijft Smend, ‘der völlig Vernunftlose (!) am Staat als einer geistigen Einung nicht Anteil haben kann, weil er selbst kein Geistwesen ist (!), so wird er doch aus Achtung vor dem Fragment von Menschlichkeit, das er darstellt, rechtlich und tatsächlich so behandelt, *als ob* er einen solchen Anteil hätte.’²⁾ Maar reeds deze eene ‘fictie’ is doodelijk voorde phaenomenologische realiteitsbeschouwing. Zij toont haar principieel fiasco.

De kern van Smend's phaenomenologische staatstheorie ligt in de opvatting van de sociale realiteit van den staat als een *integreeringsproces*. Het woord ‘Integration’ is de ware tooverstaf dezer theorie: ‘Hier liegt der Angelpunkt des Staat-

1) Zoo Litt t.a.p. S. 245: ‘Gerade in den allseitigen Verschränkungen der Perspektiven, die nicht nur Verschränkungen sind, sondern auch als solche erlebt, gewusst werden, ja deren Sein mit ihrem Erlebtwerden zusammenfällt, haben wir das klassische Paradigma jener Weltwirklichkeit vor uns...’ Dit is de oude metaphysische logica uit de school van Hegel, die uit de dialectische denkbegrippen de tijdelijke werkelijkheid zelve laat ontspringen.

2) t.a.p. S. 16.

lichen im Bereich der Wirklichkeit, von dem daher Staatsund Staatsrechtslehre auszugehen haben' schrijft S m e n d zelve.

Zal dit integreringsbegrip inderdaad bijdragen tot opklaring van de zin-individuele structuur van het staatsverband, dan zal het ook een individueele *zin-belijning* moeten bezitten, die aan L i t t's dialectisch begrip van den 'gesloten kring' nog geheel vreemd is. De 'gesloten kring' is immers bij Litt slechts de algemeene wezensstructuur van iedere 'sociale verbinding'.

De 'Integrationslehre' zou dus naar haar program een zin-individuele toepassing van Litt's groundbegrip op de staatsstructuur moeten geven. Doch daarvoor zou een strenge analyse van de zin-individuele structuur der verbanden noodig zijn, die den individueelen structuursamenhang der onderscheiden zinfunctioneele zijden dezer verbanden zou moeten fixeeren. Het phaenomenologisch zin- en tijdsbegrip is hiertoe intusschen ten eenenmale onvoldoende. Op het immanentiestandpunt kan nòch worden toegegeven, dat a l l e zijden der kosmische realiteit in hare beslotenheid binnen zin-volle wetskringen gelijkelijk door een eigen functioneelen zin zijn afgegrensd,¹⁾ nòch dat de kosmische tijdsorde al deze zin-functies in een bepaalde orde samenvlecht en doorstroomt. De realiteitsbeschouwing dezer dialectische phaenomenologie lijdt aan het grond-euvel van iedere immanentiephilosophie. Daar zij haar absoluut, archimedisch punt van waaruit zij den samenhang tusschen alle zinfunctueele zijden der tijdelijke realiteit wil overzien, *in* den tijd zelve kiest, moet zij de kosmische werkelijkheid uiteenscheuren in een tijdloos noumenon en een tijdelijk phaenomenon. En daar zij op het voetspoor van het na-Kantiaansche vrijheidsidealisme haar geesteswetenschappelijk denken aan het humanistisch persoonlijkheidsideaal oriënteert, wil zij den samenhang tusschen beide 'werelden' construeeren langs dialectischen weg, waardoor de ideëele, tijdlooze zin, de op zich zelve zin-looze natuurwerkelijkheid doordringt. Het geesteswetenschappelijk denken, dat in Fichte's dialectische wetenschapsleer haar prototype vindt, is in wezen ontsprongen uit een type van humanistische levens-en wereldbeschouwing, dat het continuïteitspostulaat van het persoonlijkheidsideaal ten koste van het continuïteitspostulaat van het mathematisch wetenschapsideaal wil doorvoeren. De

1) Reeds H u s s e r l laat den zin ontspringen uit een *zin-geving* door het phaenomenologisch gezuiverd *ik*. Zie *Ideen* I S. 106 ff.

‘natuur’, als product van het wetenschapsideaal, zelve als product van het persoonlijkheidsideaal verstaan, dat is de diepste tendenz van alle humanistisch, geesteswetenschappelijk denken!

Zoo verklaart zich de diepe afkeer, welke de Berlijnsche school in de staatsleer van de Laband-Kelsensche richting toont. Het is de oude polariteit tusschen persoonlijkheids- en wetenschapsideaal, die zich hier in nieuwe vormen openbaart. En wij behoeven ons er niet over te verwonderen, dat Kelsen's scherpste pijlen tegen Smend en diens volgelingen zich richten op de ‘ethisch-politische postulaten’, waarvan de geheele geesteswetenschappelijke staatsleer doordrongen is.

Het merkwaardige en min of meer pikante van het geval is, dat de phaenomenologische staatsleer haar aan het persoonlijkheidsideaal ontleende ‘ethisch-politieke postulaten’ tracht te verbergen achter een schijnbaar *exacte methode van wezens-analyse*. Reeds de vader der moderne phaenomenologie E d m u n d H u s s e r l heeft de stelling verkondigd, dat alle normatieve wetenschappen in zuiver-theoretische wezenswetenschappen gefundeerd zijn¹⁾ en wij zagen hierboven, hoe Litt deze stelling overnam, waar hij leerde, dat voor de phaenomenologische sociologie normatieve qualificaties onverschillig worden.

Zoo tracht de geesteswetenschappelijke methode met Kant's postulaat, dat het persoonlijkheidsideaal aan de heerschappij van het wetenschappelijk denken onttrokken is, in het reine te komen.

Voor een getraind speurder naar de inmenging van ‘ethisch-politische postulaten’ in het theoretisch denken als K e l s e n , kon deze krypto-natuurrechtelijke geesteshouding natuurlijk niet verborgen blijven en het gelijk is hier ongetwijfeld aan zijn zijde, als hij slag op slag achter deze schijnbaar zuiver theoretische geesteswetenschappelijke staatsleer de nauw verborgen postulaten van het humanistisch persoonlijkheidsideaal aan het licht brengt!²⁾

Smend's begrip der ‘integratie’ dient zich aan als een phaenomenologisch wezensbegrip, dat in een zuiver descriptieve analyse der geestelijke realiteit is gewonnen en in zooverre zoo scherp mogelijk van alle normen des rechts wordt afgegrensd.

‘Staats- und Staatsrechtslehre’, zoo begint Smend de uit-

1) *Logische Untersuchungen* I (2e Aufl.) S. 37 ff.

2) Zie b.v. *Der Staat als Integration* S. 49 ff.

eenzetting van zijn 'Integrationslehre', 'haben es zu tun mit dem Staat als einem Teil der geistigen Wirklichkeit. Geistige Kollektivgebilde sind als Teile der Wirklichkeit nicht statisch daseiende Substanzen, sondern die Sinneinheit reellen geistigen Lebens, geistiger Akte. Ihre Wirklichkeit ist die einer funktionellen Aktualisierung, Reproduzierung, genauer einer dauernden geistigen Bewältigung und Weiterbildung (die ihrem Werte nach Fortschritt und Entartung sein kann) - nur in diesem Prozeß und vermöge dieses Prozesses sind sie oder werden sie in jedem Augenblick von neuem wirklich!'¹⁾

Meer zakelijks vernemen wij eigenlijk over dit 'wezensbegrip' der phaenomenologische staatsleer niet en men kan moeilijk zeggen, dat ons deze bewegelijke omschrijving veel wijzer heeft gemaakt.

Smend had den term 'integratie' reeds in zijn studie: *Die politische Gewalt im Verfassungsstaat und das Problem der Staatsform*²⁾ ingevoerd.

Wittmayer definieerde in zijn verhandeling: '*Die Staatlichkeit des Reichs als logische und als nationale Integrationsform*'³⁾ de integratie als 'Inbegriff aller politischen Vereinheitlichungsvorstellungen und Vereinheitlichungskräfte', een definitie, die uiteraard zoolang waardeloos blijft als zij niet nauwkeurig vastlegt, wat onder 'politisch' moet worden verstaan.

Het woord 'integratie' zelve, is gelijk bekend aan de mathematische oneindigheidsrekening ontleend en heeft dus naar zijn oorsprong niets met de staatstheorie van doen. Op Spencer's⁴⁾ voetspoor burgerden de begrippen 'differentieering' en 'integreering' zich in de universalistische sociologie in en ontvingen hier een duidelijk natuurwetenschappelijken zin, die begrijpelijkerwijze door Smend scherp wordt afgewezen.

Het ware dus inderdaad niet overbodig geweest, dat Smend een wezenlijke geesteswetenschappelijke *definitie* van het statelijk integreeringsproces had gegeven.

Van integreering en differentieering kan men inderdaad in heel het menselijk verbandsleven spreken. Wat is de typische zin-individuele structuur van de integreering in een

1) t.a.p. S. 18.

2) Festgabe der Berliner Juristischen Fakultät für Wilhelm Kahl 1923, III, 16.

3) Fischers Zeitschrift für Verwaltungsrecht (hrsg. v. Schelcher) 57 (1925) S. 145 ff.

4) *Principles of Sociology* (1882) p. V § 440 ff.

staatsverband? Tevergeefs zoeken wij op deze dringende vraag in Smend's 'definitie' van de 'Integration' een antwoord.

Wij zien hier, hoe deze phaenomenologische staatsleer, die in de synthese van *belevingswerkelijkheid* en *zin* de kern van haar geesteswetenschappelijke methode ziet, zich niet de moeite geeft, zelfs een minimum van *zin-belijning* in haar begrippen te brengen.

Eerst bij de behandeling van de constitutie ('Verfassung') van den staat krijgt Smend's begrip der integratie iets meer vastheid. Smend huldigt een dynamisch begrip van de constitutie. De constitutie is bij hem het principe van de dynamische *wording* der staatseenheid uit een aan die eenheid ten grondslag liggende geestelijke kracht en energie.¹⁾ Hij definieert aldus: 'Die Verfassung ist die Rechtsordnung des Staats, genauer des Lebens, in dem der Staat seine Lebenswirklichkeit hat, nämlich seines Integrationsprozesses.'²⁾ De levensvolheid van het integreringsproces kan natuurlijk 'von wenigen, noch dazu meist recht schematischen, auf immer neuen Rezeptionen aus dritter und vierter Hand beruhenden Verfassungsartikeln nicht voll erfaßt und normiert, sondern nur angedeutet und, was ihre integrierende Kraft angeht, angeregt werden.' En dan volgt een zeer karakteristieke passage, waaruit blijkt, dat voor Smend het staatsrecht inderdaad zijn zin-individueel karakter uit het wezen van het staatsverband zelve moet putten. 'Ob und wie aus ihnen der aufzugebene Erfolg befriedigender Integration hervorgeht, hängt von der Auswirkung aller politischen Lebenskräfte des Volksganzen überhaupt ab. Dieser aufzugebene Erfolg mag dabei vom politischen Lebensstrom vielfach in nicht genau verfassungsmäßigen Bahnen erreicht werden: dann wird die durch die Wertgesetzlichkeit des Geistes wie durch die Artikel der Verfassung aufzugebene Erfüllung der Integrationsaufgabe trotz dieser einzelnen Abweichungen dem Sinn auch der Verfassung eher entsprechen, als ein paragraphentreueres, aber im Erfolge mangelhafteres Verfassungsleben. Es ist also der Sinn der Verfassung selbst, ihre Intention nicht auf Einzelheiten, sondern auf die Totalität des Staates und die Totalität seines Integrationsprozesses, die jene elastische, ergänzende, von aller sonstigen Rechtsauslegung weit abweichende Verfassungsauslegung nicht nur erlaubt, sondern sogar fordert.'³⁾

1) Aldus Carl Schmitt: *Verfassungslehre* S. 5/6.

2) *Verfassung und Verfassungsrecht* S. 78.

3) t.a.p. 78/9.

Het is duidelijk, dat hier staatsrecht en politiek in den nauwsten wezenssamenhang worden gesteld, en dat daarmee ten scherpste positie wordt gekozen tegen de door Gerber, Laband en Kelsen ingevoerde volledige scheiding tusschen beide.¹⁾ Des te meer komt het er nu op aan te weten te komen, wat Smend eigenlijk onder 'politieke eenheid' verstaat.

Het is inderdaad niet gemakkelijk, op deze vraag uit Smend's zeer onheldere, zich zelf slag op slag weersprekende gedachtenbanen een eenduidig antwoord te vinden.

Merkwaardigerwijze vinden wij het eerste aanknooppingspunt voor dit antwoord in de door Smend overigens zoo weinig gerespecteerde *theorie van de staatsdoeleinden*. 'Mit innerem Recht', aldus Smend, 'setzt sich in den Staatszwecktheorien in immer neuen Wendungen immer wieder die alte Lehre von der Dreiteilung in Rechts-, Machts- und Wohlfahrtszweck des Staates durch.' Op het tweede doel blijkt het aan te komen als 'die Grundlage für das Verständnis aller hierher gehörigen Erscheinungen, voran der Verfassung und ihres Sinnes.'

Carl Schmitt heeft dit eigenlijk wezensdoel van den staat aangetoond in het *eigenaardig karakter der dictatuur*, in het diepe wezensverschil in 't bijzonder tusschen de uitzonderlijke maatregelen van art. 48 van de grondwet van Wei-

- 1) Deze scherpe scheiding tusschen staatsrecht en politiek wordt uiteraard ook door de 'teleologische staatsbeschouwing' bestreden. Reeds Jellinek waarschuwt in zijn *Allgemeine Staatslehre* (S. 13 ff) tegen een 'zuiver juridische methode', die het staatsrecht van zijn *materieelen*, 'teleologischen' samenhang met de politiek wil losmaken. In den jongsten tijd hebben met name Triepel in zijn rede *Staatsrecht und Politik* (1927) en v. Hippel in zijn *Untersuchungen zum Problem des fehlerhaften Staatsaktes* (1924) en in zijn belangrijke verhandeling *Über die Verbindlichkeit der Gesetze* (Archiv des öffentl. Rechts 18 Bnd. N.F. 1930 S. 86 ff.) zich in dezen zin geuit. Uiteraard ligt de verbinding van staatsrecht en politiek ook geheel in de lijn van de *neo-Kantiaansche staatsleer der Badensche richting* en van de *neo-Hegeliaansche staatsleer* (Binder, Erich Kaufmann e.a.). Intusschen hangt alles af van de vraag wat men onder 'politiek' verstaat. De 'teleologische staatsleer' heeft uiteraard een 'teleologische opvatting' van de politiek. Zoo Jellinek a.w. S. 13, die de politiek, in den zin van practische staatswetenschap, omschrijft als 'die Lehre von der Erreichung bestimmter staatlicher Zwecke und daher die Betrachtung staatlicher Erscheinungen unter bestimmten teleologischen Gesichtspunkten, die zugleich den kritischen Maßstab für die Beurteilung der staatlichen Zustände und Verhältnisse liefern'. Anders, gelijk in den tekst zal blijken, de 'Integrationslehre'. Voor de moderne opvattingen van het begrip 'politiek' zij hier i.h.a. verwezen naar den eersten band van het *Handbuch der Politik*.

mar en de ‘in einem spezifischen Sinne rechtlichen Normen und Akten’ van den staat.¹⁾

A. We g n e r heeft op dit wezensdoel overtuigend gewezen in het bijzonder karakter van zekere ‘justizförmige Funktionen’, die zakelijk echter niet aan de rechtswaarde, maar aan de machtshandhaving van den staat dienstbaar zijn: zoo de bestraffing van spionnen, franc-tireurs, hoogverraders etc.

‘Sein Bereich geht aber viel weiter’ volgens Smend: ‘es ist der Staat als beherrschender Wert, wie es G. Jellinek ausdrückt, seine “Erhaltung und Stärkung”, in dem uns hier beschäftigenden Zusammenhange seine Integration, die neben den Rechts- und Wohlfahrts- (oder Verwaltungs-) wert als dritter gleichgeordneter tritt.’²⁾

Aan deze beschouwingen knoopt Smend nu onmiddellijk eenige aanduidingen vast i.z. het criterium, dat het staatsverband van andere verbanden onderscheidt: ‘Diese Orientierung der Staatsverfassung als einer Integrationsordnung nach dem Integrationswert ist ihre erste und grundsätzliche Besonderheit gegenüber anderen Verbandsverfassungen.’ Zeer teleurstellend is de aanvang: ‘Das Kriterium, das den Staat von den übrigen Verbänden unterscheidet, soll hier nicht grundsätzlich erörtert werden.’ Inderdaad, dit is een sterk stuk voor een phaenomenologische *wezensleer* van den staat!

Intusschen krijgen wij althans eenig nader licht: In de eerste plaats vernemen wij dan, dat het bestaan van den staat niet, gelijk dat van de meeste andere (sic!) verbanden, door een buiten hem liggende macht wordt gewaarborgd, maar ‘sich lediglich vermöge objektiver Wertgesetzlichkeit in einem in sich gravitierenden Integrationssystem integriert.’ En in de tweede plaats is de zich uit dit ‘Integrationssystem’ steeds nieuw ontwikkelende soevereine beslissingsmacht van den staat als ‘gebietsuniversaler Entscheidungseinheit’, als formeele heerschappij en in laatste instantie ordenende macht wezenlijk inhaerent aan het staatsverband, terwijl alle andere verbanden in 't algemeen (!) slechts facultatieve middelen tot het bereiken van bijzondere zakelijke doeleinden zouden zijn.³⁾

Zoo blijkt ten slotte het geheele integratiebegrip te steunen op de aloude voorstelling van den staat als machtsverband. En wij zien de aanhangers der ‘Berlijnsche school’ ook aanstonds

1) C. S c h m i t t: *Veröffentl. der Vereinigung der deutschen Staatsrechtslehrer*, Heft I S. 101 en S. 96 ff.

2) t.a.p. S. 83.

3) t.a.p. S. 85.

in de absolutistische banen afglijden, welke voor een ‘sovereiniteit in eigen kring’ der niet-statelijke verbanden geen plaats meer laat, omdat ook de geesteswetenschappelijke methode met de daarachter liggende humanistische realiteitsbeschouwing een wezenlijke analyse van de individuele zin-structuur der verbanden niet mogelijk maakt. Op dit punt zijn de ‘Integrationstheoretiker’ het onderling volmaakt eens, dat de sovereigniteit van den staat tegenover andere verbanden *absoluut* is.

Zoo heeft H e l l e r weder het sovereigniteitsbegrip van B o d i n in eere hersteld en tegen iedere poging, de sovereigniteit in eigen kring van het interne niet-statelijk verbandsrecht te handhaven, de stelling geponeerd, ‘daß für die juristische Betrachtung des heutigen Staates die Positivität der ihm eingeordneten Verbandssatzungen abgeleitet erscheint von der Positivität der staatlichen Rechtsordnung.’¹⁾

Zoo leert C a r l S c h m i t t: ‘Grundrechte einer natürlichen oder organisierten *Gemeinschaft* kann es innerhalb des Staates nicht geben... Der moderne Staat ist eine geschlossene politische Einheit und seinem Wesen nach d e r Status, d.h. ein totaler, alle anderen *status* innerhalb seiner selbst relativierender *status*. Er kann innerhalb seiner selbst keinen vor oder über ihm gegebenen und deshalb gleichberechtigten öffentlich-rechtlichen Status anerkennen.’²⁾

En in zijn *Politische Theologie* noemt S c h m i t t de sovereigniteit ‘wirklich staatliche Allgewalt.’³⁾

Het is de *machtsstaatsgedachte* in den transpersonalistischen zin van het humanistisch vrijheidsidealisme, die achter de geheele ‘Integrationstheorie’ werkzaam is. Haar ideologie is die van het humanistisch persoonlijkheidsideaal in dat transpersonalistisch type, dat door S c h e l l i n g, S c h l e i e r m a c h e r en H e g e l in het wijsgeerig denken is ingevoerd.⁴⁾

Daarmede verbindt zich echter de eigenaardige irrationalis-

1) H e l l e r: *Die Souveränität* (1927) S. 57.

2) C. S c h m i t t: *Verfassungslehre* S. 173. Schmitt laat slechts ‘institutionelle Garantien’ voor de niet-statelijke verbanden gelden, en verstaat hieronder: door den staat zelf verleende en van zijn sovereigne beslissing afhankelijke waarborgen. In gelijken zin de neo-Hegeliaan B i n d e r: *Philosophie des Rechts* (1925) S. 538 ff.

3) *Politische Theologie* S. 9.

4) S m e n d a.w. S. 70 brengt nadrukkelijk de verwantschap der ‘Integrationslehre’ met F i c h t e's, S c h l e i e r m a c h e r's en H e g e l's dynamische staatsopvattingen naar voren. Zuiver Hegeliaansch ook S c h m i t t's uitspraak (*Verfassungslehre* S. 22): ‘Was als politische Größe existiert, ist, juristisch betrachtet, wert daß es existiert’.

tische trek van alle ‘levensphilosophie’, het typisch irrationeele, niet aan normen gebondene in de staatsmacht naar voren te brengen en op dit punt de individualiteit ten koste van de wet te verabsoluteeren. Het meest eigenaardig gaat hier S c h m i t t te werk, die met tegenovergesteld waardeaccent Kelsen's paralleliseering tusschen staatssubstantialiseering en theologie overneemt en zijn souvereiniteitsbegrip op een ‘politische theologie’ bouwt. De souvereiniteit ligt volgens Schmitt bij hem, die over den door geen normen geregelde *uitzonderingstoestand* beslist. En hij merkt ten dezen aanzien op: ‘Der Ausnahmezustand hat für die Jurisprudenz eine analoge Bedeutung wie das Wunder für die Theologie.’¹⁾

Deze irrationalistische, decisionistische souvereiniteitsleer, welke geheel is georiënteerd aan de moderne dictatuurgedachte²⁾ en in dit opzicht het diametrale tegenbeeld vormt van de rationalistische humanistische rechtsstaatsidee, is een zeer duidelijk bewijs van de verabsoluteering van de subjectieve individualiteit ten koste van de wet, gelijk we zulks in de irrationalistische typen der humanistische wijsbegeerte doorlopend kunnen constateeren.³⁾

Maar ook bij S m e n d vinden wij in zijn uiteenzettingen van de verschillende soorten van integreringsfactoren, een bewuste aanknooping bij irrationeele, mythologische motieven.

Zoo noemt hij de literatuur van het fascisme met zijn aan den syndicalist S o r e l ontleende mythologie van de rechtstreeksche integreerende massa-actie de ‘große Fundgrube für Untersuchungen in dieser Richtung.’ Het is bekend, hoe S o r e l in zijn *Réflexions sur la violence* (4ième ed. 1919), in openlijke aansluiting aan B e r g s o n's levensphilosophie, in de onmiddellijk uit de diepte der levensinstincten geboren ‘mythe’, die de massa pakt en inspireert, de kern van alle sociale en politieke macht zag.⁴⁾

Smend onderscheidt *persoonlijke, functioneele* en *zakelijke* integreringsfactoren, die overigens gewoonlijk slechts in onderlingen samenhang in de staatswerkelijkheid voorkomen. Al deze factoren zijn als geestelijke levensprocessen nimmer door

1) *Politische Theologie*, Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität (1922) S. 37.

2) S c h m i t t heeft in zijn *Die Diktatur* (1921) de dictatuur, van den aanvang der moderne souvereiniteitsgedachte tot den proletarischen klassenstrijd, behandeld.

3) Tegen Schmitt's souvereiniteitsleer, met erkenning overigens van hare verdienste, ook H e l l e r: *Souveränität* S. 66 ff.

4) Vgl. over S o r e l, C. S c h m i t t: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, 2e Aufl. 1926, S. 78 ff.

terugvoering op een causale wetmatigheid te verklaren, doch slechts door ordening in hun zin-samenhang als verwerkelijking van de ‘Wertgesetzlichkeit des Geistes’ te verstaan. De ‘persoonlijke integratie’ is die, welke van persoonlijke leiders uitgaat, die in hun persoon symbool van de eenheid van het staatsvolk zijn, het staatsvolk in hun persoon representeren, doch zulks slechts kunnen, wanneer zij in hun persoon tegelijk, hetzij meer historisch-constante, hetzij meer voorbijgaande zakelijke politieke gemeenschapswaarden symboliseren.

Onder functionele integratiefactoren vat Smend alle ‘Vorgänge deren Sinn eine soziale Synthese¹⁾ ist, die irgendeinen geistigen Gehalt gemeinsam machen oder das Erlebnis seiner Gemeinsamkeit verstärken wollen, mit der Doppelwirkung gesteigerten Lebens sowohl der Gemeinschaft wie des beteiligten Einzelnen.’ Zulke functionele integratiefactoren kunnen op zinnelijk gebied liggen en den geestelijken inhoud begeleiden en symboliseren. In de marcheerende troep of de demonstreerende optocht wordt zulk een functionele integratie ook in het staatsleven toegepast. Zij kunnen verder een zuiver geestelijk karakter dragen en dienen dan vooral tot de voortdurende integratie van het staatsvolk tot een wilsverband. Hier komen vooral in aanmerking *verkiezingen*,²⁾ *parlementaire beraadslagingen*, *kabinetvormingen*, *volksstemmingen*. Al deze integrerende factoren mogen in hun fundamentele betekenis niet als zuiver juridische procedures worden gevat en evenmin in een vlakke teleologische sociologische beschouwing als bloote middelen tot het vormen van goede besluiten en de keuze van goede leiders (M a x W e b e r). Hun primaire zin is de integratie van het staatsvolk tot een politieke individualiteit. ‘Im parlamentarischen Staat ist das Volk nicht schon an sich politisch vorhanden und wird dann noch einmal besonders, von Wahl zu Wahl und Kabinettsbildung zu Kabinettsbildung, politisch besonders qualifiziert - sondern es hat sein Dasein als politisches Volk, als souveräner Willensverband in erster Linie vermöge der jeweiligen politischen Synthese, in der es immer

1) In den zin van H. F r e y e r : *Theorie des objektiven Geistes* S. 81.

2) Niet echter ‘geheime verkiezingen’. En het algemeene en gelijke kiesrecht, dat Smend overigens *individualistisch* noemt, wordt door het *evenredigheidsstelsel* volgens hem bovendien verminderd in zijn ‘integrerende kracht’ (S. 91). Dit alles zijn natuurlijk zuiver politieke waardeeringsoordeelen, welke apprecieering zal afhangen van het politieke standpunt, dat men inneemt.

von neuem überhaupt als staatliche Wirklichkeit existent wird.’¹⁾

De werkzaamheid van deze zoowel als van alle andere functioneele integrering hangt van twee momenten af: ten eerste moet haar beginsel (hier het meerderheidsbeginsel) in 't algemeen integrerende kracht bezitten en in de tweede plaats moet het dat voor *het geheele volk* hebben.

Wat het tweede punt betreft, merkt Smend op, dat de staat en de staatsvorm evenals de rechtsorde van de ‘*Anerkennung*’ der onderdanen leven en dat dus de goede werking der functioneele integrering daarvan afhangt, dat de onderdanen zich aan de werking der belangrijkste integreringsfactoren inderdaad onderwerpen.²⁾

Hier neemt Smend, in volkomen overeenstemming met Leibholz,³⁾ Schmitt⁴⁾ en Heller⁵⁾ weder de oude humanistisch-natuurrechtelijke gedachte op van de realiteit der *volonté générale*, waarvan reeds Hauriou⁶⁾ poogde aan te toonen, dat zij een wezenlijk sociologischen zin bezit.

En waar de algemeene ‘*Anerkennung*’ der parlementair-democratische integreringsmethoden niet meer voorhanden is, wil de moderne staatkundige theorie en praktijk naar fascistische terminologie deze methoden door de ‘rechtstreeksche integrering’ vervangen. ‘Nur in der direkten Aktion ist nach Sorel auch der Einzelne unmittelbar beteiligt und politisch lebendig - auf die unmittelbare Integration durch Korporativismus, Militarismus, Mythos und ungezählte andere Techniken ist der Faschismus gestellt.’⁷⁾

Naast de integrering door den grondwettig geregelde strijd van het type van den parlementairen of plebiscitairen staat ziet Smend als tweede vorm van functioneele integrering de *heerschappij*.

Sterk komt de irrationalistische wending in de humanistische staatsleer in Smend's sociologische theorie der heerschappij naar voren.

De heerschappij moet geesteswetenschappelijk als verwer-

1) *Verfassung und Verfassungsrecht* S. 39.

2) t.a.p. S. 41.

3) Zie Leibholz: *Das Wesen der Repräsentation* (1919) S. 58 ff. die haar tot Hobbes terugvoert.

4) C. Schmitt: *Verfassungslehre* S. 207.

5) Heller: *Souveränität* S. 86 ff., die de ‘*Anerkennung*’ alleen tot de staatsorde ‘im Ganzen’ beperkt.

6) Hauriou: *La Souveraineté nationale* (1912) p. 18 e.v.

7) *Verfassung* S. 42.

kelijking van *gemeenschapswaarden* worden verstaan: hare *legitimiteit* ligt in *irrationeele waarden*, slechts de administratieve activiteit van den staat, waarin Smend niet zijn eigenlijk *wezen* ziet, wordt door rationeele waarden gerechtvaardigd.

De heerschappij is inzooverre de meest algemeene vorm der functioneele integratie, als ‘alles Verfassungsleben in allen Staatsformen schließlich die Bildung und Äußerung vom herrschenden Willen zum Ziel hat!’¹⁾

Nòch de *normlogische methode*, die de heerschappij als ‘gelding van rechtsnormen’²⁾ verstaat, nòch de *causaal-wetenschappelijke*, die haar in geesteswetenschappelijk ontoelaatbare objectivering als ‘*Gehorsamchance*’³⁾ definieert, kunnen de geestelijke levenswerkelijkheid van de heerschappij als ‘levensvorm van den staat’ vatten.

Het is de gemeenzame en wezenlijke karaktertrek van alle formeele integratieprocessen, dat zij als zoodanig niet rationalistisch naar doelmatigheidsgezichtspunten kunnen worden verstaan, maar dat zij eerder te vergelijken zijn met het ‘exerceeren of het manoeuvreren van een leger in vreedstijd, dat daardoor tot een eenheid wordt, of ook met een spel, met dans of gymnastiek!’⁴⁾

Maar deze geesteswetenschappelijke staatsleer, hoezeer zij ook belangrijke gezichtspunten opent in haar dynamischreële opvatting van het staatsverband, toont nergens duidelijker dan hier, hoe zij tot een ‘spel’ met beelden wordt, waar zij de tucht eener exacte zin-analyse van de staatsstructuur mist.

In al deze beschouwingen van Smend is de essentieele *rechtszijde* van het staatsverband volmaakt uitgeschakeld en nu worden de beeldrijke analogieën met de ‘marcheerende troep’, ‘spel en dans’ tot een even groote wetenschappelijke mystificatie, als de beroemde biologische analogieën der metaphysisch-organische staatsleer!

Als derde type van integratie behandelt Smend de ‘sachliche Integration’. Als zakelijke integratiefactoren komen in de eerste plaats die gemeenschapswaarden naar voren, die de heerschende staatsleer als ‘doeleinden van den staat’ op on-dialectische wijze buiten het wezen van den staat heeft gesteld. Daartegenover stelt Smend, dat de staat niet een ‘reales

1) t.a.p. S. 43.

2) Kelsen: *Allgemeine Staatslehre* S. 38 ff.

3) Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft* 1922 S. 122.

4) t.a.p. S. 44.

Wesen an sich' is, dat dan als middel dient om buiten hem liggende doeleinden te verwezenlijken. 'Sondern er ist überhaupt nur Wirklichkeit, sofern er Sinnverwirklichung ist; er ist mit dieser Sinnverwirklichung identisch.'¹⁾ Dit geldt zoowel voor zijn machtsdoel, als voor de zgn. rechts- en kultuurdoeleinden. 'Nur vermöge dieser Wertfülle herrscht der Staat, d.h. ist er ein dauernder einheitlicher motivierender Erlebniszusammenhang für die ihm Angehörenden.' Daar de werkzaamheid van den modernen staat in dit opzicht onoverzienbaar is geworden, wordt de historisch-actueele waardevolheid van den staat symbolisch gerepresenteerd door vlaggen, wapens, staatshoofden (i.h.b. monarchen), politieke ceremoniën en nationale feesten.

Voor al op zulk een wijze kan volgens Smend de waardevolheid van den staat als totaliteit 'mit intensiver und bewußter Integrationswirkung erlebt werden.'

In dit verband verwijst S m e n d weer met bijzonderen nadruk naar de 'politische mythe' bij Sorel en in de fascistische methoden: 'Der politische Mythos bedeutet in dem hier vorgeschlagenen Sprachgebrauch die Integration durch eine symbolisch formulierte und dadurch zum Erlebtwerden als intensive Totalität geeignet gemachte Fülle politischer Werte' en hij ziet zelfs in de lijn van Schmitt's politieke theologie een verwantschap tusschen 'de integreerende binding aan den staat en de religieuze aan de Godheid.'²⁾

Geheel onderschrijft Smend Y o r c k's opmerking, dat de rationaliseering van het staatkundig denken, welke 'die Erfassung des politischen Gehalts als Glaubensgehalt ausschließt, damit zugleich jede politische verbindliche Gestalt in Frage stellt.' Men ziet uit dit alles, hoe het humanistisch persoonlijkheidsideaal zich uit het bolwerk van het rationalistisch redegeloof heeft teruggetrokken in een irrationalistische levens-philosophie!

Het geloof in de 'ordre naturel' heeft zich omgezet in het geloof in een 'politische mythologie.'

Tenslotte behandelt Smend in dit verband de integreerende factoren van het staatsgebied en van de geschiedenis.

Het staatsgebied is volgens hem wellicht de meest gewichtige zakelijke integreeringsfactor in de levensgemeenschap van den staat. Aan de door F r . R a t z e l gefundeerde wetenschap der *geopolitiek* wordt hooge waarde toegekend voor het ver-

1) t.a.p. S. 45.

2) t.a.p. S. 50, noot ²⁾.

staan van de realiteit van het staatsverband, uiteraard met afwijzing van de natuurwetenschappelijk-causale onderzoekingsmethode.

Het staatsgebied moet in de eerste plaats als integreerend moment der staatsgemeenschap worden gezien, voorzoover het moment van de gemeenzame politieke lotgevallen is en in 't bijzonder, inzoover het een taak oplegt, als voorwerp van verdediging, ontginning, kolonisatie etc. etc.

De tweede integreerende functie van het gebied ligt daarin, dat het staatsgebied een kultuurgebied is als aanschouwelijke samenvatting van de totaliteit van het bezit aan geestelijke waarden van een staat en een volk. Inzooverre wordt het meestal als 'vaderland', 'Heimat' gequalificeerd. Het vertegenwoordigt in zooverre b.v. in het spraakgebruik en in de gevoelswereld van den oorlogstijd meer als iets anders de staatkundige levens- en waardegemeenschap. Gelijk het statuut eener vereeniging in zijn eerste paragrafen het doel der vereeniging formuleert, zoo duidt de grondwet den onformuleerbaren inhoud van het door haar geregeld staatsleven aan, doordat zij de symboliseeringen van dezen inhoud vooropstelt: 'Gebiet, Farben und Wappen, Staatsform und Staatscharakter.'¹⁾

In dezen zin zijn alle gebiedsveranderingen niet quantitatieve, maar kwalitatieve wezensveranderingen van den staat.

Wanneer wij Smend in de uiteenzetting van zijn 'Integrationslehre' tot dusver gevolgd zijn, dan dringt zich steeds sterker de vraag op, *welken zin* eigenlijk deze schrijver in de staatsrealiteit legt en welke plaats hij in de zinstructuur van den staat aan de *rechtszijde* toekent.

Wij hebben reeds gezien, hoe Smend de realiteit van den staat ziet als voortdurende integrering van het staatsvolk tot een souverain wilsverband op een grondgebied. 'Und dieses,' zoo verzekert ons Smend, 'd.h. die staatliche Wirklichkeit überhaupt, ist nur dann richtig verstanden, wenn es gefaßt wird als die Einheitswirkung aller, der Wertgesetzlichkeit des Geistes entsprechend sich immer von neuem automatisch zu einheitlicher Gesamtwirkung zusammenschließenden Integrationsfaktoren.'²⁾

Wij vernemen intusschen nog, dat in de verhouding tusschen functioneele en zakelijke integreringsfactoren de geschiedenis van het staatsleven zoowel een terugdringing van de eerste

1) t.a.p. S. 56.

2) t.a.p. S. 57.

door de laatste, als omgekeerd doet zien; dat in het moderne staatsleven met name de functionele factoren de hoofdrol spelen door de ineenstorting van het geloof in de traditionele gemeenschapswaarden. Voorts dat een toestand van politieke integratie uitsluitend door een 'integrierenden Sachgehalt' slechts voorwerp eener 'Unstaatstheorie' of van een utopie kan zijn, een vonnis dat zich zoowel tegen de klassiek liberalistische rechtsstaatstheorie¹⁾ als tegen de Marxistische staatsbeschouwing richt.

Welke zinstructuur echter volgens S m e n d de staat als geestelijke levensrealiteit heeft, is uit dit alles nog niet op te maken.

Daarover wordt eerst licht verspreid, waar Smend over de integrerende betekenis der historie spreekt.

Hier schrijft hij uitdrukkelijk: 'Der Sinngehalt des staatlichen Lebens ist geschichtliche Wirklichkeit' en 'ein wirklicher Sinngehalt (ist) im Gegensatz zu einem ideellen nur als geschichtlich begründeter und als in Zukunft weisender sinnvoll und verständlich - seine Totalität ist die eines geschichtlich fließenden und wirklichen, nicht die eines einmalig systematischen Ganzen.'²⁾

Zien wij deze uitspraak in verband met de vroegere, dat de *geestelijke macht* de wezenswaarde ('Integrationswert') van den staat uitmaakt, dan blijkt de *historistische* trek in Smend's realiteitsbeschouwing zonneklaar. Wij zullen in onze thetische uiteenzetting nog zien, hoe de 'geestelijke macht' inderdaad een wezenlijk moment der historische zinfunctie uitmaakt.

In laatste instantie wordt zoo de realiteit van het staatsverband door S m e n d dus weder *zin-functioneel* e.w. *historisch* gezien.³⁾ Maar hoe fundamenteel de historische zin-

1) Ook daarin zijn de aanhangers der Berlijnsche school het eens, dat het liberale rechtsstaatsrationalisme de zwaarste schuld draagt aan de crisis der staatsleer; zie b.v. H e l l e r : *Souveränität* S. 73: 'Tiefer als in der deutschen Verfassungsgeschichte ist aber die in der fiktiven und abstrakten Staatsvorstellung wurzelnde Krisis des Souveränitäts- wie Staatsbegriffes in der allgemeinen ideengeschichtlichen Situation begründet. Auch und erst recht dort, wo dies monarchische Prinzip politisch abgelehnt und liberal-demokratisch gedacht wird, zeigt es sich, daß die tieferen Wurzeln dieser Krisis im liberalen Rechtsstaatsrationalismus gelegen sind...'

2) t.a.p. S. 53.

3) Daar de historische realiteitsfunctie, gelijk wij nog zullen zien, slechts in onderworpenheid aan *historische normen* is te vatten, behoeft het ons niet te verwonderen, dat Smend de 'integratie' niet slechts als dynamische realiteit, maar ook als een *normatieve*, een *opgave*, een taak ziet. Dit is uiteraard voor K e l s e n , die een *statisch naturalistische realiteitsbeschouwing* huldigt, de *ongerijmdheid zelve*. Zie *Der Staat als Integration* S. 58/9. Maar hier blijkt weder ten overvloede, hoe een wezenlijk 'neutrale' kritiek niet bestaanbaar is.

functie ook in de zinstructuur van het staatsverband moge zijn, nimmer is die zinstructuur naar de subjectszijde in één specifieke zinfunctie op te lossen.

Men vervalscht principieel de realiteitsstructuur van het staatsverband door haar zinfunctioneel te vatten.

Maar de humanistische realiteitsbeschouwing is, door de keuze van haar archimedisch punt *in den tijd*, gedwongen, de kosmische zin-alzijdigheid der realiteit te loochenen en haar in eigen kring souvereine zinfuncties onder één of meer zin-functioneele grondnoemers te brengen.

In de phaenomenologische dialectiek is deze grondnoemer de zin-synthetisch omvatte *historische*,¹⁾ omdat haar realiteitsbeschouwing in wezen historicistisch is. En deze realiteitsbeschouwing is in den grond bepaald door het humanistisch persoonlijkheidsideaal in het type van het na-Kantiaansche vrijheidsidealisme, dat in de historische realiteitsfunctie de eenige schuilplaats vindt voor de subjectieve *realiteit* der menselijke vrijheid tegenover de natuurnoodwendigheid.²⁾

Door deze in wezen zin-functioneele beschouwing der staatsrealiteit is in beginsel reeds uitgemaakt, hoe Smend over de verhouding van staat en recht denkt.

Het grondprobleem, dat sinds Jellinek de humanistische staatstheorie bezig hield en welks onoplosbaarheid op humanistisch standpunt de moderne crisis in de staatsleer heeft veroorzaakt, nl. de verhouding tusschen het zgn. ‘sociologisch’ en het juridisch staatsbegrip, is ook door de dialectiek der phaenomenologische staatsleer niet nader tot een solutie te brengen.

Staat en recht ziet Smend als twee ‘zwar untrennbar verbundene, aber doch je in sich geschlossene, der Verwirklichung je einer besonderen Wertidee dienende Provinzen des geistigen Lebens.’³⁾ Deze opvatting klinkt bijna gelijkkluidend met die van G i e r k e, wiens substantialiseering van het staatsverband overigens door Smend zoo scherp wordt afgewezen, en op wiens verbandstheorie wij in onze thetische beschouwing nog moeten terugkomen.

1) Ook bij H e i d e g g e r: *Sein und Zeit*, waar het wezen ‘des Daseins’ in het ‘geschichtliche’ wordt gezocht.

2) Ook bij R i c k e r t, die den kosmos uiteenscheurt in *natuurwerkelijkheid* en niet-werkelijke, tijdlooze waarden, vindt de individueele subjectiviteit nog alleen in de *historie*, als ‘Wertrealisierung’ een plaats.

3) t.a.p. S. 98.

Gierke ziet de verhouding tusschen staat en recht aldus: ‘Staatsleben und Rechtsleben sind zwei selbständige und specifisch verschiedene Seiten des Gemeinlebens. Jenes manifestirt sich in der machtvollen Durchführung gewollter Gemein Zwecke und kulminirt in der politischen That, dieses offenbart sich in der Absteckung von Handlungssphären für die von ihm gebundenen Willen und gipfelt im rechtlichen Erkennen (“für Recht erkennen”).... Allein so verschiedenartige Socialfunktionen Staat und Recht hiernach sind, so sind sie dennoch auf einander angewiesen und können erst durcheinander ihre wirkliche Lebenserfüllung finden.’¹⁾

En de geestelijke verwantschap tusschen Smend en Gierke is dieper, dan Smend zelve meent. Zij ligt, onder de oppervlakte van het methodisch verschil tusschen beide, in de historistische realiteitsbeschouwing, welker diepste wortel wij ontdekten in het humanistisch persoonlijkheidsideaal in het na-Kantiaansche type van het humanistisch vrijheidsidealisme.

De nevenschikking van staat en recht als twee in zich gesloten zijden van het geestelijk leven wijst op een totaal gemis aan inzicht in de zinstructuur der realiteit. Deze onhoudbare coördinatie laat zich echter van historistisch standpunt verstaan. Immers, wanneer alle geestelijke werkelijkheid naar haar ‘reëlen zininhoud’ van *historisch karakter* is, dan is ook het recht naar zijn subjectief-werkelijke zijde van historisch karakter.²⁾ Dan worden staat als reëel wilsverband en rechtswerkelijkheid tenslotte beide bepaalde zijden van het sociaalhistorisch leven, die men ook bij erkenning van een innigen band tusschen beide, als vergelijkbare grootheden met elkander kan *coördineeren*. Bij Smend vinden wij deze coördineering uiterst scherp uitgewerkt. De werkelijkheid des staats ziet hij in het staatsleven als ‘Integration und ordnende und gestaltende Machtentfaltung’, die des rechts in ‘Positivierung, Sicherung, Anwendung durch Gesetz, Gericht und Leben.’ Gelijk in het *staatsleven* de integreeringsfactoren, zoo dragen, completeeren en bevorderen elkander in de *rechtswerkelijkheid* de groote factoren van het rechtsleven en ook deze factoren vormen onderling een systeem ‘das sich vermöge der

1) Gierke: *Die Grundbegriffe des Staatsrechts* (Tübingen 1915) S. 105.

2) Zoo ook Heller: *Souveränität* S. 47: ‘Das Recht als intersubjektive normative Willensbildung hat gegenständliche Objektivität; solche besitzt es selbstverständlich nicht als sinnliches Naturphänomen, sondern als historisch einmalige Wirklichkeit’ en nog scherper t.a.p.: ‘Dieses (positive) Recht ist immer ein Stück historisch-individueller Wirklichkeit...’

Wertgesetzlichkeit des Geistes hier ebenso zur positiven Wirklichkeit des konkreten Rechtslebens der Rechtsgemeinschaft zusammenschließt, wie dort das der Integrationsfaktoren zum System der staatlichen Wirklichkeit - beide Male vom geschriebenen Recht teils vorgeschrieben, teils angeregt, teils zugelassen.¹⁾

Als deelen van het systeem des rechtslevens in dezen zin vormen wetgeving en justitie met elkander binnen de staatsconstitutie het in zich gesloten systeem der rechtsfuncties, voor zoover zij door het geschreven recht geregeld zijn.

Juist daarom zijn ze volgens Smend 'in zekeren zin' een 'Fremdkörper' in de staatsconstitutie: 'sie gehören hinein, weil sie auch (!) staatliche Lebensformen sind, aber ihr Schwerpunkt liegt nach Überwindung des mittelalterlichen Jurisdiktionsstaats (!) nicht mehr in dieser ihrer staatlichen Eigenschaft.'

De 'justitie' is als deel van de 'trias politica' (de ondialectische, objectieveerende *theorie* van de drie machten wordt natuurlijk door Smend verworpen), gelijk de *Montesquieu* opmerkte inderdaad 'en quelque façon nulle', d.i. zij dient niet de integrerings-, maar de rechtswaarde.

'Dieser Wert gilt über die Staatsgrenzen hinweg - daher die Solidarität der Einzelstaaten im Bundesstaat wie der Kulturstaaten überhaupt in Justizsachen, soweit sie wahre Justizsachen sind, im Gegensatz zu Regierungs- und Verwaltungssachen. Auch die Justiz soll integrieren - aber die Rechts- nicht die Staatsgemeinschaft, *also einen wenigstens im Prinzip anderen Kreis.*' (Ik cursiveer!)

Deze laatste zinsnede is uiterst karakteristiek. Smend is - dat blijkt uit den geheelen opzet zijner 'Verfassungslehre' en vormt er de innerlijke waarde van - het essentieel structuurverschil tusschen intern staatsrecht en het, later in het thetisch gedeelte te bespreken, statelijk integreringsrecht op het spoor. Maar de realiteitsbeschouwing, waarvan hij uitgaat, maakt een behoorlijke zin-analyse van dit structuurverschil onmogelijk en zoo komt hij tot zijn innerlijk onmogelijke coördinatie van staat en recht als in principe verschillende kringen van het geestelijk leven.²⁾

In de wetgeving ziet hij een nauwere relatie met de staatsstructuur, inzoover de wetgeving zoowel een centrale functie

1) t.a.p. S. 98.

2) Vandaar natuurlijk, dat Kelsen (*Der Staat als Integration* S. 60) op deze 'open stad' het zwaarste vuur zijner kritiek richt. Kelsen's 'reine Rechtslehre' moet natuurlijk alle structuurverschillen nivelleren!

in het staats- als in het rechtssysteem inneemt, terwijl de rechtspraak voor de constitutie een volstrekt perifere betekenis zou hebben. Een onbegrijpelijk onderscheid tusschen wetgeving en rechtspraak, als men bedenkt, dat ook de statelijke rechtspraak geen ‘eenerlei’ is, maar dezelfde fundamenteele structuurverschillen toont als de wetgeving, al naar gelang zij al of niet op de interne staatsstructuur is betrokken. (Denk aan het essentieel verschil tusschen *burgerlijke* en *administratieve* rechtspraak!)

Wat tenslotte ‘*de rechtsgemeenschap*’ moet beduiden tegenover de staatsgemeenschap, laat Smend geheel in het duister.

Zoo zinkt de ‘Integrationslehre’ met haar scheeve constructie van de plaats van het recht in de staatsstructuur reddeloos ineen onder de vlijmscherpe kritiek van Kelsen.

Niets laat zich inbrengen tegen Kelsen's kritiek, die deze staatsleer ad absurdum voert: “Nach S m e n d's Anschauung von Staat und Recht als zwei ‘in sich geschlossenen’ Kreisen ist es ein Akt des Rechtes, kein Akt des Staates, wenn ein Gericht einen Angeklagten zum Tode verurteilt und dieses Urteil vollstreckt wird. Dagegen ist es ein Akt des Staates, kein Akt des Rechtes, wenn die Verwaltungsbehörde über einen Autolenker wegen Schnellfahrens in einem instanzienmäßig gegliederten Administrativprozeß eine Geldstrafe verhängt. Die Verwaltung gehört nämlich auf S. 98 der S m e n d'schen Schrift - wieder in das durch den Integrationswert bestimmte System des Staates.”¹⁾

Want dit is de verdienste van Kelsen's *Allgemeine Staatslehre*, dat zij definitief de onmogelijkheid heeft aangetoond van iedere staatsleer, die het staatsbegrip *onafhankelijk van het recht* wil winnen!

Een historistische sociologie, die den staat als souverain integraal machtsverband onafhankelijk van de rechtsorde zoekt te vatten, moet toch haars ondanks steeds weer op de rechtsorde appelleren, maar ze ontzielt den zin des rechts en des staats. Zij blijft ook als ‘geesteswetenschappelijke sociologie’ in de crisis van het humanistisch wetenschapsideaal bevangen, dat door zijn zin-functionalistische instelling geen weg kan vinden tot een ware zin-synthesis van de rechtszijde en de overige zin-zijden van de staatsstructuur.

Macht en recht zijn de beide zinfunctioneele polen in de zinstructuur van den staat. In de oude antinomie tusschen ‘staatsraison’ en abstract natuurrecht, waarvan Meinel-

1) t.a.p. S. 63.

cke's boek *'Die Idee der Staatsräson'* zulk een scherp ontwikkelingsbeeld heeft gegeven, belichaamt zich het fiasco van iedere functionalistische instelling in de staatsleer, die deze zin-zijden niet meer in een harmonisch zin-individueelen samenhang wetenschappelijk kan vatten.

De 'geesteswetenschappelijke' machtsstaatsgedachte vervalt in haar historistische instelling noodzakelijk tot de pool van de door H e g e l in idealistischen zin omgebogen theorie der staatsraison, waarin de zin des rechts op historistische wijze in den zin der geestelijke macht wordt opgezogen. Zij mag vanuit het transpersonalistisch-idealistisch type van het humanistisch persoonlijkheidsideaal nog zoo pathetisch de heiligheid der 'rechtsidee' verkondigen: deze idee is voor haar in het staatsleven vlottend gemaakt in de historische machtsontwikkeling. E r i c h K a u f m a n n's veel bestreden formuleering der rechtsidee: 'Der siegreiche Krieg ist das soziale Ideal,'¹⁾ is slechts een bijzonder crue en praegnante toespitsing van de historificeering van den rechtszin in het staatsleven.

In den grond komt S c h m i t t's staatsleer tot dezelfde conclusie, waar zij het wezen van den staat ziet in een souverain integraal machtsverband, welks zin ligt in de politieke integreering van het volk naar het *gezichtspunt van vriend- of vijandverhouding*²⁾ (het eenig zinkriterium van de politiek volgens Schmitt!) en waar zij leert, dat het 'Verfassungsrecht' zijn gelding in laatste instantie ontleent aan een aan alle rechtsnorm voorafgaande politieke beslissing, die door een politiek bestaande macht getroffen wordt. 'Jede existierende politische Einheit,' aldus C a r l S c h m i t t, 'hat ihren Wert und ihre "Existenzberechtigung" nicht in der Richtigkeit oder Brauchbarkeit von Normen, sondern in ihrer Existenz.' En dan 'Gegenüber dieser existenziellen Entscheidung sind alle normativen Regelungen sekundär (!). Auch alle in Rechtsnormen verwendeten Begriffe, welche die politische Existenz voraussetzen... erhalten ihren Inhalt und ihren Sinn nicht von einer Norm, sondern aus der konkreten Wirklichkeit eines unabhängigen politischen Existierens.'³⁾

1) *Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula Rebus sic stantibus* (1911) S. 146.

2) Zie zijn verhandeling *'Der Begriff des Politischen'*, opgenomen in *'Probleme der Demokratie'* (Politische Wissenschaft Heft 5 1928) S. 1 ff. Karakteristiek S. 11: 'infolge der Orientierung an dem möglichen Ernstfall des effektiven Kampfes gegen einen effektiven Feind ist die politische Einheit notwendig entweder die für die Freund- oder Feind-Gruppierung maßgebende Einheit und in diesem (nicht in irgendeinem absoluten) Sinne souverän oder sie ist überhaupt nicht vorhanden.'

3) *Verfassungslehre* S. 22/3.

Duidelijker kan de historificering van den zin van staat en recht niet worden geformuleerd. Het recht is een secundaire vorm geworden, waarin de godin der macht de bloedige decreten der historie schrijft!

En Herman Heller, overigens wel de meest bezonnen en scherpzinnige denker der ‘Berlijnsche school’ mag in zijn belangrijke onderscheiding tusschen ‘Rechtsgrundsätze’ en ‘Rechtssätze’ en zijn fundeering van alle positief recht in *rechtsbeginselen* schijnbaar den ban van het historisme hebben verbroken, hij mag de schoone uitspraak doen: ‘Überpositive Norm und Willensindividualität sind gleichweise conditiones sine qua non des positiven Rechts.’¹⁾

Maar de meer dan formeele ‘rechtslogische’ principes, de ‘ethische Rechtsgrundsätze’ blijken bij hem tenslotte uitsluitend afhankelijk van de erkenning door historische ‘Kulturkreise’, terwijl hij uitdrukkelijk de mogelijkheid van *schending* *dezer materiele beginselen door het positieve recht* erkent. Zij zijn slechts ‘rechtsmogelijkheden’ tegenover de realiteit van het positieve recht, dat als geestelijke realiteit onder historistischen grondnoemer is gebracht.²⁾ En met instemming haalt Heller de uitspraak van den ethischen nominalist H o b b e s aan: ‘Furtum, Homicidium, Adulterium, atque injuriae omnes legibus naturae prohibentur; ceterum quid in cive furtum, quid homicidium, quid adulterium, quid denique iniuria appellandum sit, id non naturali, sed civili lege deter-

1) *Souveränität* S. 49.

2) In gelijken zin: L e i b h o l z : *Das Wesen der Repräsentation* (1929) S. 21: ‘Auch das die Geltungsaktualität staats-theoretischer Erkenntnisse zeitlich und räumlich beschränkt sein kann, hebt ihren apriorischen Charakter nicht auf. Denn diese zeitlich-räumliche Begrenzung bezeugt nur, daß die ihre Evidenz nicht einbüßenden Wesenserkenntnisse sich noch nicht in konkret faßbarer Gestalt mit der *geschichtlichen Wirklichkeit* (ik cursiveer) verbunden oder ihre Verbindung mit dieser wieder gelöst haben. “Wesenhaftes und Daseiendes” verhalten sich so wie “Möglichkeit und Wirklichkeit”. Daher kann das positive Recht von den die Wesenserkenntnisse begrifflich darstellenden Wesensbegriffen auch abweichen, ja sie sogar völlig ignorieren’ (ik cursiveer).

In dezen zin ook reeds de Husserliaansche phaenomenoloog A d o l f R e i n a c h in zijn *Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes* (1913) S. 128 ff., in eenigszins anderen zin: F r i t z S c h r e i e r : *Grundbegriffe und Grundformen des Rechts* (1924) S. 92.

Zie de kritiek op deze geheele opvatting van een apriorisch-phaenomenologische rechtsleer in mijn: *De Beteekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphil.* (1926) blz. 95 vlg., waar ik (blz. 96) ook aantoonde, dat deze opvatting in strijd is met H u s s e r l 's eigen beschouwing i.z. de verhouding van ‘Wesens-’ en ‘Tatsachenwissenschaften’. Zie H u s s e r l : *Ideen* I S. 18.

minandum est.¹⁾ In mijn studiereeks: *In den strijd om een Christelijke Staatskunde*²⁾ toonde ik reeds aan, dat een dergelijke natuurrechtelijke opvatting regelrecht in het positivisme uitmondt.

Wanneer wij tenslotte de staatsleer van de Berlijnsche school als geheel overzien, dan moeten wij de vraag, of zij er in geslaagd is, de crisis in de humanistische staatsleer te overwinnen, beslist ontkennend beantwoorden.

Hoezeer zij ook in haar strijd tegen het formalisme en juridisch monisme van de normlogische staatstheorie in haar recht is, zij blijft zelve in alle opzichten in de crisis van het humanistisch wetenschapsideaal en persoonlijkheidsideaal bevangen.

Want eenerzijds is de dialectische methode zelve niets dan de hypertrophie en het fiasco tevens van een functionalistisch denken, dat de zinstructuur der realiteit grondig vervalscht en de souvereiniteit van het persoonlijkheidsideaal zelfs ten koste van een sanctioneering der antinomie wil doorvoeren; en anderzijds is dit persoonlijkheidsideaal bij deze richting in de volle crisis van een transpersonalistisch historisme, dat bij de ineenzinking van het redegeloof in een 'ordre naturel', zijn toevlucht moet zoeken tot een irrationalistische levensphilosophie, die de staatsleer tot 'politieke mythologie' denatureert.

1) Hobbes: *De Cive* 6, 16 (Amsterdam, 1647) p. 109.

2) *Anti-revolutionaire Staatskunde* (orgaan der Dr. A. Kuyper-stichting) driemaand. orgaan (1927) blz. 142 vlg.

Hoofdstuk II.

Calvinistische staatsbeschouwing tegenover de crisis in de humanistische staatsleer.

§ 1. De zinstructuur der kosmische realiteit in het licht der Calvinistische wets- en subjectsidee.

Achter de crisis der humanistische staatsleer zagen wij een realiteitsbeschouwing en kennistheorie werkzaam, die diep in de grondstructuur der humanistische levens- en wereldbeschouwing is geworteld. Al naar gelang van de onderlinge verhouding tussen wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal in de verschillende typen der humanistische wets- en subjectsidee zagen wij ook de humanistische realiteitsbeschouwing zich differentieëren. Het kennistheoretisch ‘ervaringsbegrip’ sloot zich daarbij aan. Het bleek geheel afhankelijk van de keuze van het archimedisch punt in bepaalde, in de kosmische tijdsorde gevlochten bewustzijnsfuncties.

Steeds echter bleek dit ervaringsbegrip geworteld in een verabsoluteering van het zin-synthetisch denken, dat bepaalde realiteitsfuncties tot grondnoemer voor heel de ervaarbare werkelijkheid verheft.

Men meene niet, dat de irrationalistische ‘levensphilosophie’ hierop een uitzondering zou maken. B e r g s o n's ‘intuïtie’, die ons een het *wezen der realiteit* onmiddellijk openbarende invoeling in de ‘durée’, den ‘levensstroom’ zou verschaffen, is in wezen niets dan de hypostase van de psychische-subjectief-actuele bewustzijnsfunctie, die door een moeizame zin-synthetische *psycho-logische* analyse eerst uit den organisch-kosmischen samenhang der volle tijdelijke realiteit is geabstraheerd. Zijn ‘metaphysica’, als wetenschap van het ‘absolute’ in de realiteit, wil de realiteit *doorvoelen*, in stee van haar *voor te stellen*, en geeft ons dus slechts vage en verwarde ‘sensaties’ in plaats van ons klare begrippen te bieden. ‘Si la métaphysique est possible,’ aldus Bergson, ‘elle ne peut être qu'un *effort pénible, douloureux même* (ik cursiveer), pour se placer tout de suite, par une espèce de dilation

intellectuelle, dans la chose, qu'on étudie, enfin pour aller de la réalité aux concepts et non plus des concepts à la réalité.’¹⁾

Maar Bergson's geheele irrationalistische metaphysica berust reeds blijkens zijn tijdsbegrip op een hypostaseering van de uit de volle realiteit afgetrokken (subjectief actueele) gevoelige bewustzijnsfunctie en *die aftrekking is slechts door zin-synthetisch denken mogelijk*, door een theoretisch denken, dat, gelijk we nog zullen zien, de tijdelijke werkelijkheid in tegenoverstelling bewust *uiteenstelt*, maar nimmer door het onmiddellijk actueel psychisch gevoel zelve, dat tot een ‘effort pénible, douloureux même’ in den zin als Bergson verlangt, volstrekt niet in staat is.

In zooverre berust alle immanentiephilosophie, die immers noodzakelijk de realiteit onder de souvereiniteit van het zin-synthetisch denken moet trachten te brengen, primair op verkapte logos-hypostase. Dit geldt gelijkelijk voor de rationalistische en irrationalistische realiteitsbeschouwing!

Naar deze in wezen functionalistische instelling wordt nu ook het natuurlijke, naieve vóór-theoretische wereldbeeld geduid en daarmee grondig vervalscht.

Veelal wordt de naieve instelling in de tijdelijke werkelijkheid door de immanentiephilosophie geduid naar het schema eener zgn. ‘*Abbildtheorie*’, welke leert, dat de waarneming ons een ‘Abbild’, een soort ‘photographie’ der werkelijke dingen zou bieden.²⁾

*Dit is een theoretische vervalsching van de naief-realistische instelling!*³⁾

1) *Introduction à la Métaphysique* (Revue de Métaphysique et de Morale 1903) pp. 21/2.

2) Zie b.v. N a t o r p : *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften* (2. Aufl. 1921) S. 8, die als ‘Grundirrtum des naiven Realismus’ noemt de opvatting, ‘daß die Dinge auf dem Wege der Wahrnehmung als einer Art Abspiegelung der Gegenstände in unserer Vorstellung gegeben sind’ en W i n d e l b a n d : *Einleitung in die Philosophie* (2. Aufl. 1920) S. 197/8: ‘In der Tat ist jene geläufigste Bedeutung der Wahrheit wohl zuerst aus dem naiven empirischen Denken entnommen und darin auf die Vorstellung von den Dingen und ihren Tätigkeiten bezogen worden. Dieser Wahrheitsbegriff setzt ein Verhältnis der A b b i l d l i c h k e i t zwischen der menschlichen Vorstellung und der Wirklichkeit voraus, auf die sie sich als auf ihren Gegenstand beziehen soll: wir haben darin vielleicht den vollständigsten Ausdruck der naiven Weltansicht, welche den vorstellenden Geist in einer Umwelt befindlich annimmt, die sich in ihm irgendwie wiederholen soll...’

3) Ook de naieve werkelijkheidservaring is *religieus gefundeerd*. Hierop leggen wij bijzonderen nadruk, om a limine de gedachte af te snijden, als zou de kosmologie, zoo al niet in het theoretisch denken, dan toch in het *gegevene* van het ‘naief realisme’ de basis voor een wezenlijk neutrale instelling bezitten.

Onze stelling: ‘Er bestaat geen religieus neutrale werkelijkheidservaring’, is de constateering van een waarheid, welke ieder, die de vóór-theoretische realiteitservaring van een eenvoudig Christen en die van een eenvoudig wereldling met elkander vergelijkt, zal moeten toegeven.

Men kan het ook zoo uitdrukken: Bij apostatische instelling van het zelfbewustzijn dringt de mensch tot zijn ware transcendente zelfheid niet meer door.

Zijn zelfbewustzijn *hangt* afgodisch aan het tijdelijke, het is *verstrooid* in de zinverscheidenheid van den kosmos, en *mist de ware concentratie in het brandpunt van het bestaan*: den dienst van God!

Het ware wezen dezer instelling ligt veeleer hierin, dat het bewustzijn in zijn tijdelijke functies niet als een afbeeldende of construeerende instantie *tegenover* de realiteit wordt geplaatst, doch veeleer als een organisch bestanddeel *van* en *in* de tijdelijke werkelijkheid wordt gevat.

Overal waar, op welke wijze dan ook, een dualisme tusschen ‘bewustzijn’ en ‘werkelijkheid’ wordt aangenomen, is *niet de naieve realiteitsbeschouwing*, maar veeleer een *wijsgeerige theorie* aan het woord.

De humanistische kenniskritiek, die de naieve werkelijkheidsservaring eerst naar haar functionalistisch, zin-synthetisch uitgangspunt heeft misduid, ziet met hoogmoedige zelfgenoegzaamheid op deze instelling neer.

Typeerend is in dit opzicht Rickert's houding tegenover het ‘naief realisme’. Weliswaar erkent deze neo-Kantiaan, dat het naief realisme geen wetenschappelijke *theorie* is, die wetenschappelijk *bestreden* kan worden, weliswaar ziet hij in, dat dus ook de ‘Abbildtheorie’ niet in de naieve werkelijkheidsservaring thuis behoort, maar hij meent aan dit ‘naief realisme’ volkomen recht te laten wedervaren, wanneer hij het zóó duidt, ‘daß die Bestandteile der uns allen vertrauten räumlich-zeitlichen *Sinnenwelt* die *einzige Wirklichkeit* bilden’, en hij meent, dat de transcendentiaal-idealistische kennistheorie slechts in zooverre van het naief-realisme afwijkt, dat het aan deze stelling toevoegt: ‘das Sein jeder Wirklichkeit muß als ein immanentes Sein, als ein Sein im Bewußtsein oder als ein Objekt angesehen werden, zu dem notwendig ein bewußtes Subjekt gehört.’¹⁾

En na deze misduiding van de naieve werkelijkheidsservaring acht Rickert zich gerechtigd het volgend waardeeringsoordeel over haar te geven: Zij is volgens hem niets dan ‘ein Komplex von undurchdachten und unbestimmten Meinungen,

1) Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis* (3e Aufl. 1915) S. 119.

die zum Leben ausreichen, und die man denen, die nur leben wollen, ruhig lassen kann.’

Tegen deze geheele aanmatigende en scheeve voorstelling van den zin van het naief realisme wil ik hier een geheel andere waardeering plaatsen. Iedere poging om de naieve werkelijkheidservaring een opvatting in de schoenen te schuiven, volgens welke bepaalde fysisch-psychische *realiteitsfuncties* de *volle werkelijkheid* zouden uitmaken, berust op een functionalistische misduiding van het *gegevene* der naieve ervaring.

De naieve, vóór-theoretische ervaring is *en-statisch*, *niet synthetisch* in de volle tijdelijke werkelijkheid met al hare in de kosmische tijdsorde samengevlochten zinzijden, zoowel natuurlijke als geestelijke, ingesteld en komt intuïtief in verzet tegen iedere poging van het verabsoluteerd synthetisch denken, om haar een of meer zin-zijden harer werkelijkheid te ontrooven.

Men beproeve slechts de naieve ervaring van een landschap, van een schilderij, van een tafel etc. etc. naar Rickert's opvatting van het ‘naief realisme’ te duiden en zal onmiddellijk zien, dat er op deze wijze niets, maar dan ook niets van de naieve werkelijkheidservaring overblijft. Tegen iedere uiteenscheuring der volle organische werkelijkheid in een tijdelijk *phaenomenon* en een tijdloos *noumenon* teekent de vóór-theoretische ervaring een intuïtief en niet tot zwijgen te brengen *protest* aan!

Datzelfde ‘naief-realisme’¹⁾ ziet de werkelijkheid in de structuur van individueele dingen, welker zin zij in geen enkele functie der werkelijkheid principieel afsluit.

Het kent geen natuur-werkelijkheid ‘an sich’, los van de reële geestesfuncties. *Het onderscheidt de zinfuncties der dingen nog niet in zin-synthetische kennis*, maar het heeft *systatisch en en-statisch weet van den zin-samenhang in de realiteit*, zoodat het negatief tegen iedere aftrekking van bepaalde zinfuncties van die volle zin-volle tijdelijke werkelijkheid reageert.

Zelfs het naieve, nog traag aan den psychischen zinnenschijn hangend dingbegrip, als, door de naieve logische subjectiviteit geactualiseerde, objectief-logische zinfunctie van het ding, maakt systatisch deel uit van de naieve werkelijkheids-

1) De naam is overigens misleidend, daar hij den indruk wekt, als zou het hier om een ‘theorie’ over de realiteit gaan!

ervaring evenals de objectieve taalfunctie.¹⁾ Dit dingbegrip is evenals de psychisch-zinnelijke zijde der werkelijkheid ingesteld in den vollen organischen samenhang van natuur- en geestesfuncties in de kosmische tijdsorde. Juist omdat de naieve ervaring de werkelijkheid ziet als een wereld van dingen, wier realiteit geenszins in bepaalde *functies* opgaat, doch veeleer in de organische totaliteit der kosmische werkelijkheid is opgenomen, kent zij zonder bedenking aan zgn. natuur-dingen ook psychische, logische en na-logische normatieve eigenschappen toe, maar zij blijft zich bewust, dat er een groot verschil is tusschen ‘doode’ voorwerpen en bezielde dingen, tusschen dieren en mensen enz.

Daarom vat het naief realisme ook geestelijke realiteiten als staat, kerk, kunstwerk etc. zonder bedenking in *systatische ding-structuur* en het denkt er niet over, gelijk de zgn. kritische beschouwingswijze doet, deze organische ding-beschou-

- 1) De ‘Abbildtheorie’ speelde van meetaf ook in de taalbeschouwing hare metaphysische rol.

Zoo zag reeds P l a t o een manko der taalsymbolen hierin, dat het ‘teeken’ noodzakelijk inadaequaat is aan de beteekende ‘idee’.

L e i b n i z, de vader van de gedachte eener algemeene teekenkarakteristiek voor alle kennisgebieden, sprak, door dezelfde metaphysische theorie misleid, van een *cogitatio caeca*, welke slechts door beteekenende symbolen wordt verkregen, tegenover de *adaequate kennis* uit onmiddellijke intellectueele aanschouwing. (*Meditationes de cognitione, veritate et ideis*: Phil. Schriften, Gerhardt Ausg. IV, 422 sqq.).

Het foutieve in dezen, in wezen *metaphysischen*, gedachtengang is hierin gelegen, dat het taalteeken als een soort ‘Abbild’ van den beteekenden zin wordt beschouwd, dat m.a.w. *de eigen soevereine structuur der taalfunctie wordt miskend*.

De taalzin is, als ‘symbolische beteekeningszin’, in het licht onzer wets- en subjectsidee een soevereine zinfunctie der volle realiteit, welke nòch tot het natuursubstraat, nòch tot de beteekende zinfunctie te herleiden valt. Wanneer men den taalzin in gedachte zou elimineeren, zouden alle kosmisch latere zinfuncties haar zin verliezen. (Zie ook C a s s i r e r: *Phil. der symbolischen Formen* I (1923) S. 51.)

Ook het wetenschappelijk, het zin-synthetisch begrip is in zijn verdiepte logische functie slechts onder de geanticipeerde $\square\pi\square\varepsilon\sigma\iota\varsigma$ van de taalfunctie bestaanbaar.

Anderzijds ligt de fout der gewraakte redeneering in een van de actueele taalsubjectiviteit afgetrokken beschouwing der objectieve symbolen. Het *teeken* heeft in zijn *objectieve* taalfunctie geen bestaan ‘an sich’, doch is op een voortdurende *actualiseering* en *objectiveering* door de *normatieve taalsubjectiviteit* aangewezen. De subjectieve ‘symbolische beteekening’ is een even actueele, onmiddellijke geestesfunctie als welke andere ook en anderzijds is de objectiveering in alle wetskringen met uitzondering van den eersten grenskring (dien van het getal) noodzakelijk en geenszins een karakteristikum van de beteekening door symbolen.

wing te verwisselen met de verabsoluteerde synthetische, die de realiteit zulker geestelijke dingen zuiver functioneel wil vatten, en aan de naieve ervaring zelfs een hypostaseering van zulke afgetrokken functies in de schoenen zou willen schuiven! Alle aanvallen van de zijde der functionalistische, ook der phaenomenologische kennistheorie op deze naieve dingervaring zijn zin-loos, daar de naieve instelling de werkelijkheid vat, *gelijk ze zich geeft* en juist als naieve ervaring volledig in haar recht is. Taak der wijsbegeerte is niet, deze naieve ervaring op willekeurige wijze om te duiden of haar zin weg te duiden, maar haar in het verdiepte zin-synthetisch denken op te klaren en rekenschap van haar te geven (vgl. het Platonische λόγος δίδοναι). Want de naieve ervaring *is* geen *theorie*, die men kan bestrijden, zij is een *gegeven*, neen veeleer *het groote datum* van alle theoretisch-wijsgeerige bezinning. Iedere kosmologie en kennisleer, die aan dit gegevene geen recht kan laten wedervaren, is in beginsel veroordeeld. Wat heeft nu de humanistische kennisleer in al haar verschillende vormen gedaan?

Zij beging de kosmologische doodzonde, als *gegeven* aan te nemen datgene, wat juist haar grootste *probleem* had moeten zijn, nl. de eerst door zin-synthetische abstractie uit de volle werkelijkheid te isoleeren bewustzijnsfuncties.¹⁾

Immers niets is ons zinfunctioneel synthetisch gegeven.

Gegeven is ons slechts de zin-systatische kosmische samenhang der realiteit, waarin onze tijdelijke bewustzijnsfuncties organisch met alle andere zinfuncties der werkelijkheid zijn samengevlochten. Wanneer K a n t ons leert, dat het eenig *gegevene* in den ‘Gegenstand’ de nog ongeordende psychisch-zinlijke ervaringsmaterie is (de ‘Empfindungen’) en dat alles, wat in de ding-voorstelling de in de transcendentiaal-psychische aanschouwingsvormen geordende indrukken te boven gaat, het product van een interfunctioneele transcendentale synthesis is, dan is de consequentie dezer opvatting, dat ook het naieve dingbegrip wordt omgeduid in het product van *tegenoverstellend*, in dien zin *uiteenstellend* synthetisch denken. Immers hoezeer Kant's kenniskritiek primair be-

1) Vgl. b.v. K a n t: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik* (§ 4 W.W. Cass. IV S. 23). Hier schrijft Kant van de kenniskritiek: ‘Diese Arbeit ist schwer und erfordert einen entschlossenen Leser, sich nach und nach in ein System hinein zu denken, *was noch nichts als gegeben zum Grunde legt, außer die Vernunft selbst* (ik cursiveer), und also, ohne sich auf irgendein Faktum zu stützen, die Erkenntnis aus ihren ursprünglichen Keimen zu entwickeln sucht.’

doelde, de transcendente voorwaarden voor het natuurwetenschappelijk denken op te sporen, zijn betoog geldt algemeen voor *alle* ervaring, dus ook voor de vóór-theoretische. Waar nu Kant, gelijk we vroeger zagen, in de traditioneele lijn van de metaphysica der immanentiephilosophie, van meetaf onze kennisstammen tot de psychische en logische bewustzijnsfuncties beperkte, nam hij deze functies als *gegeven* aan en stelt op de basis van dit pseudo-gegeven de grondvraag zijner kenniskritiek: Hoe zijn ‘synthetische oordeelen a priori’ mogelijk?

Wat Kant op zijn functionalistisch immanentiestandpunt niet kon zien was dit, dat de psychische en logische bewustzijnsfuncties zelve slechts door een zin-synthetische kennis-activiteit uit den tijdelijken systatischen samenhang der kosmische realiteit kunnen worden geïsoleerd.

Zoo werd deze kenniskritiek, uit een valsche ‘metaphysica’ geboren, de ingangspoort der humanistische wijsbegeerte, voor men zich nog rekenschap had gegeven van het kosmologisch zin-probleem, dat in de synthetische isoleering van bepaalde bewustzijnsfuncties is vóór-ondersteld. Op het immanentiestandpunt *kon* de primaire synthesis, waarin dit standpunt zelve gegrond is, uiteraard niet tot *probleem* worden, *daar deze synthesis*, gelijk wij vroeger zagen, *reeds in de aprioristische wets- en subjectsidee der immanentiephilosophie is vervat*.

Dit dogmatisch (in laatste instantie in de levens- en wereldbeschouwing geworteld) vooroordeel van alle humanistische kenniskritiek heeft zijn praegnante uitdrukking gevonden in den functionalistischen ‘Satz des Bewußtseins’ of ‘Satz der Immanenz’, volgens welken het *gegevene* zich beperkt tot functioneele bewustzijnsinhouden, een stelling waaraan zelfs overtuigde kritische realisten als Alois Riehl en Külpe als een dogma vasthouden.

Tegenover deze inderdaad dogmatische instelling der kennistheorie, die het ‘gegevene’ naar het vooroordeel van het immanentiestandpunt vervalscht, hebben wij allereerst op den voorgrond te stellen, dat het ‘gegevene’ nimmer het *synthetisch verbindende*, maar het *systatisch verbondene* is.

In de naieve, vóór-theoretische ervaring vatten wij de tijdelijke realiteit in de volle systase harer zinfuncties, die als zoodanig een organischen, onverbrekelijken zin-samenhang vertoonen.

Het kennisprobleem ontstaat eerst in het verdiepte tegenoverstellend denken, dat de a-logische zinfuncties in synthetische aftrekking van de volle realiteit tot *probleem* maakt.

De grondvraag der kennistheorie heeft dus niet aldus te luiden: Hoe is objectief geldige kennis van den ‘Gegenstand’ mogelijk? maar veeleer: Hoe is de primaire synthesis zelve mogelijk, *waardoor eerst het probleem van het tegenovergestelde geboren wordt?* m.a.w.: Hoe verhoudt zich de synthesis tot de systasis?

Op het immanentiestandpunt moet de systasis in de synthesis worden omgeduid, ook daar waar men, gelijk in de moderne kritische ontologie, ernstig streeft naar een ontologische fundeering van het kennisprobleem.

Immers, zoolang men zijn archimedisch punt *in* de tijdelijke bewustzijnsfuncties blijft zoeken, is men in zijn ontologische vraagstelling gedwongen een grondnoemer voor de tijdelijke realiteit aan te nemen, die zelve aan het zin-synthetisch denken is ontleend (b.v. het abstracte *zijnsbegrip*). En men moet constateeren, dat het wijsgeerig denken nimmer uit zich zelve in staat is gebleken, dit immanentiestandpunt te overwinnen. De Grieksche idealistische metaphysica met haar ideeënhypostase is zelve het doorslaand bewijs voor deze stelling, dat het afvallig menschelijk bewustzijn, dat uit zich zelve tot het eeuwige, boventijdelijke en goddelijke tracht op te klimmen, noodwendig af-godisch dat eeuwige *in* den tijd gaat zoeken. Want die ideeën-hypostase, die verabsoluteering van het *noumenon* was geworteld in de *nous-hypostase*, de verabsoluteering, de vergoddelijking der menschelijke rede-functies. *Het godsbegrip dezer heidensche metaphysica was het af-godsbegrip van het apostatisch wijsgeerig denken.*

Het was de zondeval van het Christelijk wijsgeerig denken vanaf de patristiek, dat het dezen stand van zaken niet scherp heeft doorzien en steeds weer naar compromissen met deze af-godische wijsbegeerte streefde.

Want het Christendom had een waarheid geopenbaard, die de Christelijke levens- en wereldbeschouwing eens en voorgoed in een onoverbrugbare antithese tegenover alle wijsbegeerte van het immanentiestandpunt plaatste. Het was deze waarheid, dat de boventijdelijke scheppingseenheid onzer tijdelijke werkelijkheid niet in de *nous*, niet in de immanente rede- of bewustzijnsfuncties is gelegen, maar in den religieuzen wortel van het menschengeslacht in zijn scheppingsverhouding tot den souverainen Schepperswil Gods en in zijn onderworpenheid aan den eeuwigen zin der goddelijke scheppingsorde: den dienst der verheerlijking Zijns Naams.

Het had geleerd, dat deze religieuze wortel onzer tijdelijke schepping door den zondeval is verdorven en door Chris-

tus' kruisverdiensten weder hersteld, dat dus in Christus, als het hoofd van het herboren menschengeslacht de boventijdelijke religieuze zin-volheid aller tijdelijke werkelijkheid ligt.

Het had ons geleerd, dat alle tijdelijke activiteit van het menschengeslacht, die niet uit dien zondeloozen religieuzen wortel voortkomt, afgodendienst is. Het had geleerd, geen enkele activiteit in deze wereld 'an sich', neutraal, los van dien wortel te fundeeren.

En toch - terwijl zoo het Christelijk denken in 't bezit was van den sleutel tot een waarachtig Christelijke wijsbegeerte, zien wij van meetaf de Christelijke filosofie in haar realiteitsbeschouwing, individualiteitsbeschouwing en kennistheorie weer heul zoeken bij Platonisme, Aristotelisme, Stoïcisme enz. enz., in den modernen tijd bij de korypheeën van de humanistische immanentiephilosophie,¹⁾ met het gevolg, dat voortdurend innerlijke conflicten, innerlijke antinomieën ontstaan tusschen Christelijk geloof en Christelijk-heidensch denken en een ware stamboom van ketterijen in de Christelijke wijsbegeerte wordt geboren.

Het is mij tot op heden niet mogen gelukken dezen zondeval van het Christelijk denken te verklaren. Zag men dan niet in, dat ieder 'an-sich' stellen van de 'naturalis ratio', van het 'verstand des vleesches', gelijk de apostel Paulus het karakteristiek noemde,²⁾ in wezen 'apostasie' beteekende tegenover God's souvereiniteit en Zijn ontzagelijke openbaring in Christus Jezus?

Hoe kon men, gelijk *Thomas v. Aquino*, meenen, dat in de lijn van het 'gratia naturam non tollit sed perficit' de Christelijke genadeleer zich vreedzaam als kap zou laten huiven boven een zuiver afgodisch, heidensch wijsgeerig fundament?

Wanneer alle tijdelijke theoretische waarheid naar Christelijke belijdenis slechts een tijdelijke zin-breking is van de absolute, boven-tijdelijke waarheid over de verhouding van Schepper en schepping, ons in Christus geopenbaard, hoe kan

- 1) Uiterst karakteristiek is echter juist op dit punt *Calvin's* gewijzigde geesteshouding tegenover de antieke filosofie. Terwijl in de middeleeuwsche scholastiek slag op slag gesproken wordt van den 'goddelijken Plato en Aristoteles', noemt *Calvin*, ofschoon hij voor Plato nog betrekkelijk de meeste sympathie heeft, dezen wijsgeer slechts 'le pauvre payen'. Zie ook zijn oordeel over Aristoteles in zijn *Institutio*: I, 5, 3, 5; I, 8, 1, 9; I, 15, 6, 7 enz. en over de Stoa: I, 16, 8, zijn oordeel over de 'Christelijke stoici': 3, 8, 9; over de afgodische wijsbegeerte in het algemeen: I, 5, 11; I, 13, 1; 2, 2, 3; 2, 1, 1 (over de valsche opvatting van het zelfbewustzijn) enz. enz. Dit moet toch te denken geven!
- 2) Colossen 2 vs. 18.

een Christelijk denken dan nog het neutraliteitspostulaat voor het theoretisch denken van de immanentie-philosophie overnemen? Doch ik wil mij in dit verband in deze vraag niet verder verdiepen. Ik begin hier slechts vast te stellen, dat het Archimedisches punt eener Christelijke wijsbegeerte, het absolute punt, van waaruit zij ons de zin-oorsprong, zin-eenheid en zin-samenhang in alle tijdelijke realiteit wil doen zien, niet door de wijsbegeerte zelve kan worden gegeven, doch slechts in het absolute, *voor iedere wijsbegeerte noodzakelijke religieuze apriori* is te vinden. Ook de immanentie-philosophie heeft in dezen zin haar religieus apriori. Het ligt op humanistisch standpunt in het afgodisch persoonlijkheidsideaal, dat haar geheele wijsgeerige instelling ook in het wetenschapsbegrip bepaalt.

Een Calvinistische kosmologie en kennisleer kan naar Calvin's eigen bedoelen, niet anders *willen* zijn, dan een van alle compromissen met de immanentiephilosophie afkeeringe, praegnante doorvoering van het Christelijk uitgangspunt in heel het wijsgeerig denken naar het richtsnoer van God's Woord.

En dit uitgangspunt waarborgt een harmonische, op de zin-totaliteit gericht inzicht in de eenheid van onzen tijdelijken kosmos. Waar wij ons Archimedisches punt voor het wijsgeerig denken niet meer in de kosmische tijdsorde zelve kiezen, kunnen wij aan de zin-alzijdigheid dier tijdsorde, aan de tijdelijke alzijdige zin-vervlechting binnen die tijdsorde en daarmee aan de zin-alzijdigheid en kosmischen zin-samenhang der tijdelijke werkelijkheid volledig recht laten wedervaren.

Ons Archimedisches punt, dat ons *zelfbewustzijn* (de crux van alle humanistische kennistheorie!) bepaalt, doet ons de tijdelijke werkelijkheid zien als een uiterst gedifferentieerde zin-breking van de religieuze zin-volheid van onzen kosmos door het prisma van den kosmischen tijd, welken tijd wij in den religieuzen wortel van ons zelfbewustzijn, in boventijdelijke *zelf*-heid *transcendeeren*, doch waarin wij met al onze tijdelijke *bewustzijns-* en *andere kosmische functies* tevens *immanent* verkeerden.

De grondnoemer, waarin wij de diepere eenheid en samenhang aller in den kosmischen tijd gebroken zinfuncties vatten, is de religieuze boventijdelijke zin-volheid, die geen synthetische denk-abstractie, maar de concrete zin-voleindiging der tijdelijke realiteit zelve is.

Daarom wordt op dit standpunt geen enkele zin-zijde der tijdelijke werkelijkheid onder den noemer eener andere gebracht.

Waar wij in de *souvereiniteit Gods* de eenige absolute souvereiniteit zien, wordt de *zin-souvereiniteit in eigen kring* als wijsgeerig grondbeginsel de sleutel onzer kosmologie en kennisleer.

Wij zien nu die tijdelijke werkelijkheid als een religieus gefundeerden onverbrekelijken kosmischen samenhang van in eigen kring souvereine zinsferen, ieder afgegrensd door een, tot geen andere zinfunctie herleidbare, zin-structuur. Binnen iederen zinkring is een specifieke zinzijde der realiteit als subjectsfunctie *onderworpen (sujet)* aan een zinfunctioneele wetmatigheid. Iedere zinkring is in dezen zin een wetskring, welke met alle andere wetskringen *door de kosmische tijdsorde* tot een onverbrekelijken zin-samenhang is samengevlochten.

Zoo is deze kosmologie geworteld in een waarlijk harmonische *wets- en subjectsidee*, die in beginsel de vraag naar den diepsten oorsprong, onderlinge verhouding en samenhang van alle tijdelijke zin-zijden der werkelijkheid, zoowel naar de wets- als de subjectszijde beantwoordt. De zin is op dit standpunt niet meer een bloot subjectieve verwerkelijking van tijdlooze ideële waarden in een tijdelijke natuurwerkelijkheid (zoo *R i c k e r t*), hij is niet meer het product van een subjectieve zin-geving door een verabsoluteerd phaenomenologisch ik¹⁾ (zoo *H u s s e r l* en met hem de geheele phaenomenologie), hij is niet beperkt tot de geestelijke functies der werkelijkheid, maar *heel de werkelijkheid* van hoog tot laag *is zin*, die uit de religieuze zin-volheid zijn oorsprong neemt. Ook de zgn. natuur-zijden der realiteit zijn functioneele zin-zijden, als zinbreking van de religieuze zinvolheid in den wortel van het menschengeslacht. De in de kosmische tijdsorde gegeven kosmische zinsamenhang tusschen de wetskringen openbaart zich primair in een kosmische orde, krachtens welke de wetskringen elkander naar de structuur van hun generalen zin fundeeren. De getalskring der discrete quantiteit fundeert den ruimtekkring der continue, dimensionale uitgebreidheid, deze den bewegingskring, deze den biotischen kring, deze den psychischen kring der gevoelige bewustzijnsfunctie, deze den analytischen kring van het logisch denken, deze den historischen kring der beschavingsontwikkeling, deze den taalkring der

1) Dat inderdaad dit 'phaenomenologisch gezuiverd' 'reine Ich' een zinfunctioneele hypostase is, blijkt uit de in wezen functionalistische methode der $\square\pi\sigma\chi\square$, welke bij *H u s s e r l* slechts het 'reine Cogito' als Archimedisches punt overlaat en bij de Diltheyaansche phaenomenologen slechts de door phaenomenologische $\square\pi\sigma\chi\square$ gewonnen, dus zin-synthetisch gefixeerde, actueel subjectief psychische belevingsfunctie!

symbolische beteekening, deze den socialen kring van omgang of verkeer, deze den economischen kring van het waardenvereffenend sparen, deze den aesthetischen kring der schoone harmonie, deze den rechtskring der vergelding, deze den moreelen kring der liefdegezindheid, deze den tijdelijken geloofskring. In de generale zinstructuur, het eenig criterium, van iederen wetskring, weerspiegelt zich de kosmisch-tijdelijke zinsamenhang met alle andere generale zinstructuren in een bepaalde *structuur-wetmatigheid*. De generale zinstructuur bezit een *zin-kern*, die de souvereiniteit in eigen sfeer van den wetskring waarborgt, en, in onverbrekelijken samenhang daarmede, door deze kern gequalificeerde *zin-momenten*, die eenerzijds als *analogieën* of *retrociaties terugwijzen* naar de zinstructuur van kosmisch *vroegere kringen* (substraatskringen); anderzijds als *anticipaties* vooruitwijzen naar de zinstructuur van kosmisch *latere kringen* (*geanticipeerde kringen*).

Zoo vinden wij reeds in de generale zinstructuur der ruimte in het zin-moment der dimensionaliteit een zin-analogie van het getal, welke analogie echter door de *zin-kern* der ruimte (de continue uitgebreidheid) souverain is gequalificeerd. Omgekeerd vinden wij in de 'oneindige' getalsfunctie een zin-anticipatie op de ruimtelijke continuïteit, welke anticipatie echter *getalszin* blijft dragen. Zoo heeft anderzijds de 'projectieve geometrie' de zin-anticipaties van de ruimte op de beweging ontdekt, de bio-chemie de zin-anticipaties van de fysisch-chemische op de biotische functie etc. etc.

Slechts de beide grenskringen van onzen tijdelijken kosmos, de minst gecompliceerde kring, nl. die van het getal, en de meest gecompliceerde, nl. die van de tijdelijke geloofsfunctie, wijken in zooverre van deze kosmische structuur af, dat de generale zinstructuur der eerste geen analogieën, die van de laatste geen anticipaties aanwijst. (Het geloof is het open venster naar de eeuwigheid!) De anticipeerende zinfuncties verdiepen de generale zinstructuur van een wetskring in *benadering* van den zin der kosmisch latere kringen, zij wijzen in laatste instantie heen naar de religieuze zin-volheid, waarvan alle tijdelijke zinkringen slechts *straalbreking* zijn.

Van den generalen zin van iederen wetskring kunnen wij zoo in het later te bespreken zin-synthetisch denken een *begrip* en een *idee* winnen. Het *begrip* vat de zinstructuur in 'restrictieve functie', d.w.z. alleen den nog niet verdiepten, nog niet *ontsloten* zin, den systatischen samenhang van zijn *kern* en zijn *analogieën*. De *idee* daarentegen vat de zinstructuur-

tuur in ‘expansieve’ of ‘verdiepte functie’, in de ontsluiting zijner ‘anticipatiesferen.’ De *idee* van een functioneelen zin wijst steeds heen naar de *zin-totaliteit*, die in laatste instantie nimmer *in den tijd*, doch slechts in de boventijdelijke religieuze zin-volheid in Christus actueel is.

Vatten wij zoo de structuur van een functioneelen zin, zeg die van den ruimte-, van den taal-, van den rechtskring enz. enz., dan is het duidelijk, dat een ‘reine’ zinstructuur niet bestaat en ook niet in een zin-vol kenniswervend begrip te vatten is.

Want dit postulaat der ‘Reinheit’ bij de begripsvorming beteekent de onmogelijke opgaaf, den zin van een wetskring ‘an sich’, buiten den kosmisch-tijdelijken zin-samenhang met de overige wetskringen, te vatten. Doch de functioneele zinstructuur, ook die van den logischen kring zelve, is slechts *zin in den kosmischen zin-samenhang*. Zij is in haar analogische en anticipeerende functies zelve in dien zin-samenhang geworteld, en verliest haar zin, zoodra de band met de overige wetskringen in het denken zou worden doorgesneden. Geen enkele vakwetenschap heeft wezenlijk kennis omtrent een wetskring kunnen verschaffen, wanneer zij poogde dien wetskring ‘rein’, d.w.z. los van zijn substraatskringen, in het denken te vatten. Voorop de mathematische physica! Deze wetenschap, als vakwetenschap van de physische zinfunctioneele zijde der werkelijkheid, werd eerst geboren na de ontdekking van den kosmischen zin-samenhang tusschen de wetskringen van getal, ruimte en beweging en alle physicale begrippen vatten de physische functies in onverbrekelijken zin-samenhang met de mathematische. De zinstructuur van iederen wetskring is een weerspiegeling in eigen kring van de zin-totaliteit. De *souvereiniteit in eigen kring* vindt haar tegenbeeld in de *universaliteit in eigen kring* van iederen wetskring gelijkelijk naar zijn *zin*.

Het geheele criticistisch postulaat der ‘reine Rechtslehre’, der ‘reine Logik’, der ‘reine Soziologie’, etc. etc. vindt zijn oorsprong in Kant's innerlijk tegenstrijdig vorm-materieschema in zijn kenniskritiek.

Ik keer daarmee tot deze kenniskritiek terug. Wij zagen reeds, dat de humanistische kennisleer door haar functionalistische instelling geen rekenschap kan geven van de primaire zin-synthesis, waarvan zij als ‘gegeven’ uitgaat.

Alle kenniswervend denken berust op een *inter-functioneele zin-synthesis* tusschen de analytische denkfunctie en de ter kennis opgegeven a-logische zinfuncties.

De vraag: hoe is deze interfunctioneele zin-synthesis mogelijk? is op een verabsoluteerd zin-synthetisch standpunt niet op te lossen.

Het grondprobleem van het *kosmologisch zelf-bewustzijn*, dat als boven-functioneele instantie de zin-synthesis voltrekt, wordt op het immanentiestandpunt zelve functionalistisch vervalscht, uiteraard ook daar, waar gelijk bij *Descartes* de denkende functie tot een ding-substantie, een 'res cogitans' wordt gehypostaseerd.

Kant vat het zelfbewustzijn in laatste instantie evenzeer logisch-functioneel. Als transcendente voorwaarde voor alle verstandskategorieën neemt Kant aan een primairen synthetischen verstandsvorm: 'nur dadurch,' zoo merkt hij op, 'daß ich das Mannigfaltige derselben (scil. der Vorstellungen) in einem Bewußtsein begreifen kann, nenne ich dieselbe insgesamt *meine* Vorstellungen; denn sonst würde ich ein so vielfärbiges verschiedenes Selbst haben, als ich Vorstellungen habe, deren ich mich bewußt bin. Synthetische Einheit des Mannigfaltigen der Anschauungen, als *a-priori* gegeben, ist also der Grund der Identität der Apperzeption selbst, die *a-priori* allem *meinem* bestimmten Denken vorhergeht. Verbindung liegt aber nicht in den Gegenständen und kann von ihnen nicht etwa durch Wahrnehmung entlehnt und in den Verstand dadurch allererst aufgenommen werden, sondern ist allein eine Verrichtung des Verstandes, der selbst nicht weiter ist als das Vermögen, *a priori* zu verbinden und das Mannigfaltige gegebener (!) Vorstellungen unter Einheit der Apperzeption zu bringen, welcher Grundsatz der oberste im ganzen menschlichen Erkenntnis ist.'¹⁾

De geheele innerlijke antinomie der zgn. kritische kennistheorie ligt in deze *slechts*-functioneele opvatting van het zelfbewustzijn in nuce besloten. Het zelfbewustzijn draagt noodzakelijk tegelijk een den tijd transcendeerend en den tijd immanent karakter. De diepere identiteit, welke in de *zelf-heid* beleefd wordt, is een trans-functioneele, het is het *zich een- en dezelfde weten* in en boven alle kosmisch-tijdelijke zinfuncties en *het zich zijn tijdelijke zinfuncties als eigen weten*.

Ware de identiteitsbeleving in het zelfbewustzijn een bloot logisch-functioneele, gelijk *Kant* krachtens zijn uitgangspunt *moet* aannemen, dan zou ook de vergelijkingsnoemer voor de kosmische zinfuncties slechts een logisch-functioneele zijn. Het *zelf* zou zelve logisch-functioneel zijn en zou alle niet-logische

1) *Kritik der reinen Vernunft* (Kants Werke in Großherzog Wilhelm Ernst Ausgabe III) S. 125.

werkelijkheidsfuncties, ook de psychische, als *niet-eigene*, niet tot het *zelf* behorende moeten afweren.

Daarmede ware uiteraard ook de mogelijkheid der synthetische kennis afgesneden, m.a.w. in het ‘an-sich’ stellen van een functioneel kennisapparaat ontbindt de kenniscritiek zich zelve.¹⁾

De transcendentale eenheid van het zelfbewustzijn moge bij Kant als logische grondfunctie, als *grondvorm* des verstands noodzakelijk *betrokken* zijn gedacht op de menigvuldigheid der aanschouwelijke indrukken, gelijk Kant zich de categorieën evenzeer in *betrokkenheid* op den ‘Gegenstand der Erfahrung’ denkt, maar deze betrokkenheid is op zich zelve nog geen *zin-synthesis*, doch niets dan een eerst kosmologisch op te klaren en door Kant onkritisch geformuleerd *probleem*. Het probleem van de mogelijkheid eener synthesis tusschen de transcendentaal-logische denkvormen en de psychische phaenomena heeft Kant, gelijk bekend, opgeworpen in zijn *Transcendentale Doktrin der Urteilstkraft* en hij heeft getracht dit probleem op te lossen in zijn theorie in zake het *transcendentale schematisme der verstandsbegrippen*.

Maar deze ‘oplossing’ berust op een klaarblijkelijke *petitio principii*. Immers het probleem luidde aldus: Hoe is een interfunctioneele synthesis tusschen zuivere verstandsbegrippen en (psychische) verschijnselen mogelijk? Geantwoord wordt: door het *schema*, als apriorische (interfunctioneele) synthesis van de categorie en den psychischen aanschouwingsvorm *tijd*.

Maar in dit transcendentale schema is de interfunctioneele synthesis zelve reeds voltrokken, zij 't al in apriorischen zin. Op de vraag: Hoe is *deze* interfunctioneele synthesis mogelijk? ontvangen wij in 't geheel geen antwoord. M.a.w. de mogelijkheid der interfunctioneele synthesis tusschen verstand en zinnelijkheid wordt door de interfunctioneele synthesis in de apriorisch geschematiseerde categorie verklaard, waarmede de *petitio principii* gegeven is. Wel tracht Kant ons de mogelijkheid dezer synthesis aannemelijk te maken door te wijzen op de ‘gelijksoortigheid’ van den tijd (als psychischen aanschouwingsvorm) eenerzijds met de verstandskategorie, inzooverre beide *algemeen* (!) zijn en op een *regel a priori* be-

1) Dit is op *zijn* wijze ook ingezien door K r o n e r : *Von Kant bis Hegel* I (1921) S. 85, die deze antinomie aldus formuleert: ‘Wird das Ich als Einheit lediglich im Gegensatze zum Mannigfaltigen (als Verstand im Gegensatze zur Anschauung, als Denken im Gegensatze zum Erkennen) begriffen, so kann es nie synthetisch erkennend werden; die Möglichkeit der Erfahrung ist dahin.’

rusten, en anderzijds met de zinnelijke verschijning inzooverre de tijd in iedere empirische voorstelling vervat is.

Maar deze ‘gelijksoortigheid’ (de aequivociteit van dit woord in zijn tweeërlei gebruik moet hier over de lacune in het betoog heenhelpe(n)) is in een kritisch bedoeld betoog, dat van een principieel verschil tusschen de psychische en logische ‘kennisstammen’ uitgaat, juist niet voldoende, om ons de mogelijkheid der interfunctioneele synthesis op te klaren!

Kant heeft gevoeld, dat er boven logische categorie en psychische verschijning een *derde factor* noodig is, om de interfunctioneele synthesis tusschen beide mogelijk te maken. Doch de *tijd* is in zijn gedachtengang niet *een derde*, daar hij reeds in iedere empirische voorstelling vervat is. Kant kent den tijd slechts in den functionalistischen zin van psychischen aanschouwingsvorm. De zin-alzijdige *kosmische tijdsorde*, waarin alle zinfuncties organisch met elkander zijn samengevlochten, en *die in iederen wetskring* haar eigen *tijdsfunctie* heeft, gequalificeerd door de in eigen kring souvereine zin-structuur van den wetskring, is Kant volstrekt onbekend. *En toch is het kosmologisch tijdsprobleem de kern zoowel van het probleem der realiteit als van dat der kennismogelijkheid!*

De interfunctioneele synthesis tusschen logische categorie en psychischen aanschouwingsvorm wordt volgens Kant door de ‘transcendentale inbeeldingskracht’ voltrokken. Heidegger heeft in zijn belangwekkende studie over *Kant und das Problem der Metaphysik* (1929) aan de hand van de eerste uitgave van de *Kritik der reinen Vernunft* pogen te bewijzen, dat deze transcendentale inbeeldingskracht bij Kant oorspronkelijk als gemeenzame wortel van denken en aanschouwen was bedoeld, waarmede hij een probleem opneemt, dat inderdaad eerst Fichte heeft opgeworpen. Doch deze interpretatie is in het kader van Kant's kenniskritische instelling niet te aanvaarden. Zij duidt Kant in den zin van Heidegger's eigen zijns- en tijdsmetaphysica.¹⁾ Heidegger erkent overigens

- 1) Ik zal mijn afwijzing van Heidegger's Kant-interpretatie uitvoerig aan de hand van de 1e uitg. der *Kritik der reinen Vernunft* adstrueeren in mijn boek *De Wijsbegeerte der Wetsidee*, waarnaar ik thans voor nadere adstructie en uitwerking van mijn in den tekst schematisch gegeven kennistheoretische en kosmologische theorie doorlopend moet verwijzen. Tegen Heidegger's interpretatie thans ook Ernst Cassirer: *Kant und das Problem der Metaphysik* (Kantstudien Bnd. XXXVI, Heft 1/2, 1931, S. 1 ff.) Heidegger's tijdsmetaphysica, die den tijd in het ‘Sein’ des ‘Daseins’, in het wezen van de transcendente zelfheid in ons bewustzijn ziet, berust in den grond der zaak op dezelfde phaenomenologisch-functionalistische instelling tot de werkelijkheid, die wij ook bij Lütt moeten vaststellen. De zin-alzijdigheid der kosmische tijdsorde kan zoo nimmer worden gevat. In wezen is Heidegger's tijdsbeschouwing van historisch-phaenomenologisch karakter. Hoezeer zij in het humanistisch persoonlijkheidsideaal is geworteld blijkt wel sterk uit Heidegger's verhandeling ‘*Vom Wesen des Grundes*’ (Sonderdruck aus der Festschrift für Edmund Husserl, 1929), in 't bijzonder S. 31 ff: ‘*Freiheit allein kann dem Dasein eine Welt walten und welten lassen.*’

zelf, dat in de tweede uitgave van de ‘Kritik’ de transcendente inbeeldingskracht geheel in de logische verstandsfunctie is geabsorbeerd.

Kant noemt deze inbeeldingskracht den ‘synthetischen Einfluß des Verstandes auf den inneren Sinn’ (t.a.p. S. 138) en ieder gevoelt, dat hier het woord ‘Einfluß’ inderdaad het probleem der synthesis *verduistert*. De ‘innere Sinn’ (de psychische, gevoelige bewustzijnsfunctie) wordt volgens Kant ‘affiziert’ door de transcendente synthesis der inbeeldingskracht. Daarin schuilt echter juist het probleem!

Is aldus eenerzijds de mogelijkheid der interfunctioneele synthesis door Kant niet op te klaren, anderzijds is ook het geheele vormmaterieschema innerlijk tegenstrijdig. De categorieën zijn door Kant als ‘reine Denkformen’ gedacht. In haar moet de souvereiniteit van het kentheoretisch subject als wetgever van de natuur tot uiting komen (postulaat van het wetenschapsideaal!) Maar deze ‘categorieën’ kunnen, voorzoover ze inderdaad natuurwetenschappelijke ‘kennis’ willen verschaffen, in 't geheel niet ‘rein’ zijn, doch ze moeten zelve een interfunctioneele zin-synthesis bevatten en wel tusschen logisch-analytischen en mathematisch gefundeerden physischen zin. En zelfs voorzoover men ze *logisch* zou willen vatten, brengen zij analogische zinnemomenten in de analytische zinstructuur tot uitdrukking, die zelfs hun logischen zin niet buiten den zin-samenhang met de mathematische en physische zinstructuren kunnen openbaren. Zoo is de logische eenheid, veelheid en alheid in haar *logischen zin* onbestaanbaar buiten het zinsubstraat van het getal, de logische ‘substantie’ in den zin van constantheid in de denkbeweging onbestaanbaar buiten het zinsubstraat der physische beweging etc. etc.

Kant zit echter vast aan het dogmatisch vooroordeel, dat onze kennis slechts twee functioneele stammen heeft en daarom kan hij op zijn hoogst slechts *één* soort interfunctioneele zin-synthesis erkennen. De categorieën zijn bij hem gedacht als *slechts-logisch functioneele syntheses*¹⁾ van een menig-

1) Door dit niet voldoende onderscheiden van *slechts-logische synthesis* (in den zin van logische verbinding van een analytische veelheid van begripselementen), en *kenniswervende interfunctioneele zin-synthesis*, blijft Kant's geheele tegenoverelkanderstelling van *formeele en transcendente logica* in wezen *onhelder*.

vuldigheid in de psychische aanschouwing. Op zich zelf blijven ze *logische* vormen, die alleen een door Kant overigens niet op te klaren *betrekking* hebben tot de psychische zinlijkheid. Eerst hare synthese met den transcendentalen aanschouwingsvorm *tijd* kan een interfunctioneel karakter dragen.

En wat is de ‘materie’ der ervaring bij Kant?

Ze is op zich zelf volgens hem ‘onbestimmt.’ Maar deze ‘materie’ is niets anders dan de in de psychische waarnemingsfunctie krachtens haar fysische analogieën *geobjectiveerde* fysische functie, die als *psychisch* object door den *psychischen zinkern* is gequalificeerd en door *psychische wetmatigheid* beheerscht wordt.

De physica wil echter, ofschoon zij als natuurwetenschappelijk *denken* den band met haar psychisch zinsubstraat niet kan verbreken (het experiment moet zich aan de zinlijke waarneming blijven oriënteren!) *niet* de psychisch-objectieve, maar de *physieke* zinfuncties vatten. Daarom is ook het Kantiaansche tijds- en ruimtebegrip, dat in wezen objectief psychologisch is gevat, in de physica niet bruikbaar, gelijk de *moderne relativiteitstheorie* heeft aangetoond. Het vorm-materieschema is m.a.w. volmaakt gespeend aan inzicht in de kosmische zinstructuur der wetskringen en is innerlijk antinomisch, inzooverre het een ‘*psychische* zinlijkheid’ onder een ‘kategoriale wetgeving’ wil brengen, die schoon ‘rein-logisch’, de ‘vorm’ van alle *physicale* wetmatigheid zou zijn!

Hier heerscht een kosmologische verwarring van zinstructuren, die het kennisprobleem in grond en wezen vervalscht.

Men behoeft nu niet te vragen, welk een kosmologische chaos ontstaat, wanneer dit vorm-materieschema - overigens tegen K a n t 's bedoeling in -, wordt overgedragen op het gebied der normatieve wetenschappen, en b.v. in den trant van S t a m m l e r het sociaal-economisch leven (!) tot materie van een *rechtsvorm* wordt gepromoveerd, die zelve rein-logisch zou zijn!

Het geheele *vorm-materieschema* is niet uit een wezenlijk *kritisch* kosmologisch onderzoek, maar uit het dogmatisch vooroordeel der humanistische wetsidee, met haar beide onderling antinomische factoren van wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal geboren.

Het is goed, deze waarheid eens scherp te zeggen, gezien de hoogmoedige geesteshouding van de criticistische kennistheo-

rie tegenover de naieve ervaring, die ze in haar zin en wezen eenvoudig niet verstaat! Ik wil in dit verband niet verder spreken over de hypertrophie van de zgn. transcendentale kenniskritiek in de *Marburgerschool* (waaraan K e l s e n's 'Reine Rechtslehre' is georiënteerd), die in haar rationalisme het laatste spoor van *zin-synthesis*, dat Kant nog in zijn schematisme der verstandsbegrippen had overgelaten, wil uitwischen en de kennistheoretische synthesis 'rein logisch' wil vatten.

Een kennistheorie, die in het dogmatisch vooroordeel van de souvereiniteit van de *nous* als wetgever, de geheele kosmische wetsorde terzij stelt, kan op den eernaam van 'kritische' theorie geen aanspraak maken.

De dialectiek, welke door F i c h t e in het wijsgeurig denken is ingevoerd, en waarachter wij het continuïteitspostulaat van het humanistisch persoonlijkheidsideaal werkzaam zagen, speelt slechts aan het zgn. 'geesteswetenschappelijk' denken den scepter der kosmische wetsorde in handen. De totaliteit van het zelf-bewustzijn wordt hier in de verabsoluteerde moreele functie gelegd. De doorlopende, slechts door een sanctioneering der antinomie door te voeren, overschrijding der zingrenzen door het dialectisch denken wordt gerechtvaardigd door de stelling, dat alle zingrenzen door de *nous* zelve gesteld zijn, zoodat die *nous* ze ook weer soeverein kan overschrijden.

De dialectische phaenomenologie, waarmede wij in Litt's sociologie kennis maakten, meent met haar dialectiek het geestesleven zelve adaequaat te vatten!

Ze ziet hoog neer op de naieve ding-ervaring in de menschelijke samenleving en meent de naieve opvatting van de verbanden als 'dingstructuren' te kunnen kwalificeeren als product van een objectiveerend, natuurwetenschappelijk, ruimtelijk denken!

Alsof het naieve dingbegrip op zin-synthetisch denken berustte! Wat is het *zin-synthetisch* denken in het licht van den kosmischen zin-samenhang der realiteit?

Het is niets dan de anticipeerende (daarom steeds door den zin der historische ontwikkeling *geleide*) *verdieping*, de zin-ontplooiing van het naieve *syn-systatisch* denken, dat zelve nog traag hangt aan zijn zinsverband met de psychische zinnelijkheid. De zin-synthesis is in de zin-systasis gefundeerd, niet omgekeerd! In het zin-synthetisch denken bevrijdt de verdiepte analytische bewustzijnsfunctie zich van een *bloot ingesteld* zijn in de volle tijdelijke werkelijkheid: het *stelt* zich de ter kennis opgegeven a-logische zin-functies *tegenover*; het

wordt ‘*gegenständlich*’. Dit tegenovergestelde, dit probleem der kennis kan niet de kosmische realiteit zelve zijn. Want onze analytische denkfunctie is zelve systatisch in die realiteit gevlochten en blijft zulks ook in haar verdiepte, theoretische werkzaamheid.

De ‘*Gegenstand der Erkenntnis*’ ontstaat eerst door een bewuste *uiteen-stelling* van de systatische realiteit, door het verrichten van een analytische $\square\pi\omicron\chi\square$ aan de continuïteit van de kosmische tijdsorde, waardoor de a-logische, tegenovergestelde zin-structuren in logische discontinuïteit worden gefixeerd. Dat de verdieping van het systatisch, naieve denken langs dezen weg van ‘tegenoverstelling’ moet geschieden, verklaart zich uit de analytische structuur van de logische zinfunctie zelve. Slechts in logische discriminatie kan de analytische zinstructuur haar universaliteit in eigen kring openbaren!

De mogelijkheid der zin-synthesis is slechts op te klaren vanuit de door ons vroeger summier aangegeven opvatting i.z. de structuur van het zelfbewustzijn. Het zelfbewustzijn *transcendeert den kosmischen tijd*, inzooverre de individueele zelfheid deel heeft aan den religieuzen wortel van het menschengeslacht, van welks zinvolheid alle tijdelijke zin-functies (zoowel natuur- als geestesfuncties) slechts tijdelijke zinbrekingen zijn.¹⁾ Het is *immanent aan den kosmischen tijd*, in zooverre onze bewustzijnsfuncties in de kosmische tijdsorde zijn ingevlochten. De a-logische zinfuncties zijn niet *vreemd* aan het zelfbewustzijn. Ze zijn alle gezamenlijk *eigen* aan onze zelfheid. Alleen daarom kunnen wij ze in hare zin-wetmatigheid leren kennen.

Het *systatisch kosmisch* zelfbewustzijn is nog slechts *naief-wetend* ingesteld in den zinsamenhang der realiteitsfuncties.

Het *synthetisch kosmologisch* zelfbewustzijn, dat de *zin-synthesis* voltrekt, openbaart zich in het tegenoverstellend denken. In de *verdiepte aanschouwende intuïtie* (als verdieping der bloot ‘belevende’ intuïtie, waarmede ons logisch denken in de continuïteit der de zingrenzen tegelijk fixeerende en overspannende kosmische tijdsorde duikt), aanschouwt het kosmologisch zelfbewustzijn den zin-samenhang in logisch gearticuleerde discontinuïteit. Zoo treden de zinfuncties binnen den kosmischen zin-samenhang gearticuleerd uit elkander en kun-

1) Daarom is, gelijk Calvin, in het schoone 1^e hoofdstuk van het eerste boek zijner *Institutio*, zoo praegnant doet zien, alle ware zelfkennis, en daarmede ook alle ware kennis omtrent onze tijdelijke wereld, afhankelijk van de *kennisse Gods*. Hier liggen diepten van wijsheid, die voor de immanentiephilosophie onbereikbaar zijn!

nen tot ‘Gegenstand’ van het tegenoverstellend zin-synthetisch denken worden. Iedere zinfunctie is als functie in den zin-samenhang meer dan *slechts*-functioneel. *Dit meerdere schuilt in de continuïteit der de zingrenzen overspannende en doorstroomende tijdsorde.* Het tegenoverstellend denken kan in de zin-synthesis deze kosmische continuïteit niet vatten, doch moet $\square\pi\sigma\chi\square$ aan haar verrichten ter wille van de zin-synthetische begripsvorming. Slechts in de naieve kosmische ervaring beleven wij deze kosmische continuïteit, maar zonder een gearticuleerde beleving van de zinfuncties. Daarom appelleert het kosmologisch zelfbewustzijn steeds op het *kosmische*. Want steeds blijft het kosmologisch zelfbewustzijn gefundeerd in het naieve kosmisch zelfbewustzijn, gelijk het *zin-synthetisch* denken slechts een zin-verdieping is van het starre zin-systatisch denken, gelijk tenslotte de *kosmische zin-systase* de kosmologische zin-synthesis fundeert en eerst mogelijk maakt.

Een op bovenbedoelde wijze inderdaad kosmologisch gefundeerde kennistheorie, die de *zin-alzijdigheid* en *universaliteit* der kosmische tijdsorde erkent, de *zin-souvereiniteit* en *zin-universaliteit in eigen kring der wetssferen* handhaaft en tegelijk niet slechts voor de zgn. geesteswetenschappen (gelijk de phaenomenologie), maar *over de geheele* linie met het hypostatistisch vorm-inhoudschema breekt, is volkomen opgewassen tegen de methodologische en zin-structureele problemen, welke de voortschrijdende differentieering van het vakwetenschappelijk denken aan de wijsbegeerte stelt. Met name over de *grensproblemen* der vakwetenschappen moet zij een verrassend licht verspreiden.

Wat het tijdsprobleem aangaat komt zij tot het inzicht in de voorzoover ik weet nog nimmer erkende kosmologische waarheid, dat de kosmische tijdsorde in geen enkelen wetskring opgaat en juist daarom in *ieder* wetskring haar eigen, slechts in den zin van den wetskring te vatten *zinfunctie* bezit.

Terwijl de moderne wijsbegeerte van den tijd nog hoogstens een natuurwetenschappelijk en een historisch-psychologisch (phaenomenologisch) tijdsbegrip (de ‘durée’, den ‘levensstroom’) kent, dringt de hier verdedigde opvatting tot het inzicht door, dat iedere wezenlijk door een souvereine ‘gegenständliche’ zinfunctie onderscheiden vakwetenschap een eigen zinfunctioneel tijdsbegrip moet hanteeren.

De verhouding tusschen *kosmische* en *zinfunctionele* tijdsorden is dan zoo te zien: Alle functioneele zinstructuren zijn *in* den kosmischen tijd; alle functioneele tijdsorden echter zijn

in den functioneelen zin van haren wetkring.

Zoo heeft het getal een functioneele tijdsorde in *getalszin*. Het *vroeger* of *later* in de reeks heeft hier den zin van quantitatief *meer* of *minder*.

De ruimte heeft een functioneele tijdsorde in de ruimtelijke simultaneiteit, die zelve de *zin-analogische gelijktijdigheid* in den bewegingszin fundeert.¹⁾ De algemeene relativiteitstheorie met haar verwerping van ieder geprivilegeerd statisch coördinatensysteem heeft niets anders gedaan, dan den tijd *in den functioneelen zin der beweging* te vatten, gelijk zij de ruimte als *analogie in den bewegingszin* in correlatie met den bewegingstijd heeft gevat.

De biotische zin heeft zijn functioneele tijdsorde in den functioneelen zin der levensontwikkeling, gelijk de psychische zin zijn functioneele tijdsorde heeft in den functioneelen ‘duur’ van het gevoelig bewustzijn (in B e r g s o n's zin); de logische zin heeft zijn functioneele tijdsorde in den functioneelen zin van het analytisch prius et posterius, waarin ook het *logisch causaliteitsbeginsel* (het principium rationis sufficientis) is gegrond; de historische zin heeft zijn zinfuctioneele tijdsorde in den functioneelen zin der beschavingsontwikkeling (vgl. de historische *perioden*); de taalzin heeft zijn functioneele tijdsorde in den functioneelen zin van symbolischen beteekeningstijd enz. enz.

In iedere zinfuctioneele tijdsorde *na* die van het getal vinden wij voorts een *subjectief actueele* en een *objectief-geactualiseerde* tijdsrichting in onverbrekelijke correlatie.

Kant vatte de psychische tijdsorde eenzijdig in de objectieve, Bergson in de subjectief-actueele richting.

In de sociale tijdsorde, als *omgangs- of verkeerstijd*, is de ‘klokketijd’ de objectieve richting, die echter voor ieder *subjectief* een eigen individueel-normatieven zin heeft.

De zin-functioneele tijdsorde vertoont voorts dezelfde anticipeerende, verdiepte momenten als de zinstructuur zelve bezit. Zoo heeft b.v. het ‘te lang blijven’ op een eerste beleefdheidsbezoek een subjectieven omgangszin, die zich verdiept in benadering van den zin der economische tijdsorde, wanneer

- 1) Deze zinfuctioneele tijdsorde der *ruimtelijkheid*, in hare op den zin der beweging anticipeerende richting, is in wezen N e w t o n's ‘absolute’, mathematische tijd. Newton zat echter nog vast aan de metaphysische opvatting, dat de bewegende materie *in de ruimte* als *ruimteevulling* is. Dit is onhoudbaar. De ruimte is veeleer, gelijk de algemeene relativiteitstheorie terecht in het licht heeft gesteld, *analogisch in de beweging*. Hoe zouden immers anders, gelijk E i n s t e i n aantoonde, de eigenschappen der *physische ruimte* door de materie bepaald kunnen zijn? Wel is het *psychisch bewegingsbeeld* in het *psychisch ruimtebeeld*, maar ruimte en beweging zijn beide slechts *analogisch* in den psychischen gevoeligen bewustzijnszin.

ik door zulk ‘te lang’ blijven mijn gastheer economisch kostbaren tijd doe verzuimen enz. enz.

Het geheele tijdsprobleem komt op deze wijze, bij prijsgeven van het functionalistisch immanentiestandpunt in een nieuw licht te staan en de strijd tussen Bergson en Einstein over de vraag, of er een *absolute* tijd bestaat, ontpopt zich als de onvruchtbare kamp tussen twee zinfunctioneele tijdsopvattingen (de fysicale en de actueel-psychologische) over de vraag, welke van beide den *waren kosmischen tijd* heeft gevat. Uiteraard heeft *geen van beide* dit gedaan, wijl *alle* zinfunctioneele tijdsorden slechts zinfuncties zijn van den alle wetskringen doorstroomenden kosmischen tijd, waarvan geen zin-synthetisch begrip mogelijk is, omdat alle zin-synthetisch denken den kosmischen tijd vooronderstelt.

Tegenover de functionalistische beperking der ervaring erkennen wij op ons standpunt, dat onze ervaringsmogelijkheid principieel alle zin-functioneele zijden der tijdelijke werkelijkheid omvat, dat geen enkele zin-functie onze ervaring transcendeert, wijl ons zelfbewustzijn principieel in zijn religieuzen wortel de kosmische tijdsorde transcendeert.

Daarmede valt de functionalistische ‘Satz des Bewußtseins’.

Wat staat er aan in den weg, b.v. al het gegevene in de realiteit met Kant op te lossen in de ‘materie’ der psychische gevoelige indrukken?

De *zin* der psychische bewustzijnsfunctie zelve. Want die zin appelleert achteruit en vooruit op a-psychische zin-functies, geenszins alleen op de logische, maar op het tijdelijk organisme der zinfuncties, *waarin zij zelve alleen bestaan kan*, gelijk omgekeerd de a-psychische en a-logische zinfuncties appelleeren op de psychische en logische.

Daarom moeten wij zeggen: Niets is ons *zonder* de psychische bewustzijnsfunctie gegeven, maar zeer veel *buiten* de gevoelige bewustzijnsfunctie, gelijk wij niets *zonder* de logische functie kunnen kennen, maar zeer veel *buiten* die functie.

Een waargenomen bloeiende appelboom verliest zijn zin als appelboom, wanneer wij alle niet-psychische en niet-logische werkelijkheidsfuncties van den boom in gedachten elimineerden.

De psychische zinlijkheid en het logisch denken zijn onafscheidelijk verbonden met de a-psychische en a-logische werkelijkheidsfuncties.

Zeer uitvoerig heb ik de geheele hierboven uiteraard slechts uiterst schematisch uiteengezette theorie ontwikkeld in mijn spoedig verschijnend werk over *'De Wijsbegeerte der Wetsidee'*.

Hoe hebben wij in het licht van deze kosmologie de naieve ding-ervaring te verstaan?

Wat is het 'ding' dezer naieve ervaring naar zijn zinstructuur?

Wij stellen nogmaals op den voorgrond, dat de naieve dingervaring niets van doen heeft met een metaphysische substantialisering van zinfuncties, of met een natuurwetenschappelijke denkwijze.

Veeleer geeft zich de tijdelijke werkelijkheid zelve slechts in systatische dingstructuur. *De dingstructuur is de zin-individuele structuur der kosmische realiteit.*

Daar dit punt uiteraard van het grootste gewicht is voor een wezenlijk kosmologische beschouwing ook van het menselijk verbandsleven en daarmee van den staat, moeten wij op het probleem der dingstructuur in verband met het kosmologisch individualiteitsprobleem thans afzonderlijk ingaan.

De kosmische individualiteit is op ons standpunt volstrekt religieus, boven-tijdelijk gefundeerd. In de Christelijke idee van het 'Corpus Christianum' komt die individualiteit binnen den religieuzen wortel van het menschengeslacht op praegnante wijze tot uitdrukking en wij zagen reeds vroeger, hoe deze Christelijke individualiteitsbeschouwing volstrekt onvereinigbaar is met die van de immanentiephilosophie. De religieuze zin-volheid is als zin-totaliteit tegelijk de volstreckte zin-individualiteit in den wortel van het menschengeslacht. Juist daardoor is de geheele tijdelijke realiteit van hoog tot laag een tijdelijke openbaring van de boventijdelijke religieuze individualiteit. In geen enkelen tijdelijken wetskring kan de kosmische individualiteit worden opgesloten, zij openbaart zich in alle wetskringen gelijkelijk.¹⁾ Het zoeken naar een 'principium individuationis' is dus inderdaad zin-loos.

In de kosmische tijdsorde heeft de zin-individualiteit een structuur, die principieel over de grenzen der wetskringen

1) Dit wordt meestal geloofend voor den analytischen wetskring (zie b.v. Volkelt: *Gewißheit und Wahrheit* 1918 S. 506 ff.). Doch reeds Duns Scotus heeft de zin-individualiteit in den logischen kring ontdekt, toen hij zijn scholastische en metaphysisch gedachte theorie der 'formae individuanes' opstelde, overigens zonder daarbij, gelijk Heimsoeth en Assenmacher meenen, een keerpunt in de functionalistische individualiteits-beschouwing te brengen.

heengrijpt. Die structuur is de kosmische ding-structuur, die juist daardoor de structuur is, welke zich in de naieve, immers in de continuïteit der kosmische tijdsorde ingestelde werkelijkheidservering, onmiddellijk *geeft*.

Het kosmologisch denken kan deze individualiteitsstructuur zin-synthetisch doorlichten en opklaren onder $\square\pi\omicron\chi\square$ aan de continuïteit der kosmische tijdsorde, die voor haar een volmaakt irrationeel, in geen zin-synthetisch begrip te vatten *kosmologisch apriori* is. Want gelijk wij zagen, is immer de zin-synthesis in de zin-systasis gefundeerd.

Wij willen dan beginnen met de analyse van de zin-structuur van een natuurding, b.v. een boom.

Het kosmologisch denken zal bij de analyse dezer natuurlijke ding-structuur onmiddellijk moeten beginnen met een synthetische fixeering harer binnen souvereine wetskringen besloten zinfuncties.

De boom heeft een zinfunctie in de kringen van getal, ruimte en fysieke beweging. Maar zolang wij den boom van deze zinfunctionele zijden beschouwen, heeft het nog geen zin van boom te spreken. Voor de algebra komen slechts getalsverhoudingen in aanmerking; de geometrie kent slechts ruimte-figuren; de physica ziet in den boom slechts een energiemassa, die *bloot als zoodanig* zich niet structureel onderscheidt. Eerst wanneer wij de biotische, de organische levensfunctie van den boom in het oog vatten, krijgt het zin van *boom* te spreken.

De biotische zinfunctie is de *qualificeerende zinfunctie* van de natuurlijke dingstructuur van den boom. Ze is tegelijk de laatste *actuele subjectsfunctie*, welken de boom in de tijdelijke werkelijkheid bezit. Maar de naieve dingervaring sluit de werkelijkheid van den boom niet zinfunctioneel af. Het vat in de dingrealiteit van den boom ook psychische en napsychische zinfuncties, uiteraard weder zonder zinfunctionele articuleering.

Inderdaad heeft de boom principieel in al deze latere wetskringen zinfuncties, maar deze zinfuncties zijn niet meer *actuele subjectsfuncties* van den boom, maar slechts door latere subjectsfuncties *te actualiseeren objectsfuncties*.¹⁾

- 1) De subject-object verhouding vinden wij dus volstrekt niet alleen in de psychische en logische zinfuncties: objectsfuncties heeft de realiteit in alle wetskringen, welker generale zinstructuur analogische zin-elementen bevat, d.w.z. in alle kringen buiten die van het getal. Reeds in den ruimtekring kunnen wij in het ruimtelijk punt een objectivering vinden van het subjectieve getal. Een getallenreeks objectiveert zich in de ruimtepunten van een rechte. Deze objectsfunctie is gefundeerd in de getalsanalogie in de generale zinstructuur der ruimte, n.l. de *dimensionaliteit*, welke buiten zin-samenhang met het getal niet te vatten is.

Object is de boom in de psychische zinnelijke gewaarwording, in de logische begripsvorming, in de historische ontwikkeling, in omgang en verkeer, in de taal, als economisch goed, als juridische zaak, als voorwerp van schoonheid, als voorwerp van geloof etc. etc. Toch behoren al deze eerst door dierlijke, resp. menselijke subjectiviteit te actualiseeren objectsfuncties tot de *volle kosmische realiteit van den boom*, zij zijn geen scheppingen van menselijke voorstelling of het menselijk denken.

De objectsfuncties liggen potentieel in de volle realiteit en hebben slechts actualiseering noodig door de haar toegeordende subjectsfuncties, welke de boom als zoodanig niet bezit.

Welke rol speelt nu de hierboven gefixeerde qualificeerende zinfunctie in de dingstructuur van den boom?

Zij is *in haar zin-individualiteit* de ‘leidende functie’ in deze structuur, welke de vroegere werkelijkheidsfuncties richt naar de levens-bestemming van den boom. Hoe is echter deze ‘leiding’ mogelijk? De realiteitsfuncties, welke de boom in de vroegere wetskringen bezit, volgen immers naar *het beginsel der souvereiniteit in eigen kring* hare eigen zinfunctioneele wetten? Inderdaad, *maar hier komt het meer-dan-zinfunctioneele in de dingstructuur aan het woord*.

Wij zagen hoe de kosmische tijdsorde eenerzijds, als brekingswet van den zin, de souvereiniteit in eigen kring der wetssferen fundeert, maar ze tegelijk overspant en doorstroomt. In de physische zinzijde van den boom geschiedt subjectief niets in strijd met de physische wetten. Maar de subjectszijde van den wetskring is als realiteitsfunctie door en door *zin-individueel*. En die functioneele individualiteit is een waar $\delta\upsilon\nu\mu\epsilon\tau$ $\square$ v voor de leidende functie. Eerst deze laatste actualiseert de functioneele individualiteit tot een zijde van de individueele dingwerkelijkheid, die wij ‘boom’ noemen.

Hoe deze ‘leidende inwerking’ mogelijk is, blijft *kosmologisch* en *a fortiori vakwetenschappelijk* een ondoorgrondelijk probleem, wijl de continuïteit der kosmische tijdsorde, waarin deze ‘leidende werking’, deze individueele ontsluiting der anticipatiesferen in de vroegere zinfuncties van den boom plaats vindt, het apriori van het kosmologisch denken zelve is.

In de interne structuur van den boom verricht de leidende zinfunctie dit ontsluitingsproces zoo volledig, dat wij in de naieve dingervaring den boom als een volmaakte eenheid zien,

die over de grenzen der zinfuncties heengrijpt. De zin-souvereiniteit der ‘geleide’ zinfuncties, hoezeer ze ook *intern* blijft gehandhaafd, openbaart zich weder onmiddellijk in het oog vallend in de externe verhoudingen van den boom. Wanneer een felle storm den boom ontwortelt, dan valt de boom, in zijn fysieke werkelijkheidsfunctie gehoorzaamend aan de in eigen kring soevereine bewegingswetten, zonder dat deze ‘fysieke beweging’ onder zin-individuele ‘leiding’ staat van de levensfunctie.

De individualiteit der dingen doordringt, gelijk wij zagen, alle zinfuncties, doch de individualiteitsstructuur is eerst van uit de zin-individuele leidende functie te verstaan.

Voor de vakwetenschappen is de functionele zin-individualiteit uiteraard een $\square \pi \epsilon \rho \nu$ en $\mu \square \square v$, zoolang zij niet in de door haar onderzochte wetkringen zelve ‘leidende functies’ ontdekken, die het structuurprincipe van dingen bepalen. Zoo heeft b.v. de moderne physica, die reeds lang de volstrekte individualiteit aan de subjectszijde van den fysieken kring ontdekt had, door de radio-actieve verschijnselen een structuurprincipe in die individualiteit gevonden.¹⁾

De ontdekking der doorgaande functionele zin-individualiteit in het fysiek micro-gebeuren, beteekende tegelijk de ontdekking van de onmogelijkheid, de fysieke wetten te verabsoluteeren tot een heel de realiteit bepalende natuurnoodwendigheid. Want de functionele zin-individualiteit wijst over de grenzen van haar wetkring heen naar de mogelijkheid van leiding door latere zinfuncties.

De hier summier geanalyseerde *natuurlijke* dingstructuur is slechts één der in de realiteit voorkomende structuurtypen. Er zijn ook gecompliceerde dingstructuren, die door een zin-individuele *objectsfunctie* zijn gequalificeerd. Tot dit type behooren alle zgn. *kultuurvoorwerpen*, welker qualificeerende zinfunctie eerst door menselijke activiteit wordt bepaald.

Zulk een objectief kultuurding, als b.v. een beeldhouwwerk,

1) Naar aanleiding van deze *radioactieve verschijnselen* werd voor alle chemische elementen een zekere ‘levensduur’ aangetoond, d.w.z. een individuele structuurwet, volgens welke zij zich zelve ‘van binnen uit’ en door uitwendige invloeden daarin slechts geremd of bevorderd, in een bepaalden tijd en met een bepaald rythme uitputten en vervallen. Dit wijst ongetwijfeld op een interne individuele richting en leiding, die voor de eenzijdige horizontaal-functionele beschouwing niet toegankelijk is.

Op de betekenis van P l a n c k's *quantentheorie* voor de ontdekking der functionele individualiteit in de fysieke processen, waardoor de grondslagen der klassieke physica definitief onhoudbaar bleken, behoef ik hier nauwelijks te wijzen.

een schilderij, een stoel, een tafel etc. etc., heeft een eigenaardige dubbel-structuur. De objectieve zinstructuur rust hier nl. op het substraat van een subjectief natuurlijke dingstructuur, welker qualificeerende subjectsfunctie geen andere kan zijn dan de fysische. Doch de individueele structureele zin-eenheid van het kultuurding is gequalificeerd door een objectsfunctie, die door menselijke subjectiviteit is geactualiseerd, welke alle kosmisch vroegere zinfuncties, zoowel de subjectieve als objectieve, zin-individueel heeft gericht op deze qualificeerende geestelijke objectsfunctie (b.v. de sociale, de aesthetische, de economische, etc.). Door deze omstandigheid is de natuurlijke dingstructuur zin-individueel doorbroken, wijl de 'leidende' natuurfunctie zelve geleid wordt en wel zoo, dat zij *niet meer de individueele dingstructuur bepaalt*.

Het zin-individuele ontsluitingsproces in zulke kultuurdingen kan meer of minder volmaakt hebben plaats gehad.

Zoodra zich b.v. in een kunstwerk een dualiteit tusschen natuur- en geestesfuncties opdringt, is de aesthetische subjectieve conceptie niet behoorlijk objectief gerealiseerd.

Ook de mensch heeft in zijn tijdelijk kosmisch bestaan een dingstructuur, maar die dingstructuur mist een 'leidende functie'; zij staat *onder onmiddellijke beheersching* van den individueelen religieuzen boventijdelijken wortel der persoonlijkheid. Alle dingen, die door een 'leidende functie' zijn gequalificeerd, missen een *zelfstandigen* boventijdelijken wortel. Zij zijn vergankelijk en door hun leidende functie begrensd in hun activiteit. De mensch mist als zoodanig zulk een zin-functioneele begrenzing en toont daarmede zijn transcendentie boven den tijd en boven alle tijdelijke dingen. Slechts deze transcendentie bepaalt *de plaats van den mensch in den kosmos*, een probleem, dat sinds S c h e l e r's boekje over dit thema in het centrum der moderne humanistische wijsbegeerte staat.

§ 2. De zin-individuele dingstructuur der menschelijke verbanden. Weerlegging van de argumentatie der dialectische phaenomenologie. Kritische beschouwing van Gierke's en Preusz' verbandstheorie.

Een geheel eigen zin-individuele dingstructuur vertoonen de verbanden der menschelijke samenleving. Wij merkten reeds herhaaldelijk op, dat de naieve ervaring ook deze geestelijke eenheden zonder bedenking in dingstructuur vat en dat

het ten eenenmale ontoelaatbaar is, daarin een symptoom van ‘natuurwetenschappelijk, objectiverend, ruimtelijk’ denken te zien.

De structuur der menselijke verbanden moet door kosmologische zin-analyse worden opgeklaard en het is aan de theorie niet geraten, enig ‘gegeven’ van de naieve ervaring te veronachtzamen of in dogmatisch misverstand op zijde te schuiven.

Dat de naturalistisch-individualistische realiteitsbeschouwing aan de verbanden een zelfstandige dingstructuur moet ontzeggen, spreekt van zelf. Zij sluit de realiteit immers functionalistisch af in de fysisch-psychische natuurfuncties en ziet den mensch als een natuurlijk biologisch-psychologisch individu, met merkwaardige veronachtzaming van de resultaten der natuurwetenschap, die bij haar zinfunctioneele instelling uiteraard zelve geen criterium voor ding-individen kan geven. De normatieve geestesfuncties zijn voor haar alle *ideëel* in den zin van wetmatige normatieve denkconstructies, ideeën of waarden. Zij hebben geen zin-souvereine subjectszijde, die een essentieel bestanddeel van de kosmische realiteit vormt.

Deze naturalistische ‘functionalistische metaphysica’, waarvan ook K e l s e n een aanhanger bleek, moet natuurlijk iedere opvatting der verbanden als reële dingstructuren als ‘metaphysisch’ afwijzen.

De dialectische, phaenomenologische sociologie, die, uitgaande van het primaat van het transpersoneel gevat persoonlijkheidsideaal, de *realiteit* van hoog tot laag als een *geestesfunctioneele* ziet, wijst de dingstructuur der verbanden af, omdat zij in deze beschouwing van de verbanden een objectiverende opvatting ziet van de ‘ikheid’ en van het verband beide. Zij neemt slechts drie mogelijkheden aan: òf een individualistische opvatting, die de realiteit der verbanden loochent, òf een universalistische opvatting, die de verbanden tot een boven-individuele ‘ikheid’ hypostaseert en het individu slechts als element, als onzelfstandig bestanddeel van het verband laat gelden, òf een geesteswetenschappelijke opvatting van de verbandsrealiteit, die nòch het individuele ik, nòch het verband een dingstructuur toekent, doch het wezen der verbanden uit de inter-individuele ‘soziale Verschränkung’ wil verstaan.

Maar ook deze polemiek tegen de opvatting van de verbanden als ‘dingstructuren’ gaat uiteraard geheel langs de door ons verdedigde kosmologische beschouwing van de dingstructuur als zin-individuele structuur der tijdelijke realiteit heen.

Wanneer wij de ‘ikheid’ verstaan in den zin van *individueele zelfheid* in het kosmisch en kosmologisch zelfbewustzijn, dan komt uiteraard een universalistische opvatting van het tijdelijk samenlevingsverband als ‘boven-individueele ikheid’, als ‘collectief ik’, eenvoudig niet in aanmerking. Een dergelijke opvatting der verbanden kan slechts worden verdedigd door een idealistische immanentiephilosophie, die den wortel der persoonlijkheid in den kosmischen tijd zoekt.

Maar naar onze beschouwing, de *Christelijke* opvatting der persoonlijkheid, kan evenmin het ‘individueele ik’ in den tijd worden gezocht en daarmee nemen wij principieel tegen de ‘geesteswetenschappelijke sociologie’ positie, die zulks met de geheele immanentiephilosophie juist wel doet.

De individueele zelfheid is door en door religieus, boventijdelijk. In de kosmische tijdsorde kan nòch aan den individueelen mensch, nòch aan het verband zelfheid, ikheid toekomen.

Dit is het cardinale uitgangspunt voor iedere wezenlijk Christelijke beschouwing der tijdelijke samenleving.

Dit beteekent tegelijk de definitieve afwijzing van iedere ‘metaphysische’, substantialiseerende opvatting van het kosmologisch dingbegrip. De mensch transcendeert in zijn individueele ikheid alle tijdelijke verbandstructuren, omdat hij deel heeft aan den religieuzen wortel van het menschengeslacht, van welks zinvolheid heel de tijdelijke realiteit in natuur- en geestesfuncties slechts een tijdelijke zin-breking is.

Tegen de erkenning van de zin-individueele dingstructuur kan ook niet het argument worden aangevoerd, dat zij een verzakelijking, een ontoelaatbare objectivering van het subjectief-actueel gemeenschapsleven zou beteekenen.

Dit geheele argument komt uit den hoek eener humanistische realiteitsbeschouwing, die het subjects-, zoowel als het wetsbegrip grondig vervalscht heeft en de subjectieve actualiteit nog alleen in een ‘phaenomenologisch subject’ kan ontwaren.

De waarheid is deze, dat in *alle* wetskringen de realiteit *actueele subjectsfuncties* bezit, maar dat de humanistische realiteitsbeschouwing in haar verabsoluteerde zin-synthetische instelling alle actueele subjectsfuncties buiten de door haar gehypostaseerde bewustzijnsfuncties, tot *object* heeft gedenatureerd, zoodat zij b.v. in de natuur slechts een ken-*object* ziet onder de wetgeving der verabsoluteerde kennistheoretische subjectsfuncties.

Dit verklaart zich uit de verabsoluteering der zin-syntheti-

sche, tegenovergestelde denkrichting, die immers, althans in het natuurwetenschappelijk denken, de door haar tot *probleem*, tot ‘Gegenstand’ gemaakte actuele subjectsfuncties eerst *zin-synthetisch logisch* moet *objectiveeren*.¹⁾ In de normatieve geesteswetenschappen kan inderdaad het zin-synthetisch logisch denken de na-logische subjectsfuncties niet *objectiveeren*, wijl, gelijk wij vroeger zagen, alle objectiveering binnen de zinstructuur van een wetskring is gefundeerd in de zin-analogieën dezer zinstructuur en de logische, de analytische zin natuurlijk niet kan *terugwijzen* naar normatieve zinstructuren, die zij zelve in de kosmische tijdsorde *fundeert*.

Dit kosmologisch inzicht geeft *rekenschap* van de *kern van waarheid* in de zgn. *geesteswetenschappelijke methode*. Maar toch komt ook het geesteswetenschappelijk denken niet zonder objectiveering uit, daar het de na-logische zinstructuren immers niet ‘rein’, maar slechts in *kosmologisch zinsverband* met de *vóór-logische* zinstructuren kan vatten.

Nu zagen wij reeds in onze vorige §, dat de *objectieve* dingstructuur slechts één der vele structuurtypen der individuele werkelijkheid uitmaakt. Het ‘natuurding’ zelve is een subjectief-actuele dingstructuur en a fortiori zijn de menselijke verbanden subjectief-actuele dingstructuren. Het kan dus nimmer een ontoelaatbare ‘verzakelijking’ van het tijdelijk gemeenschapsleven beteekenen, wanneer wij, daarbij ons baseerend op het *gegeven* der naieve ervaring, ook aan de verbanden *zin-individuele dingstructuur* toekennen. Mits wij het kosmologisch dingbegrip vrijhouden van alle zin-vervalschingen, welke het in de immanentie-philosophie ondergaan heeft!

Alvorens de individuele dingstructuur der verbanden aan een kosmologische zin-analyse te onderwerpen, willen wij nog kort stil staan bij de organologische verbandstheorie, welke op *Beseler's* voetspoor door *Otto Gierke* op magistrale wijze is uitgewerkt en behalve door hem met name door *Preusz* in de staatsleer toepassing heeft gevonden.

Gierke's verbandsbeschouwing is als ‘Genossenschaftstheorie’ afkomstig van de Germanistische richting in de ‘Historische school’, welke onder *Beseler's* militante leiding haar felle kamp tegen de Romanistische richting van *v. Savigny* en *Puchta* begon. Haar wijsgeerige grond-

1) Reeds in het naieve dingbegrip vinden wij een *systatische objectiveering*, die de psychische zinnelijke indrukken in den logischen zin objectiveert. Maar dit is geen *tegen-overstellende zin-synthetische objectiveering*!

slag is dezelfde als die der Romanisten; uit S c h e l l i n g 's romantisch objectief idealisme stamt de historische theorie van de organische, aanvankelijk onbewuste ontwikkeling van het recht uit een boven-individueelen verbandsgeest (volksgeest), een theorie, die door B e s e l e r en G i e r k e zonder voorbehoud wordt aanvaard. Achter deze historistische beschouwingswijze werkte het humanistisch persoonlijkheidsideaal in transpersonalistisch type, dat de souvereiniteit der menselijke persoonlijkheid in boven-individuele verbandsstructuur vat.¹⁾

Doch de Romanistische theorie, die vooral sinds P u c h t a het Romeinsche recht op on-historische wijze als 'ratio scripta' ging vatten, had in haar theorie der rechtspersoonlijkheid de Romeinsch-rechtelijke fictietheorie overgenomen, die het geheele menselijke verbandsleven slechts onder het dualistisch juridisch schema van *universitas* en *societas* wist te vatten en in beide figuren eigenlijk alleen de *externe, maatschapsrechtelijke verhoudingen* van het verband op het oog had. Daartegenover stelde reeds B e s e l e r de Germaansche rechtsbeschouwing, die tegenover het starre individualisme van het Romeinsche privaatrecht, van de genootschappelijke binding van heel het rechtsleven uitging en aan de interne boven-individuele structuur der verbanden volle recht liet wedervaren.

Ik wil hier niet nader stil staan bij de evolutie, welke de Germanistische 'Genossenschaftstheorie' van B e s e l e r tot G i e r k e heeft doorgemaakt. In dit verband interesseert ons alleen de organologische verbandstheorie, gelijk zij door Gierke haar definitieven vorm heeft gekregen.

Na zijn grootsche, historisch-dogmatische grondlegging dezer theorie in zijn standaard-werk over het Duitsche genootschapsrecht, heeft Gierke in verschillende monographieën zijn verbandsleer thetisch samengevat, wel het meest praegnant in zijn beroemde rectorale rede '*Das Wesen der menschlichen Verbände.*'

Gierke erkent den historisch-juridischen oorsprong zijner theorie. Ze heeft haar ontstaan in de eerste plaats te danken aan de studie van het Germaansche recht in zijn historische ontwikkeling. Doch de theorie is door hem kosmologisch uitgebouwd tot een algemeene theorie van het menselijk verbandsleven en van deze theorie merkt hij op: 'Sie zieht sich durch die Staatslehre des Altherthums und die Gesellschafts-

1) Zie hierover nader mijn *De Bronnen van het Stellig Recht in het Licht der Wetsidee* (A.R. Staatsk. driemaand. orgaan 1930) II en III.

leere des Mittelalters, sie begleitete alle Versuche einer Ueberwindung des atomistisch-mechanischen Schlussergebnisses innerhalb der naturrechtlichen Gedankenwelt, sie hat aber erst im neunzehnten Jahrhundert unter den Impulsen der neuen Ideen über menschliches Gemeinleben eine wissenschaftliche Durchbildung erfahren.¹⁾

De organische theorie beschouwt volgens Gierke's eigen woorden den staat en de andere verbanden als sociale organismen, waarvan de individueele mensen als 'Einzelorganismen' *deelen* zijn.

Gierke verzet zich echter tegen de uitwassen dezer theorie zoowel in naturalistischen als speculatief-metaphysischen zin. 'Wir vergessen nicht,' aldus onze schrijver, 'dass die innere Struktur eines Ganzen, dessen Theile Menschen sind, von einer Beschaffenheit sein muss, für die das Naturganze kein Vorbild bietet; dass hier ein geistiger Zusammenhang stattfindet, der durch psychisch motivirtes Handeln hergestellt und gestaltet, bethätigt und gelöst wird; das hier das Reich der Naturwissenschaft endet und das Reich der Geisteswissenschaft beginnt. Allein wir betrachten das soziale Ganze gleich dem Einzelorganismus als ein Lebendiges und ordnen die Gemeinwesen zusammen mit den Einzelwesen dem Gattungsbegriff des Lebewesens unter. Was darüber hinaus an Bildlichem mitunterläuft, entspringt theils dem Bedürfniss der Anschaulichkeit, theils dem sprachlichen Nothstande.'²⁾

Deze opvatting van het verband als een reëel geestelijk organisme heeft Gierke nu op scherpzinnige wijze tegen de daartegen van individualistische zijde aangevoerde argumenten verdedigd.

Hij betoogt, dat de tegenwerping, als zou het aannemen van levens-eenheden buiten de levens-eenheid van het individu 'mysticisme' zijn, omdat de zinnelijke waarneming ons slechts individueele mensen toont, volstrekt onhoudbaar is, omdat ook de individueele persoonlijkheid niet zinnelijk waarneembaar is, en omdat het argument van een naturalistische realiteitsbeschouwing uitgaat, die den drempel der wetenschappelijke zelfbezinning nog niet heeft overschreden.

Hij wijst voorts het argument af, dat het geheele organisme wetenschappelijk een onopgeklaard raadsel is en dat dus het organismebegrip de eenheid van het verbandsleven niet kan verklaren.

Immers van de 'Erklärbarkeit der zu grunde liegende Ein-

1) Gierke: *Das Wesen der menschlichen Verbände* (1902) S. 12.

2) t.a.p. S. 15/16.

heit hängt seine Legitimität nicht ab.' Het eigenlijk wezen van de eenheid in de veelheid van het verbandsleven is ons verborgen, maar datzelfde geldt voor het geheele begrip van het leven, dat de biologie toch niet ontberen kan.

Een onmiddellijk bewijs voor het reëel bestaan van sociale, geestelijk-lichamelijke levenseenheden laat zich volgens Gierke evenmin voeren als voor die van de individueele levenseenheid. Nochtans zijn wij gerechtigd, zijdelings tot het bestaan der verbanden uit hun boven-individuele werkingen in geschiedenis en samenleving te besluiten, een conclusie, die ook de 'innere Erfahrung' bevestigt, in zoover wij ons in onze innerlijke beleving de in-ordering van ons individueele ik in een sociale realiteit van hoogere orde bewust zijn. 'Wir empfinden uns als ein in sich beschlossenes Selbst, aber wir empfinden uns auch als Theil eines in uns wirkenden lebendigen Ganzen.'

Wij zien uit deze passage, hoe G i e r k e, in strijd met M a r c k's¹⁾ bewering, wel degelijk sociale structuur-elementen in het individueele ik zelve aanvaardt en volstrekt niet *het ik* als een in zich zelf star element van de reële collectiviteit ziet. Ja Gierke drukt zich hier in termen uit, die regelrecht aan het arsenaal der phaenomenologische staatsleer ontleend konden zijn: 'Besinnen wir uns aber auf dieses Alles,' zoo schrijft hij letterlijk, 'so wird uns klar, dass es sich nicht blosz um äussere Ketten und Bande handelt, die uns umschlingen, sondern um psychische Zusammenhänge, die in unser Innerstes hineinreichen und integrirende Bestandtheile unseres geistigen Wesens bilden. Wir spüren, dass ein Theil der Impulse, die unser Handeln bestimmen, von den uns durchdringenden Gemeinschaften ausgeht. Wir werden uns bewusst, das wir Gemeinschaftsleben mitleben. Schöpfen wir daher aus unserer innern Erfahrung die Gewissheit der Realität unseres Ich, so erstreckt sich diese Gewissheit der Realität nicht nur darauf, dass wir individuelle Lebenseinheiten bilden, sondern zugleich darauf dass wir Theileinheiten höherer Lebenseinheiten sind.'²⁾

Het verzet der dialectische phaenomenologie tegen Gierke's verbandstheorie vindt dan ook zijn *waren* grond in het feit, dat Gierke aan het verband als zoodanig een boven-individueel, een collectief bewustzijn toekent, een collectieve ikheid

- 1) M a r c k: *Substanzbegriff und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie* (1925) S. 93. Marck's eigen opvattingen besprak en kritiseerde ik reeds in mijn *De Beteekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphil.* (1926) blz. 109 en volgende.
- 2) *Das Wesen der menschl. Verbände* S. 21/2.

aanneemt, terwijl de phaenomenologen een ‘monadologisch functionalistische’ opvatting van de verbanden verdedigen, welke het belevingscentrum, de *ikheid*, alleen aan het ‘individuele zelf’ toekennen en in het verband slechts een ‘boven-individuele totaliteit zonder ikheid’¹⁾ zien.²⁾ Want Gierke stelt uitdrukkelijk vast, dat ‘wir nur Theile des Ganzen sind,’ zoodat de totaliteit niet in ons individuele ik kan zijn.

Dit is inderdaad het punt, waar wij, zij 't al op geheel andere gronden dan de dialectische phaenomenologie, tegen Gierke's verbandstheorie positie moeten kiezen. Gierke's realistische theorie berust inderdaad, zooals wij hieronder nog nader zullen aantoonen, - ondanks alle verdiensten, die de beroemde Germanist zich voor de rechtswetenschap heeft verworven door zijn ontdekking van het interne verbandsrecht (‘Sozialrecht’ contra ‘Individualrecht’) - niet op een behoorlijke kosmologische zin-analyse van de dingstructuur der verbanden. Zij vervalt in de romantische ‘metaphysica’ van het Schellingiaansche, transpersonalistische persoonlijkheidsideaal, door de verbanden tot geestelijke ‘Über-personen’ te hypostaseeren,³⁾ ook al wijst G i e r k e beslist de antieke en modern-idealistische vormen van het universalisme af, die het individu *slechts* als onzelfstandig deel van de staatscollectiviteit laten gelden.⁴⁾

Wij willen onze stelling, dat ook Gierke inderdaad niet tot een kosmologische zin-analyse der verbandsstructuren is toegekomen, thans nader adstrueeren aan de toepassing van zijn ‘Genossenschaftstheorie’ op de staatsleer.⁵⁾

- 1) Zie M a r c k t.a.p S. 95: ‘Die Ineinanderverwebung von Ich und Du, die ursprüngliche korrelative Erzeugung dieser beiden Begriffe, das Hinübergreifen vom Ich zum anderen, die Verknüpfung von Ich und Du durch das Medium eines objektiven Sinnes leistet nunmehr all das, was die organische Theorie mit ihrem Kollektiv-Ich leisten wollte. Nur in Einzelseelen wird die Gemeinschaft erlebbar, nur in der Relativität der Herausrückung und Zurückdämmung des sich ermeisternden und in sich zurückziehenden Ich sind die Grenzen von Individuum und Gesamtheit zu fassen. Scharf hebt sich so der Typus eines neuen sozialen Universalismus gegenüber dem alten dogmatischen und ontologisierenden, von dem auch ein so in die Tiefe gehender Denker wie G i e r k e nicht völlig frei ist, heraus. Die Auffassung des Sozialen als einer Ganzheit ohne Ichheit setzt sich durch. Wohl ist jedes Ich Ganzheit, aber es ist umgekehrt nicht möglich, ein jedes Ganze als Ich zu betrachten.’
- 2) Zie ook L i t t : *Individuum und Gemeinschaft* S. 279 ff.
- 3) W a l d e c k e r : *Allgemeine Staatslehre* (1927) S. 296 ff., poogt op vrij willekeurige wijze Gierke's verbandstheorie los van haar metaphysischen grondslag te interpreteren. Hij geeft de subjectiviteit dezer interpretatie overigens zelve toe.
- 4) *Die Grundbegriffe des Staatsrechts* (1915) S. 88/9.
- 5) De staat zelve is volgens Gierke niet ‘Genossenschaft’ maar ‘Körperschaft’. De ‘Genossenschaft’ is slechts een *species* der ‘Körperschaft’. Zie G i e r k e : *Genossenschaftsrecht* II, 83.

Gierke begint veelbelovend voorop te stellen, dat de staat geenszins ‘die menschliche Allgemeinheit schlechthin’ is. Hij is slechts één onder de vele sociale organismen der menshelijke samenleving ‘und nur eine bestimmte Seite des menschlichen Gattungslebens bildet seinen begrifflich wesentlichen Inhalt.’¹⁾

Zijn wezen berust volgens Gierke daarin, dat de ‘staatliche Verbindung die machtvolle Durchführung des allgemeinen Willens zum Inhalt hat.’ De staat is de gemeenschap van het politieke handelen. ‘Ihre Substanz ist der allgemeine Wille, ihre Erscheinungsform die organisirte Macht, ihre Aufgabe die zweckbewußte That.’²⁾ Dat klinkt inderdaad geheel metaphysisch romantisch. De ‘algemeene wil’ als *substantie*, de macht als *verschijningsvorm* van den staat, dit alles zijn begrippen, die reeds P u c h t a aan het arsenaal van S c h e l l i n g's organische staatsleer ontleende.

Wij vernemen voorts, dat het aan de menschheid ingeboren is, ‘statelijk’ te leven en dat dus ‘der Staat ü b e r h a u p t gleich alt mit dem Individuum ist.’ Statelijk gemeenschapsleven bestond immer, maar van een eigenlijken ‘staat’ spreekt men volgens Gierke eerst dan, wanneer zich een bijzonder organisme voor het staatsleven gevormd heeft. Ook het geïsoleerde geslacht, de rondzwervende horde, de stam vervullen reeds staatsfuncties, maar de staat is hier nog niet tot zelfstandig bestaan gekomen.

‘Einen spezifischen Charakter jedoch und eine Reihe qualitativer Unterschiede von allen anderen politischen Verbänden muß d e r j e n i g e Machtverband aufweisen, dessen Macht nach oben hin durch keine ähnliche Macht beschränkt und nach unten hin jeder ähnlichen Macht überlegen ist. Denn eine Macht, welche die h ö c h s t e ist, unterscheidet sich von jeder anderen Macht durch das specifische Merkmal, daß sie durch und durch Macht, die Macht schlechthin ist; und ein Wille, dem derartige Macht entspricht, ist von jedem anderen Willen als ein souveräner, schlechthin allgemeiner, nur durch sich selbst bestimmter Wille verschieden. Deshalb nennt man unter den politischen Verbänden, obwohl sie alle s t a a t l i c h sind, nur den jeweilig höchsten Machtverband “Staat.”’

Men ziet, hoe Gierke's analyse van de staatsstructuur in

1) t.a.p. S. 99.

2) t.a.p. S. 96.

geenendele boven die van de moderne Berlijnsche school uitkomt. Zij blijft in de idealistisch historische realiteitsbeschouwing steken. De romantische Schellingiaansche historiebeschouwing komt onverholten te voorschijn in de organologische opvatting van het *ontstaan der staten*. ‘Der einzelne Staat,’ zoo vernemen wij van Gierke, ‘ist keine freie Schöpfung des Individuums, sondern das nothwendige Produkt der in den Individuen sich bethätigenden gesellschaftlichen Kräfte (vgl. de Schellingiaansche “Potenzen”). Ursprünglich werden und wachsen die Staaten ohne jede Mitwirkung eines bewußt schaffenden Willens, ein naturwüchsiges Erzeugniß des unbewußten Gesellschaftstriebes.’¹⁾

Reeds bij de kritische behandeling van de staatsleer der ‘Berlijnsche school’ zagen wij, hoe Gierke bleef steken in een realiteitsbeschouwing, die staat en recht, ondanks alle nauwe banden tusschen beide, in oorsprong, wezen en taak tot in zich gesloten zijden der menschelijke samenleving proclameert en daarmee capituleert voor het grondprobleem van iedere staatstheorie, de zin-synthesis van de zgn. sociale en juridische zijden. En toch leert Gierke, dat het staatsrecht ‘es nur mit einer bestimmten Seite des Staates, eben mit seiner bisher außer Acht gelassenen rechtlichen Seite, zu thun hat.’²⁾ Hoe weinig Gierke inderdaad tot de volle zinstructuur van den staat is doorgedrongen, blijkt hieruit, dat hij *in abstracto* het *wezen des rechts* tegenover het *wezen van den staat* stelt.

Zulk een tegenoverelkander-stelling bewijst immers, dat Gierke niet heeft gezien, dat de generale zinstructuur van een zinfunctioneelen wetskring als het recht nimmer met een zin-individueele dingstructuur als het staatsverband op een lijn kan worden gesteld. Gierke's leerling Hugo Preusz heeft reeds het eenig criterium, dat bij Gierke den staat kwalitatief van andere verbanden afgrenst, nl. het zijn van soeverein machts- en wilsverband, laten vallen, daar volgens hem het *souvereiniteitsdogma* in wezen van *Romeinsch-rechtelijken, individualistischen huize* en als zoodanig onvereinigbaar met een wezenlijk organische verbandsleer van den staat is. Het soevereiniteitsbegrip hangt volgens hem onverbrekkelijk samen met de door Gierke overigens zoo fel bestreden *fictietheorie*.

Voor Preusz is de staat ‘in diametralem Gegensatz zur Souveränitätsidee ein wesensgleiches Glied in der Kette der menschlichen Gemeinwesen’, dat naar beneden en naar bo-

1) t.a.p. S. 97.

2) t.a.p. S. 101.

ven organisch met alle andere verbanden samenhangt.¹⁾

Deze geheele opvatting dient bij Preusz tenslotte om in zijn *theorie van den statenbond* het zelfstandig karakter van den individueelen staat te redden buiten het souvereiniteitsbegrip om.

Doch uit zijn geheelen opzet is duidelijk, dat hij tegen de ook in Gierke's staatsleer scherp belichaamde, hoezeer ook door Gierke's rechtsbeschouwing ingetoomde, historistische machtsstaatsgedachte een *rechtsstaatsidee* geldend wil maken, voor welke 'die Wesensgleichheit von Genossenschaft und Staat das *punctum saliens* ist'²⁾ en voor welke de tegenstelling van 'leiding' en 'staatsmacht' in de gezagsstructuur der verbanden slechts *secundaire* beteekenis heeft.³⁾ Van hier loopt zeer licht de lijn verder naar een *syndicalistische staatsopvatting*, een '*political pluralism*' om met Laski te spreken, waarop wij nog terug moeten komen.

Intusschen ook Preusz' staatsbeschouwing is historistisch ingesteld. Slechts als een *historisch* onderscheidingskriterium, dat overigens, naar hij erkent, reeds niet opgaat voor de Middeleeuwsche staten en de staten van het absolutistisch stempel van het *ancien régime*, geeft Preusz aan, dat de staat een 'Gebietskörperschaft' met 'Gebietshoheit' moet zijn, dat wil zeggen een corporatief verband, aan hetwelk bij uitsluiting de beslissing over het organisch tot zijn persoonlijkheid behoorend en niet in subject-object-verhouding te vatten gebied toekomt.⁴⁾

Het geheele begrip 'Gebietskörperschaft' is naar Preusz zelf opmerkt 'ein wesentlich *moderner*', en vindt alleen in de *middeleeuwsche stad* zijn prototype.

Ondanks zijn duidelijk streven, de Romeinsche *imperium-gedachte* uit het staatsbegrip te bannen, en de rechtsstaatsidee praegnant tegenover de machtsstaatsgedachte door te voeren, blijft de verhouding tusschen staat en recht bij Preusz even onklaar als bij zijn leermeester.

'Sobald zwei Menschen neben einander existiren,' aldus Preusz, 'ist die Nothwendigkeit einer irgendwie gearteten Abgrenzung ihrer Willenssphären gegeneinander und damit

1) Preusz: *Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften* S. 208.

2) t.a.p. S. 215.

3) t.a.p.

4) Zie vooral S. 406 ff. Ook een ander aanhanger der organische theorie, n.l. Rosin, komt in zijn bekende studie: *Recht der öffentlichen Genossenschaft* S. 43 tot het resultaat, dat staat en gemeente zich slechts als 'Gebietskörperschaften' van de andere 'genootschappen' onderscheiden.

die Idee des Rechts gegeben. Und sobald sich über den Einzelwesen das erste sie umfassende Gemeinwesen d.h. die Familie erhebt, ist die Idee des Staates gegeben... Für uns sind Individuen und Familie und damit Recht und Staat in ihrer Urform gleichzeitig gegeben.¹⁾

Hoezeer deze opvatting, die de familie als ‘oervorm’ van staat en recht beschouwt, de zinstructuur des staats miskent, kan eerst in den vervolge blijken.

* * *

Wij willen thans trachten, het door ons ontwikkeld kosmologisch begrip van de dingstructuur bij de zin-analyse der verbanden door te voeren.

Wij wezen er reeds op, dat deze verbanden allen gezamenlijk een subjectief actueele dingstructuur bezitten.

De leidende functies dezer dingstructuren kunnen alleen in de normatieve wetskringen gelegen zijn. In onderscheiding van alle subjectieve natuurdingen, zijn de verbanden aan menselijke activiteit ter realiseering *opgegeven*, als *taak*. Zij zijn niet *statisch* gegeven, maar *dynamisch* opgegeven.²⁾

Hier schuilt de kern van waarheid in Smend's ‘Integrationslehre’. Maar met dit inzicht is uiteraard voor de analyse der zinstructuur nog weinig gewonnen.

Immers deze dynamisch-normatieve natuur is aan alle verbanden gemeenzaam.

Nader komen wij reeds, wanneer wij vaststellen, dat de menselijke verbanden als dynamisch-normatieve, zinindividuele dingstructuren *specifieke individueele zin-substraten* bezitten, waarin hun zin-individualiteit ter laatste instantie kosmisch is gefundeerd.

Het specifieke individuele zin-substraat der menselijke verbanden fundeert *ter laatste instantie* de zin-individualiteit hunner dingstructuur, gelijk hun *leidende functie* in haar zin-individualiteit slechts in kosmologischen zin-samenhang met dit specifieke zin-substraat is te vatten.

Nemen wij als voorbeeld de verbandsstructuur van het gezin en de het gezin omvattende grootere verbanden van familie,

1) t.a.p. S. 205.

2) Dit geldt natuurlijk ook voor de vroeger besproken categorie der objectief-geestelijke dingstructuren, als kunstwerken, cultuur-voorwerpen etc., met dit verschil, dat hier de realiseering zich weder in een statisch-objectieven vorm vastlegt. Dat ze daarmede niet buiten de kosmische tijdsorde zijn gesteld, gelijk L i t t meent, volgt reeds uit onze geheele kosmologische beschouwing.

geslacht etc. etc. Het gezin heeft een zin-individuele verbandsstructuur, die zeer duidelijk in een zin-individualiteit van de biotische zinfunctie is gefundeerd.

Het is de *biotische geslachtsverbinding en bloedverwantschap*, die zinfunctioneel aan de zin-individualiteit dezer verbandsstructuur ten grondslag ligt. In vroegere wetskringen vinden wij geen functioneel, zin-individueel substraat voor hare zin-individualiteit.

Toch is de structuur van het gezinsverband niet uit deze zin-individuele natuurfunctie te verstaan. Met de ontdekking dezer laatste weten wij nog slechts, dat het gezinsverband *in de natuur* gefundeerd is en als zoodanig een *constant* karakter draagt, in onderscheiding van de historisch gefundeerde verbanden.¹⁾

Eerst de opsporing der 'leidende functie' geeft ons in kosmologischen zin-samenhang het structuurprincipe dezer normatieve ding-eenheid in handen. Deze 'leidende functie' is voor het gezin geen andere dan de *moreele liefdezijn*, die weer niet 'in abstracto', maar *zin-individueel* in kosmologisch zinsverband met biotische geslachtsverbinding en bloedverwantschap moet worden gevat. Het gezin heeft als kosmisch reëel verband *actueele subjectsfuncties* in *alle* wetskringen, maar de innerlijke dingstructuur wordt door de leidende functie in haar zin-individueelen samenhang met de specifieke substraatsfunctie bepaald. Ook het interne gezinsrecht, de interne gezinseconomie, de interne omgangs- en verkeersgemeenschap, taalgemeenschap etc. worden in normatieven zin door de zin-individuele 'leidende' functie *gericht*, in zin-individuele ontsluiting der anticipatiesferen dezer zinfuncties.

Het inzicht in het structuurprincipe van de natuurlijk gefundeerde verbanden stelt ons ook in staat, een bevredigende zin-duiding te geven van het verschijnsel van de zgn. *primitieve oernorm*, dat de sociologie gewoonlijk verklaart in de richting van een volledige historische relativering van de grenzen der normenkringen.

Men kan in zekeren zin zeggen, dat de primitieve oernorm *nog* voorkomt en wel in de eerste plaats in het gezinsverband. Men behoeft dus niet naar de wetgeving van Hammurabi terug te grijpen!

1) In den rechtskring ontmoeten wij in dezen zin inderdaad *natuurrechtelijke instellingen en beginselen*. Zie hierover nader mijn: *De Structuur der Rechtsbeginselen en de Methode der Rechtswetenschap in het Licht der Wetsidee* (Wetensch. Bijdragen van Hoogl. der V.U., uitg. 'De Standaard' 1930).

Hoe hebben wij de primitieve oernorm dan te zien? Zij kan nimmer *zin-functioneel* worden geduid, gelijk de positivistische sociologie zulks beproefd heeft, doch slechts *kosmologisch*.

De drager van het gezinsgezag treedt krachtens de dingstructuur van het verband zoowel op als handhaver van de *interne* omgangsnormen als van de interne economische-, rechts-, moraal- en geloofsnormen etc. van het verband. In de structuur van het gezin zijn al deze zin-functioneele normen dermate nauw met elkander vervlochten, dat zij alle het stempel dragen van het interne structuurprincipe.

Wie als lid van het verband op één der interne zin-functioneele normgebieden overtreedt, schendt de geestelijke eenheid van het gezin, schendt dus tegelijk het geheele complex der zin-functioneele normen, die intern in het verband gelden.

De primitieve oernorm is de kosmische, over de zin-functioneele grenzen heengrijpende verbandsstructuur der gemeenschap, een verbandsstructuur, die ons niet in een zin-functioneele kring-tijdsorde, maar principieel in de kosmische tijdsorde gegeven is. En deze kosmische verbandsstructuur is nimmer te verstaan, wanneer men in de lijn van het continuïteitsbeginsel van het humanistisch wetenschapsideaal de zin-grenzen tusschen de wetskringen zin-functioneel (b.v. historisch of sociologisch) in elkander laat overvloeien, doch slechts bij handhaving van de zin-souvereiniteit in eigen kring.

Een geheel andere interne zinstructuur dan die van het gezin vertoonen de *zin-individueel historisch gefundeerde verbanden*, als staat en bedrijfsverband. De staat heeft geen specifiek zin-substraat in natuurfuncties, maar is als zoodanig zin-individueel *historisch* gefundeerd.

In primitieve tijden nemen weliswaar natuurlijk gefundeerde verbanden verschillende functies waar, die later de staat overneemt.

Maar dit mag ons niet, gelijk *Preusz, Mark, Waldecker* e.a., ertoe verleiden het essentieele structuur-verschil tusschen staat en niet-statelijke verbanden uit het oog te verliezen. De staatsstructuur is gefundeerd in een zin-individuele zin-functie, t.w. *de heerschappij over onderdanen*.

Daarmede raken wij een typische zinfunctie uit de staatsstructuur, welke gelijk wij zagen, in de historistische machtsstaatsgedachte is verabsoluteerd.

Gezien de groote zinverwarring, waarin het historisch heerschappijbegrip in de humanistische staatsleer zich bevindt, moeten wij zoowel de generale zinstructuur van den historischen wetskring als de historische zin-individualiteit, welke

zich in de heerschappij-onderdaanverhouding openbaart, nader kosmologisch analyseeren.

De historische wetskring rust, gelijk uit de kosmologische analyse van zijn generale zinstructuur naar de analogieën is aan te toonen, in de kosmische orde onmiddellijk op het substraat van den logischen, door de analytische zinstructuur gekarakteriseerden wetskring, gelijk alle wetskringen, die in hun generale zinstructuur het normatieve *positiviteitsmoment* bevatten (de taalkring, de kring van omgang of verkeer, de economische, de aesthetische, de juridische, moreele en pistische kringen), daarin een *historische analogie vertoonen*, welke hun *fundeering* door den historischen wetskring openbaren. Dat de historische wetskring inderdaad op het substraat van den logischen moet rusten, kan reeds blijken uit wat wij vroeger over de structuur van het zin-synthetisch denken opmerkten, dat als *wetenschappelijk* denken een anticipeerende zin-verdieping van het naieve syn-statisch (star aan de psychische gewaarwording gebonden) denken beteekent en als zoodanig evident van *leiding* door de historische zinfunctie afhankelijk is.

De zinkern in de zinstructuur van den historischen wetskring vatten wij als *beschavingsontwikkeling* en wij aanvaarden, krachtens het zinsverband met den analytischen wetskring, de historische zinstructuur als een *normatieve, een taak stellende*.

De sinds Bernheim, Windelband, Rickert, Troeltsch, Simmel, Dilthey e.a. steeds aangroeiende kennistheoretische en methodologische onderzoekingen naar het criterium van het historisch denken zijn in hoofdzaak aan de verschillende typen der humanistische wets- en subjectsidee georiënteerd en zoeken dus niet in de lijn van ons kosmologisch beginsel *der souverainiteit in eigen kring* naar de *onherleidbare kosmische zinstructuur van de geschiedenis als wetskring*.

Formeele, kategoriale criteria als 'wording' 'individuelle Wertbeziehung', het 'ontwikkelingsbegrip' etc. etc. raken de vraag naar het zin-kriterium niet.¹⁾

Ook de talrijke moderne onderzoekingen i.z. het *historisch tijdsbegrip* onderstellen de vraag naar het souvereine zin-kriterium der geschiedenis qua talis.

1) Zie over deze criteria het aan mijn en Prof. Vollenhoven's kosmologische beschouwingwijze georiënteerde proefschrift van Dr. K. Kuypers: *Theorie der Geschiedenis* (Vrije Univ. 1931) blz. 97-105. Ik heb deze criteria zelf uitvoerig geanalyseerd in mijn boek *De Wijsbegeerte der Wetsidee*, waarin ik ook mijn historiebeschouwing breder zal uitwerken en adstrueeren.

De zinkern: *beschavingsontwikkeling* is inderdaad kosmologisch onherleidbaar tot die van andere generale zinstructuren.¹⁾ De na-historische wetskringen kennen in hun generale zinstructuur slechts *zin-analogieën* van deze zinkern, die alleen in zin-samenhang met den historischen zin te vatten zijn (denk b.v. aan ‘beschaafde taal’, ‘beschaafde omgangsvormen’ etc. etc., die in hun taal-, resp. omgangszin zeer duidelijk op het zinsubstraat van een hooger historisch cultuurpeil rusten!).

Onder de *analogische* momenten, die in de generale zinstructuur der historie door de genoemde zin-kern zijn gequalificeerd, vinden wij terugwijzingen naar den zin van alle vóór-historische wetskringen.²⁾ Een der gewichtigste dezer *zin-analogieën* is het historisch *machtsmoment* (wij kunnen hier van een ‘fysische analogie’ spreken, in zoover ter laatste instantie deze analogie in den energetischen kring is gefundeerd). De *historische* macht is uiteraard slechts in zin-samenhang met alle vroegere in wetskringen besloten zinfuncties te verstaan. Zij draagt de normatieve qualificatie der beschavingsontwikkeling, zij is *roepingsmacht in de cultuur*.

Normatieve, geestelijke *macht* in historischen zin heeft de mensch primair over de natuurfuncties te verwerven. Reeds in het scheppingsverhaal wordt deze historische taak aan het menschengeslacht gesteld.³⁾

1) De historische zinkern ‘beschavingsontwikkeling’ is ook geenszins in neo-kantiaansche lijn te formaliseeren tot een subjectief-individuele ‘Wertbeziehung’.

Zijn zin-souvereiniteit in eigen kring wordt totaal geëlimineerd, door er slechts een *subjectieve synthese* van natuur-werkelijkheid en boven-historische ‘waarden’ (sociale, politieke, aesthetische, moreele, etc. etc.) in te zien, een synthese, die bovendien duidelijk een dialectisch, innerlijk antinomisch karakter zou dragen.

De na-historische wetskringen hebben hun eigen individueele subjectzijde, die nimmer tot de historische subjectiviteit is te herleiden. De onverbreekelijke zin-samenhang tusschen de historische en de overige wetskringen heft de functioneele zin-souvereiniteit van den eersten niet op!

De radeloosheid, waarin het logisch denken bij Rickert's historiebeschouwing geraakt, wordt wel scherp geteekend door Rickert's eigen opmerking over het karakter der synthesis tusschen natuur-werkelijkheid en waarden: ‘So bringen wir das in einem Begriff, was wir streng genommen(!) in e i n e m Begriff nicht fassen können.’ (*System der Philosophie* S. 260.) Dat is de zuivere dialectiek, die het logisch ‘principium contradictionis’ *logisch* wil relativeeren, om het zin-synthetisch denken in de plaats der kosmische orde te kunnen stellen! Het logisch denken is *kosmisch*, maar nimmer *logisch* relatief.

2) Zie bijlage A.

3) Zie *Genesis* 1, vrs. 28: ‘en vervult de aarde en onderwerpt ze, en hebt heerschappij over de visschen der zee en over het gevogelte des hemels...’ enz.

Ofschoon de mensch deze macht slechts met behulp van het denken kan verkrijgen, is toch in de logische zinfunctie als zoodanig de macht slechts als anticipeerend zin-element opgesloten. Het humanistisch wetenschapsideaal heeft dit historisch machts-element in den zin eener Faustische beheerschingsdrift apostatisch geaccentueerd.

Zoowel aan de wets- als de subjectszijde van den historischen kring is het *machtsmoment* dus nog slechts een (door het verband met alle vroegere zinstructuren zwaar belaste) zin-analogie in de *generale zinstructuur*.

Het kan alle mogelijke historische zin-individualiteit aannemen. Ook in de historische zinfunctie is de zin-individualiteit een waar $\square\pi\epsilon\iota\rho\nu$, dat echter in den kosmischen zin-samenhang met kosmisch latere ‘leidende zinfuncties’ tot een $\delta\upsilon\nu\square\mu\epsilon\iota\square v$ wordt. Tot een in dezen zin *op een leidende functie gerichte, anticipeerende zin-individualiteit* wordt de historische macht als statelijke *heerschappij over onderdanen*.

De statelijke heerschappij is als zin-individuele geestelijke macht nimmer te vatten buiten zin-samenhang met de fysieke kracht. Zij is in wezen steeds macht van den sterken arm, die streeft naar het *monopolie der zwaardmacht op haar territoir*.

Zulks onderscheidt de statelijke heerschappij ten sterkste van andere zin-individuele vormen van geestelijke macht, als die van het intellect, van het kapitaal, van de kunst, van de eer, van het geloof etc. H o b b e s heeft in zijn *Leviathan* een uitvoerig onderzoek aan deze verschillende machtsvormen gewijd,¹⁾ maar hij heeft het machtsbegrip *vernaturaliseerd* en ziet daarom nòch zijn algemeen normatief-historischen zin, nòch het typisch anticipeerend *gericht zijn* van de zin-individuele machtsvormen op zin-individuele ‘leidende functies’. Slechts in zin-samenhang met de zin-individuele leidende functie van de dingstructuur van het staatsverband wordt de heerschappij tot *gerichte zin-individualiteit*.²⁾

Zoodra men beproeft de heerschappijfunctie tot qualificee-

1) H o b b e s : *Leviathan* tome I cap. X.

Zie mijn kritiek op Hobbes' machtsbegrip in mijn *In den Strijd om een Christelijke Staatskunde* I, XV (Antir. Staatsk. driemaand. org. 1927 blz. 165 vlg.).

2) Hier ligt de sleutel tot het inzicht in den nauwen samenhang tusschen machts- en rechtszijde in de *protestantsche antirevolutionaire staatsleer*; al zij onmiddellijk toegegeven, dat verschillende theoretici dezer richting zich door de humanistische romantiek hebben laten infecteeren (ook S t a l l).

rende, *leidende* functie van het staatsverband te verheffen, strandt men op de klip van de of naturalistisch, of idealistisch gewende *theorie der staatsraison*.

Wanneer S m e n d de staatsmacht tot een *in zich zelve gegronde* en *autonome waarde*, den 'Integrationswert', verheft,¹⁾ dan vinden wij hier in historistischen zin een hypostaseering van een zin-individuele, zij 't al *fundeerende*, functie uit de staatsstructuur, welke hypostaseering zich zelf ontbindt, daar deze zin-individualiteit slechts als *gerichte* zin-functie een omlijnden zin verkrijgt en buiten zin-samenhang met de leidende functie van het staatsverband zoo weinig in staat is de dingstructuur van het staatsverband af te grenzen, als de biotische geslachtsverbinding en bloedverwantschap op zich zelve in staat is, die van het gezinsverband te bepalen.

Wat is nu de 'leidende functie' van het staatsverband? Zij kan slechts in *den rechtskring* worden gevonden, maar uiteraard niet - en dat is de doorlopende fout in de humanistische beschouwing over de plaats des rechts in de staatsstructuur - in de *generale zinstructuur* van het recht, maar in een *zin-individuele rechtsfunctie*, die slechts in kosmologischen zinsamenhang met de *fundeerende* zin-individuele functie, in casu de *heerschappijfunctie*, kan worden gevat.

Deze kosmologische zin-samenhang is in het licht onzer wets- en subjectsidee niet een *dialectische*. Dialectisch zou ze eerst dan zijn, wanneer de hier in zin-synthesis te vatten zin-functies door het zijn zingrenzen miskennende (en daarom de antinomie sanctioneerend) dialectisch *denken* onder een gemeenzamen (verabsoluteerden) zinfunctioneelen noemer moesten worden gebracht (bij de historistische realiteitsbeschouwing: de *historische*). Maar wij weten op grond van onze vroegere uiteenzettingen, dat de zin des rechts zelve slechts in kosmischen zin-samenhang gegeven is en reeds in zijn generale zinstructuur dezen onverbrekelijken zin-samenhang toont in de analogische en anticipeerende zin-momenten, die den rechtszin met den zin van alle vroegere en latere wetskringen verbindt. Het in het kosmologisch zelfbewustzijn geworteld zin-synthetisch denken doet, gelijk wij vroeger zagen, niets anders dan dezen systatischen zinsamenhang, in $\square\pi\omega\chi\square$ aan de

1) K e l s e n (*Der Staat als Integration*) wijst op de ambivalentie van Smend's 'integratiebegrip', dat oorspronkelijk slechts als reëel proces gedacht, plotseling zelf tot 'waarde' wordt verheven. Doch op Smend's dialectisch standpunt is zulks niet verwonderlijk.

continuïteit der kosmische tijdsorde, logisch *articuleeren*, zinfunctioneel *uiteenstellen*, *analyseeren*.

Het is de zin-individuele, door publiekrechtelijke beginselen genormeerde *overheidsrechtsfunctie*, welke in zin-samenhang met de zin-individuele historische *heerschappijfunctie* de zinstructuur van het staatsverband *qualificeert* en al zijn andere functies in de realiteit *richt* op de zin-individuele eenheid eener normatieve, dynamische dingstructuur.

Om deze zinstructuur van het staatsverband, tegenover het dilemma der in de immanentiephilosophie gewortelde staatsbeschouwingen, goed te verstaan, moet men bedenken, dat het staatsverband nòch eenzijdig als een normensysteem, nòch eenzijdig als een bloot subjectieve realiteit is te vatten.

Tusschen dit dilemma bewegen zich, gelijk wij vroeger zagen, de rationalistische en de irrationalistische staatstheorieën. Wij merkten reeds vroeger op, dat de *rationalistische* typen der immanentiephilosophie eigenlijk slechts een *wets-idee*, de *irrationalistische* eigenlijk slechts een *subjects-idee* bezitten.

Maar de realiteit is ons in de geheele kosmische tijdsorde slechts gegeven *in onverbreekelijke correlatie van wets- en subjectszijde*.

Er bestaat geen subjectieve realiteit zonder onderworpenheid aan wetten en omgekeerd bestaan er geen wetten zonder subject!

Zoo is ook de realiteit van het staatsverband slechts in onverbreekelijke correlatie van de niet tot elkander te herleiden wets- en subjectszijde gegeven.

De tijdelijke kosmische werkelijkheid heeft ook in de normatieve wetskringen haar zinsouvereine *subjectsfuncties*, die echter slechts in onderworpenheid aan de *wets-*, in casu de *norm-functies* gegeven zijn. De subjectieve realiteitsfunctie, welke in den wetskring van het recht is besloten, is *als* subjectieve functie niet te herleiden tot sociale, historische, of psychische realiteit! De zin-kern van de generale zinstructuur des rechts, de *vergelding*, kwalificeert ook de subjectszijde in niet herleidbare zin-souvereiniteit in eigen kring!¹⁾

Intusschen vertoont de wetszijde van den historischen en de in den historischen kring gefundeerde wetskringen een in hooge mate merkwaardige kosmische structuur, die wij bij de vroegere wetskringen niet aantreffen. In de natuur-kringen zijn de wetten zinfunctioneel onmiddellijk op de individueele subjectsfuncties toegespitst. Zij zijn, als ik het zoo mag uit-

1) Zie bijlage B.

drukken, zonder eenige inmenging van menselijke activiteit door God volledig *gepositieerd*. Doch in de normatieve wetskringen der zgn. geestelijke zinfuncties zijn ons de zinfunctieele wetten slechts in *beginselvorm* gegeven en deze beginselen zijn zelve - voorzoover interne norm-beginselen van de verbandsstructuren der menselijke samenleving - zin-individueel gefundeerd.¹⁾

De normatieve beginselen eischen *positivering* door menselijke wilsactiviteit op het zinfundament der historische ontwikkeling en *zoo brengt het positiviteitsmoment in de zinstructuur der normatieve wetskringen een eigenaardige structureele samenvlechting tusschen wets- en subjetszijde*, een samenvlechting, die hierin bestaat, dat *aan de wetszijde* zelve het positiviteitsmoment als historische zin-analogie gegeven is. De concrete norm vertoont dus steeds een samenvlechting van *beginsel* en *subjectieven vormingswil*. Het zijn niet *willekeurige* subjecten, die tot die positivering bevoegd zijn. Die bevoegdheid is historisch gefundeerd in *de normatieve macht*, welke een taak, een roeping bevat. In den juridischen wetskring is *materieele competentie* vereischt, die, in zin-samenhang met de zin-individueel gedifferentieerde macht, ook de positiviteit in de rechtsnormen boven de willekeurige subjectieve gestie der rechtssubjecten verheft.

In de interne structuur van het staatsverband rust de competentie tot positivering der *rechts*-beginselen en der overige zinfunctieele beginselen op het zin-individueel historisch fundament der *heerschappij*verhouding.

Onmiddellijk begrijpen wij uit dezen stand van zaken het dilemma der humanistische rechtstheorie, dat hierin bestaat dat zij òf het *beginselement* in de rechtsnorm, òf het *positiviteitsmoment verabsoluteerde*. In het eerste geval kwam zij tot het *rationalistisch natuurrecht*, in het laatste geval tot het zinloos *positivisme*.

- 1) Zie de uitwerking dezer gedachte in mijn verhandeling: *De structuur der Rechtswetenschap in het licht der Wetsidee* (Wetensch. Bijdragen door Hoogleraren der V.U. aangeboden ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan, uitg. 'De Standaard' 1930). In den historischen wetskring noem ik deze 'normatieve beginselen' *kultuurdominanten*. Zij zijn hier krachtens den zin der historie van volstrekt *dynamisch* karakter en zin-individueel verschillend naar gelang van de individueele 'kultuurkringen'. Zij worden gepositieerd door hen, die daartoe als 'vormers' der beschaving de *roepingsmacht* bezitten. Het anti-normatief *ingaan* tegen gepositieerde kultuurdominanten noemen wij 'reactie'. Het 'historisch tijdsbeeld' is slechts uit de kultuurdominanten systematisch te verstaan.

Ook de op Windelband's voetspoor in de rechtstheorie ingeburgerde onderscheiding tusschen *absolute* en *empirische* normen¹⁾ blijkt in het licht van het bovenstaande onhoudbaar. Zuiver empirische normen bestaan in den kosmischen tijd evenmin als *absolute*. *Absoluut* is slechts de religieuze zinvolheid der wet: de eisch van den dienst van God. Zelfs de logische denknormen zijn ons slechts in *beginselvorm* gegeven en eischen in het verdiepte, op den historischen zin anticipeerend, wetenschappelijk denken *positiveering* door menschelijke denkactiviteit. De geheele historisch bepaalde evolutie der wetenschappelijke theorieën (welke een historisme in Spengler's trant uiteraard in den zin van een volledig historisch relativisme ten aanzien van de theoretische waarheid interpreteert) levert het bewijs dezer stelling.

Dat ook de andere zgn. 'absolute normen', t.w. de *aesthetische en moreele* slechts in *beginselvorm* gegeven zijn en als zoodanig *positiveering* tot concrete normen eischen, springt in het oog bij een simpele vergelijking b.v. van de Middeleeuwsche en de moderne aesthetica en ethiek. (Denk b.v. aan de middeleeuwsche 'Wirtschaftsethik' met haar in de historische kultuurdominanten van het toenmalig tijdsbeeld geworteld renteverbod en haar leer van het *justum pretium*!)

Met het bovenstaande hebben wij het *interne structuurprincipe* van het staatsverband tot kosmologische opklaring gebracht, doch dit structuurprincipe levert nog slechts den *sleutel* tot een zin-alzijdige analyse. *Wij meenen echter te mogen constateeren, dat het fundamenteele probleem, waarop wij de functionalistisch ingestelde staatstheorieën de een na de ander zagen stranden, nl. de verhouding van recht en macht in de staatsstructuur en de mogelijkheid eener wezenlijke kosmologische zin-synthesis tusschen deze verschillende zijden van de staatsstructuur, hier in beginsel bevredigend is opgelost.*

Het komt er thans op aan, den hierboven gevonden sleutel te gebruiken bij de verdere zin-analyse van de staatsstructuur. Daarbij komt in het bijzonder het probleem van het *staatsgebied*, het *staatsvolk* en de *staatssouvereiniteit* naar voren. Doch een volledige zin-analyse dient zich over alle zinfuncties van het staatsverband uit te strekken.

Wij willen dit nader onderzoek aan onze slotparagraaf voorbehouden. Voor wij tot dit nader onderzoek overgaan, willen wij echter nog eenige andere verbandsstructuren naar *fun-*

1) Zie b.v. S o m l o : *Juristische Grundlehre* S. 59 j^o; W i n d e l b a n d : *Präludien* (3e Aufl. S. 292/3).

deerende en leidende zin-individuele functies ontleden, om anti-thetisch het gevonden structuur-type van het staatsverband scherper te belichten. Wij kiezen in de eerste plaats het tijdelijk *kerkverband* tot voorbeeld. Ook de kerkgemeenschap heeft als zgn. zichtbaar tijdelijk instituut een tijdelijke zin-individuele dingstructuur, welke in een zin-individuele historische machtsfunctie is gefundeerd.

Die machtsfunctie heeft hier echter niet de zin-individualiteit der statelijke heerschappij, maar zij is in wezen een geestelijke macht van de goddelijke openbaring in de historie, welke in Christus' verschijning op aarde haar centrum vindt. Christus is als hoofd van het herboren menschengeslacht de historische machthebber bij uitnemendheid. Hij is de Stichter van Zijn kerk ook als tijdelijk instituut en regeert haar door Zijn Woord. Haar leidende functie vindt het kerkverband in een zin-individuele *geloofs*functie, die in de prediking des Woords, de bediening van het sacrament haar centralen inhoud heeft.

Als zin-individueel *verband* heeft ook de kerk een interne gezagsstructuur, die vanuit de zin-individuele leidende functie haar scherp van de interne gezagsstructuur van het staatsverband onderscheiden karakter ontvangt.

Onder Christus' koningschap is alle tijdelijk gezag in het kerkverband niet een overheidsgezag in den statelijken zin van *heerschen* en *onderworpen zijn*, maar een *dienen* in de gemeenschap des geloofs. De gezagdragers hebben een historisch gefundeerde, zin-individuele geloofstaak. Zij hebben de *kerkbelijdenis* als geheel van gepositieerde, in de Schrift gegronde en steeds aan de Schrift te toetsen geloofsnormen steeds in verband met de historische ontwikkeling te concretiseren; zij hebben het interne kerkrecht in zijn zinindividueel karakter te handhaven etc. etc.

Ook het kerkverband draagt een dynamisch normatief karakter, het moest voortdurend *gerealiseerd* worden. Een bijzonderheid van zijn dingstructuur, welke voor geen enkel ander verband geldt, is dit, dat het als tijdelijk instituut een onmiddellijke zin-individuele openbaring is van het boventijdelijk lichaam van Christus. Die bijzonderheid schuilt in haar 'leidende functie'. De pistische zinfunctie noemden wij reeds vroeger *het open venster naar de eeuwigheid*, omdat zij de grensfunctie naar boven is van onzen tijdelijken kosmos, omdat zij geen anticipatiesferen vertoont. Gelijk de *historische wetskring* de *fundeerende wetskring*, en in dien zin het *knooppunt is voor de geheele geestesfunctioneele dynamiek in onzen*

kosmos, zoo is de *geloofsfunctie* voor de menselijke activiteit als zoodanig de grensfunctie, van waaruit het *geheele ontsluitingsproces in de anticipatiesferen der wetsskringen ter laatste instantie haar zinfunctioneele leiding ontvangt*. Ook het wetenschappelijk denken ontvangt in laatste instantie uit de $\pi\sigma\tau\iota\varsigma$, uit het tijdelijk geloof, zijn zinfunctioneele leiding.

Ontvangt de geloofsfunctie haar voedsel uit den apostatischen wortel van het gevallen menschengeslacht, dan wordt ook het geheele geestelijk ontsluitingsproces in onzen kosmos op de basis van de historische macht van den Anti-Christ in een apostatische, het *tijdelijke verabsoluteerende* richting geleid. Ontvangt zij haar voedsel uit den door God's geest geleiden anastatischen wortel van het *herboren* menschengeslacht, dan wordt ook het geestelijk ontsluitingsproces in onzen kosmos op de basis van de historische macht des Christendoms op de religieuze zin-volheid in Christus gericht. Dit is de blijvende waarde in Augustinus' visie op den strijd der eeuwen tusschen *Civitas Dei* en *Civitas terrena*. De geschiedenis blijft het slagveld tusschen het rijk Gods en het rijk der duisternis!

* * *

Als laatste type van verbandsstructuren wijzen wij nog op die verbanden, die Tönnies in zijn bekend boek *Gemeinschaft und Gesellschaft* tot de 'gewillkürte' en in dien zin tot de 'Gesellschaft' rekent: *het vrije vereenigingswezen in zijn ontzaggelijke zin-individuele differentieering*.

Ofschoon wij het niet juist achten, hier van *maatschapsverhoudingen* te spreken, daar ook deze verbanden wezenlijk *gemeenschaps* karakter dragen en in onderscheiding van alle maatschapsverhoudingen *gezagsstructuur* bezitten,¹⁾ vertoonen zij toch ongetwijfeld dit principieel verschil met de natuurlijk gefundeerde verbanden en met het staats- en kerkverband, dat zij niet slechts in vrije wilsovereenstemming worden aangegaan, maar ook weder door vrij wilsbesluit kunnen

1) M a r c k : *Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtsphil.* (1925) S. 100 ff. onderscheidt op Tönnies' voetspoor scherp tusschen *gemeenschap* en *maatschapsverband* en ziet de onderscheiding tusschen beide hierin, dat in de *gemeenschap* een wezenlijk *sociaal organisme*, in de 'verbanden' daarentegen een technisch mechanische *organisatie* zou aanwezig zijn. Hij verwijt G i e r k e de vermenging van beide figuren. Slechts in de sfeer van de technische organisatie erkent hij een kunstmatig collectief ik, een *substantialiseering* van de geestelijke ikheid.

Deze opvatting van het verband als *substantialiseering* van het 'ik' is uiteraard onhoudbaar op de gronden, in onze vroegere beschouwingen in den tekst ontwikkeld.

ontbonden worden, dat zij m.a.w. het karakter der boven-individuele noodzakelijkheid missen. Het is echter volmaakt formalistisch gedacht, met *Walther Burkhardt*¹⁾ alleen hierin het wezensverschil met het staatsverband te vinden.

Ook de *vrije* verbanden bezitten een zin-individuele dingstructuur, die kosmologische opklaring behoeft. Ook *zij* hebben een leidende functie en een zin-individuele fundeerende functie, die hun structuurprincipe bepaalt en aan welker kosmologische analyse geen verbandstheorie zich straffeloos kan onttrekken. Wij zullen in onze slotparagraaf nog zien, welke gewichtige betekenis dit structuurprincipe voor de bepaling van de materiele competentie van het staatsgezag bezit.

Het moderne bedrijfsverband heeft zijn zin-individuele fundeerende functie in de historische machtsverwerving van het kapitaal en zijn 'leidende functie' (de zin-individuele ondernemingsfunctie) in den economischen wetskring, de sociëteit vindt haar zin-individueel substraat in de historische macht der *stands*positie en haar 'leidende functie' in een zin-individuele sociale functie van omgang en verkeer (de *stands*omgang) etc. etc.

Verschillende verbanden, die tot dit structuurtype behooren, hebben ook deze eigenaardigheid, dat zij slechts in zeer geringe mate in het leven der menschen ingrijpen, dat zij 'Zweckverbände' zijn²⁾ *in dezen zin*, dat zij slechts voor een willekeurig, bepaald omgrensd doel in het leven worden geroepen. Doch zulks geldt volstrekt niet over de geheele linie! Alle *beroepsverbanden* b.v. omvatten de tot hen behorende leden in essentiele zijden van hun tijdelijk bestaan. Zij vertoonen in den modernen tijd het overgangstype tot de *noodzakelijke* verbanden.

* * *

Tegenover alle verbandstructuren der menschelijke samenleving staat de oneindig in haar zin gevarieerde structuur der *maatschapsverhoudingen*.

De maatschap is in kosmologischen zin genomen een groepeeringsvorm die de kosmische menschelijke samenlevingsbetrekkingen geenszins tot een boven-individuele eenheid inte-

1) Zie bijlage C.

2) De 'leidende functie', die de dingstructuur qualificeert, mag op zich zelve in geenendeel onder teleologisch gezichtspunt worden gezien. Een teleologische verbandsleer is juist ten aanzien van het staatsverband geheel onbekwaam tot opklaring van de interne zinsstructuur.

greert, doch op een *coördinatie* berust, welke geen gezagsstructuur noch interne solidariteit kent.

Gewoonlijk ziet men als subjecten der maatschapsverhoudingen *individuen*. Doch in waarheid zijn het slechts tijdelijke individuele subjectsfuncties, waarmede de mensch in de maatschapsverhoudingen ingaat. Transcendeert het individuele ik alle tijdelijke verbandsstructuren, evenzeer transcendeert het alle tijdelijke maatschapsbetrekkingen, die in waarheid niet zelve dingstructuur vertoonen en dus nimmer los van verbandsbetrekkingen kunnen bestaan.

De maatschapsstructuur is, in haar tegenstelling tot de verbandsstructuur, in den socialen wetskring (wiens zin wij in den *omgang* zoeken) gefundeerd, inzooverre de geheele onderscheiding tusschen maatschap en gemeenschap hier het eerst zinfunctioneel voorkomt. Zij is echter in haar moderne ontwikkeling geheel historisch bepaald, daar een maatschapsverkeer buiten de natuurlijke verbanden eerst op een historisch beschavingspeil voorkomt, waar de starre muren tusschen de natuurlijke verbanden, welke de niet-verbandsleden als *hostis* en *exlex* buiten het vreedzaam verkeer sluiten, zijn doorbroken.

Tenslotte moet in dit verband nog gewezen op de uiterst gecompliceerde onderlinge ineenvlechting van verbands- en maatschapsstructuren.

Gelijk reeds de individuele natuurdingen niet ‘an sich’, buiten betrekking tot elkander voorkomen, maar in een ware ‘enkapsis’ (de uitdrukking is van H a e r i n g)¹⁾ in meer gecompliceerde zin-individuele dingstructuren ingaan, zonder hun eigen dingstructuur te verliezen, zoo bestaan ook zinfunctionele samenvlechtingen tusschen de verbandsstructuren onderling en de maatschapsstructuren. In het staatsverband b.v. hebben alle niet-staatkundige verbanden een individueel-structureele functie, zonder dat zij daarom *als zoodanig* in de staatsstructuur opgaan. Hetzelfde geldt voor de maatschapsbetrekkingen tusschen de verbandsleden onderling. Dit inzicht in de ‘enkaptische’ structuur der zin-individuele realiteit, is, gelijk hieronder zal blijken, van fundamenteel belang voor de staatsleer.

1) Theodor L. Haering: *Über Individualität in Natur und Geisteswelt* (1926) S. 47.
Haering zelf ontleent de term ‘enkapsis’ (Einkapselung) aan den bioloog H e i d e n h a i n .

§ 3. De verhouding van staatsleer, staatsrechtswetenschap en sociologie in het licht dezer Calvinistische kosmologie. De staatsleer als kosmologische structuurtheorie van den staat. Het kosmologisch beginsel der souvereiniteit in eigen kring in zijn toepassing op de juridische competentievraag. Afwijzing der zgn. pluralistische (syndicalistische) theorieën.

Onze eerste conclusie uit onze voorafgaande uiteenzettingen is deze, dat de zgn. ‘algemeene staatsleer’ slechts het karakter eener kosmologische structuurtheorie van het staatsverband kan bezitten. Zij heeft zich niet aan het vakwetenschappelijk *functiebegrip* en uiteraard nog minder aan het metafysisch, (inderdaad onhoudbaar) *substantiebegrip*, maar aan het *zin-structureel, kosmologisch dingbegrip* te oriënteren, dat thans niet meer in den zin van een humanistische ‘verzakelijking’ van het menselijk gemeenschapsleven kan worden misverstaan.

De verhouding van zulk een algemeene staatsleer tot de staatsrechtswetenschap kan reeds thans duidelijk zijn. De staatsrechtswetenschap blijft *juridische vakwetenschap*, die, om recht te laten wedervaren aan de zin-functioneele structuurverschillen binnen den rechtskring, zelve door de *algemeene staatsleer* en in ruimeren zin door de *kosmologische verbandstheorie* moet worden gefundeerd.

Er is geen rechtswetenschap mogelijk zonder het fundament eener kosmologische verbandstheorie. Zelfs de ‘reine Rechtslehre’ van Kelsen bleek in een verbandstheorie gefundeerd, die zich echter als naturalistische, individualistische metaphysica ontpopte.

Iedere positivistische rechtstheorie, die de principieele, zin-functioneele structuurverschillen binnen den rechtskring poogt te nivelleeren door een pseudo-logisch postulaat der systeem eenheid, gaat uit van die individualistische verbandsbeschouwing, die op onovertroffen scherpe wijze in v o n J h e r i n g's ‘*Der Zweck im Recht*’ is belichaamd.¹⁾

Het voorlogisch postulaat der ‘Methodenreinheit’ komt daarmee wel in een eigenaardig licht te staan! De naïviteit van het normlogisch kriticisme bestaat hierin, dat het zijn kos-

1) Zie hierover uitvoerig mijn: *De Bronnen van het Stellig Recht in het Licht der Wetsidee* (A.R. Staatsk. driemaand. orgaan 1930, IV).

mologische voor-oordeelen achter een ‘reine Logik’ poogt te verbergen. In dien zin is het minder kritisch dan v o n J h e r i n g , die zijn kaarten open op tafel legt.

Hoe verhoudt zich de algemeene staatsleer als kosmologische structuurtheorie tegenover de zgn. sociologie?

Wij kunnen binnen dit bestek uiteraard slechts uiterst beknopt op het probleem der sociologie ingaan.

De zgn. universalistische, synthetische richting,¹⁾ die in den modernen tijd vooral in Fr. O p p e n h e i m e r een *methodologisch* verdediger heeft gevonden, stelt ongetwijfeld een zin-vol probleem: dat der alzijdige zin-synthesis van alle door de ‘sociale’ vakwetenschappen uit eigen gezichtspunt behandelde *zijden* der menschenlijke samenleving.

Maar zij ziet niet in, dat het hier een *kosmologisch structuurprobleem* geldt, dat *nimmer* met *zin-functioneele methoden* valt te benaderen. Zij wil, in de lijn van het door C o m t e zoo scherp doorgevoerde humanistisch naturalistisch wetenschapsideaal, dit probleem langs natuurwetenschappelijken weg oplossen. (De ‘historische methode’ is voor C o m t e slechts een ‘modification’ van de algemeene natuurwetenschappelijke, positieve methode).

Wij vernemen van O p p e n h e i m e r , dat de sociologie, als universeel-synthetische wetenschap van het ‘sociale proces’, voor de ‘Gesellschaftswissenschaften’ dezelfde integreerende beteekenis bezit als de biologie, als ‘universalistisch-synthetische wetenschap’, voor de natuurwetenschappen (!), dat deze universalistische sociologie allen normatieven zin uit haar onderzoekingsveld moet weren en naar de ontdekking van ‘sociale wetten’ moet streven, die wel is waar, voorzoover het de verklaring van ingewikkelde verschijnselen betreft, geen mathematische exactheid bezitten, evenmin als die der meteorologie of andere natuurwetenschappen, maar toch in beginsel het karakter van *natuurwetten* zullen blijven dragen.²⁾ Haar causaliteitsbegrip zal even als dat der physica principieel op het aequivalentiebeginsel moeten gebouwd zijn (‘causa aequat effectum’). Een zin-functioneele methode dus, maar tegelijkertijd met drie verschillende beschouwingswijzen van de maatschappij: ‘de mechanische, de biologisch-organische en de psychologische.’

1) De oudere *sociaal-philosophische opvatting* der sociologie, die nog in O t h m a r S p a n n (Gesellschaftslehre, 3e Aufl. 1930) een vertegenwoordiger vindt, laat ik hier rusten. In mijn *De Beteekenis der Wetsidee* blz. 84 vlg. onderscheidde ik op T r o e l t s c h ' voetspoor deze richting nog niet van die van O p p e n h e i m e r c.s.

2) Fr. Oppenheimer: *System der Soziologie* I, 1 S. 199.

Deze pseudo-natuurwetenschappelijke methode is in wezen ‘slechte metaphysica’ van het humanistisch wetenschapsideaal, waarachter het humanistisch persoonlijkheidsideaal aan alle zijden te voorschijn treedt. Wie aan deze qualificatie aanstoot mocht nemen, leze slechts Oppenheimer's ‘voorwoord’ van zijn *‘System der Soziologie’*. Wat lezen wij daar over het positivistisch, ‘aan alle waardeeringsoordeelen gespeende’ systeem der sociologie, dat ons zal geboden worden?

‘Was aber mit voller Sicherheit an Fragen beantwortet werden kann, das konstituiert in seiner Gesamtheit doch bereits den Umriß einer *Weltanschauung* (!) und zware einer Weltanschauung, die das Gemeinsame im Menschen als weit das trennende überragend erkennt und mit vollem Bewußtsein über die Nation und die Rasse hinaus am Völkerfrieden und dem Begriff der M e n s c h h e i t orientiert ist, an einem Weltbürgertum, das aber nicht etwa auf eine öde Gleichmacherei hinausläuft, sondern die Menschheit versteht als das Konzert der Nationen, in dem jede ihr eigenstes Instrument mit aller Meisterschaft spielt, und alle zusammen die herrlichste Harmonie erzeugen. So knüpft das neue Ideal der Humanität an das alte der großen Meister des 18. Jahrhunderts an. Und so hoffe ich, mein bescheidenes Teil beitragen zu können zu der neuen Zeit, die die entsetzliche Bestialität dieser Kriegsjahre überwinden soll und wird.’

En dit alles als resultaat van ‘ehrlieke, schlicht vorgetragene Wissenschaft’, die zich van de ‘sociale filosofie’ juist zou onderscheiden door uitschakeling van alle waardeeringsoordeelen en naar exacte natuur-causale methode zou arbeiden! De ‘exacte wetenschap’ heeft zich in een humanistische wereldbeschouwing omgezet, die uitdrukkelijk als voortzetting van de humanistische metaphysica der 18e eeuw wordt geproclameerd. En tegelijk heeft het humanistisch wetenschapsideaal met zijn, alle zingrenzen verflauwend, continuïteitspostulaat¹⁾ zijn dieperen oorsprong in het humanistisch persoonlijkheidsideaal bloot gelegd!

De nog jonge, door S i m m e l gefundeerde, zgn. formeele richting in de sociologie leerden wij reeds in een harer belangrijkste vertegenwoordigers, T h e o d o r L i t t kennen, die het aanvankelijk door deze school ingevoerde *vorm-inhoud-*

1) Een ander aanhanger van deze universalistische sociologie, A l b i o n W. S m a l l zegt in zijn boek *The Meaning of Social Science* (Chicago p. 121), uitdrukkelijk, dat er nòch in de natuurwetenschappen, nòch in de ‘sociale’ wetenschappen natuurlijke grenzen bestaan.

schema,¹⁾ dat hier inderdaad een groote verwarring stichtte, heeft prijsgegeven en de sociologie tot *dialectisch-phaenomenologische grondwetenschap voor alle sociale geesteswetenschappen* wil proclameeren. In dit verband mogen wij volstaan met de vroeger door ons uitvoerig geargumenteerde stelling, dat ook deze overigens zeer belangrijke richting in de sociologie, in wezen functionalistisch is ingesteld en daardoor het kosmologisch structuurprobleem niet tot opklaring vermag te brengen. Gelijk wij ook aan Smend's staatstheorie aantoonde, dat zij de crisis in de humanistische staatsleer niet vermag te overwinnen.

O.i. is een sociologie als normatieve *vakwetenschap* mogelijk, voorzooover zij de menschelijke samenleving zynfunctioneel naar de zin-zijde van den *omgang* tracht te vatten. In dezen zin kunnen wij van een socialen wetskring spreken, welks wetszijde wordt gevormd door dat uiterst gedifferentieerde samenstel van omgangsnormen (beleefdheids-, fatsoens-, gezelligheids-, spel-, mode-, tactnormen etc.), dat voor het eerst, zij 't al op methodologisch onbevredigende wijze, door v o n J h e r i n g in het tweede deel van zijn '*Der Zweck im Recht*' is onderzocht.

Maar ook een sociologische vakwetenschap in dezen functioneelen zin blijft aangewezen op het fundament eener kosmologische verbandstheorie in den vroeger door ons ontwikkelden zin.

Een 'sociale' zijde in dezen functioneelen 'omgangszin' heeft ongetwijfeld ook het structuurverband van den staat. Zoowel intern als in de externe verhoudingen tusschen de staten onderling speelt de 'omgangsfunctie' een integreerende rol. Volkomen terecht heeft S m e n d gewezen op de beteekenis van ceremonieel, volksfeesten etc. etc. in het interne verbandsleven van den staat en nog onlangs heeft Dr. D i m i t c h een boek gewijd aan het verband tusschen de normen der internationale hoffelijkheid en het volkenrecht.²⁾

Wie nog niet overtuigd is van de innerlijke onhoudbaarheid van een oplossing van den staat in een functioneel systeem van rechtsnormen, beproeve slechts alleen reeds op dit eene punt, het al of niet bestaan van een 'sociale' zijde van den staat, de kracht der 'reine Rechtslehre' en trachte een verklaring te geven van het feit, dat het al of niet in acht nemen van de hoffelijkheid bij de ontvangst van vreemde staatshoofden etc. niet aan de ontvangende staatsorganen in privé, maar

1) Zie bijlage D.

2) Velimir N. Dimitich: *La Courtoisie internationale et le droit des gens* (Librairie de Recueil Sirey Paris) 1930.

aan den staat zelve wordt toegerekend. Zeker is die toerekening slechts uit het kosmologisch structuurprincipe van het staatsverband te verstaan, waarin een *zin-individuele rechtsfunctie* de *leidende* rol speelt, maar volstrekt onhoudbaar is de consequentie, waartoe Kelsen zou moeten komen, dat men hier niet van een sociale functie van den staat zelve zou kunnen spreken.

De met alle normen der internationale courtoisie spottende minachting, waarmede b.v. de Chineesche Regeering ook na de opening van regelmatige diplomatieke betrekkingen met de Europeesche staten sedert het *vredesverdrag van Nanking* in 1842 en ondanks de erkenning van het rechtsprincipe der gelijkheid, nog langen tijd voortging de buitenlandsche diplomatieke agenten te behandelen, was een belangrijke factor in de gespannen verhoudingen tusschen den Chineeschen staat en de buitenlandsche mogendheden. Het was een on hoffelijke houding van den *staat* en niet van individuele mensen in privé, dat de Chineesche Regeering tot op het verdrag van Tientsin van 1858 in haar verdragen met Engeland steeds de Britsche onderdanen als ‘yi’ (barbaren) qualificeerde. Toen op 26 Mei 1888 de Hongaarsche eerste Minister, graaf Tisza, in het Hongaarsche parlement officieel verklaarde, dat Frankrijk geen land was, waar de Hongaren volkomen veilig konden reizen, werd deze uitlating algemeen als een ernstig gebrek aan hoffelijkheid tegenover den *Franschen staat* opgevat.

Toch is het krachtens het kosmologisch structuurprincipe van den staat niet mogelijk, deze sociale zinfunctie van het staatsverband buiten zinsamenhang met zijn *fundeerende* en *leidende zinfunctie* te behandelen, wijl het staatsbegrip zelve geen functiebegrip, maar een zin-structureel *dingbegrip* is.

En dit zelfde geldt voor alle andere zinfuncties van den staat.

De Zweedsche schrijver Rudolf Kjellèn heeft eveneens getracht, een niet functionalistische structureele staatsleer te geven, waarbij alle zijden van het staatsverband onder één structureel gezichtspunt zouden worden beschouwd. Hij noemt deze staatsleer ‘politiek’ in den breeden Aristotelischen zin des woords.

Een enkele blik op dit systeem is echter afdoende, om ondanks alle waardeering voor de serieuze détailonderzoekingen, tot de conclusie te komen, dat deze staatsleer niet op een *zin-structureel dingbegrip*, maar op een onhoudbaar *metaphysisch, naturalistisch substantiebegrip* van den staat is gebouwd.

‘Der Staat,’ aldus Kjellèn, ‘steht nun nicht als eine zufällige oder künstliche, in juristische Begriffe eingeschnürte Form des menschlichen Zusammenlebens vor uns, sondern als eine in geschichtlichen und tatsächlichen Realitäten tief verwurzelte, organisch herangewachsene Erscheinung des gleichen grundlegenden Typus wie der einzelne Mensch - mit einem Wort als eine biologische Offenbarung oder als ein Lebewesen.’¹⁾

Dat is echte humanistische metaphysica, en niet op zin-structureele analyse gerichte kosmologie!

Het begrip, dat Kjellèn naar zijn meaning door een volstrekt onbevooroordeelde analyse der empirische staatswerkelijkheid, en niet aprioristisch, van het staatsverband wint,²⁾ is ontleend aan het arsenaal der historistische, naturalistisch gewende *machtsstaatsidee*, zooals we die reeds in J.G. Droysen's nimmer gepubliceerde ‘*Vorlesungen über Politik*’ geformuleerd vinden, die Rudolf Hübner³⁾ ons bekend heeft gemaakt. Reeds Droysen schreef: ‘die Politik lehrt nicht, wie die Lage der Welt, der Staaten, des Einzelstaates sein sollte, sondern, wie sie ist und nach den erkannten Machtbedingungen werden kann; sie gibt nicht Ideale - sondern die konkrete Wirklichkeit und in derselben ganz andere Triebkräfte als jene nebulösen.’

‘Der Staat ist Macht, mit Herrschaft auf den Schultern’ leert ons ook Kjellèn. Het is het machtsprincipe, dat de structuur van den ‘staat als levensvorm’ zou bepalen en de macht is hier in zeer naturalistischen zin opgevat. Zoo komt Kjellèn tot zijn ‘systeem der politiek’, dat den staat naar vijf kategoriale gezichtspunten (het rijk als gebiedseenheid, de rijks-huishouding, het staatsvolk, de maatschappij en de staatsregering) beschouwt en al deze gezichtspunten op de eenheid van het machtsgezichtspunt betreft.

Een wezenlijke kosmologische structuurtheorie van den staat zal inderdaad alle zinzijden van den staat onder het cen-

- 1) *Grundriss zu einem System der Politik* (1920) S. 27: ‘Es fällt sofort in die Augen, dass der Grund zur Einleitung hier nicht wie im beinahe allen älteren Systemen im Begriff vom Staat vorbestimmt liegt, sondern in der Erfahrung und der konkreten Wirklichkeit.’ Dit soort ‘realisme’ kennen wij nu wel voldoende!
- 2) Kjellèn: *Der Staat als Lebensform* (4e Aufl. vert. door J. Sandmeier) 1924 S. 175. Zie ook zijn zakelijk hoogst belangrijk werk *Die Großmächte vor und nach dem Weltkriege* 22e Aufl. 1930 hrg. v.K. Haushofer).
- 3) *Zeitschr. f. Politik* (1917) S. 327-376. Over het verband met Raue's leer der ‘grootmachten’ zie Walther Vogel. *Zeitschr. f. ges. Staatsw.* (1926) S. 213.

trale gezichtspunt van het ontdekte structuurprincipe hebben te analyseeren en op deze wijze zin-alzijdig moeten te werk gaan. Doch Kjellèn's metaphysica kan ons dit structuurprincipe niet opklaren.

In dit bestek kunnen wij ons slechts een inleidende beschouwing over deze nadere zin-analyse veroorloven.

Als voorbeeld kiezen wij in de eerste plaats het probleem van het *staatsgebied*, dat door de theorie van den staat als 'Gebietskörperschaft' zoo eenzijdig tot kenmerk van het staatsbegrip is gemaakt.

Over het *staatsgebied* kunnen wij niet spreken, los van de zin-individueele leidende rechtsfunctie van het staatsverband in haar zin-samenhang met de historische heerschappijfunctie.

In de generale zinstructuur van den rechtskring is de ruimte-analogie zoowel naar wets- als subjectszijde vervat en wel in den generalen zin van juridisch *geldingsgebied*.

Maar in het *staatsgebied* komt reeds *juridisch* een structureele zin-individualiteit tot uitdrukking, want geen enkel nietstatelijk verband heeft een overheidsrecht over een *territorium*, ofschoon de rechtshandelingen van ieder rechtssubject en de interne rechtsnormen van ieder verband uiteraard een geldingsgebied hebben.

In Kelsen's *Allgemeine Staatslehre* voert het logicistisch postulaat der 'Methodenreinheit' uiteraard tot volledige nivelleering van dit zin-individueel structuurverschil. Hij ziet de ruimte bloot als algemeen inhoudsmoment van den 'Rechtssatz'¹⁾ en zoo beschouwd kan tusschen het 'staatsgebied' en het geldingsgebied van niet-statelijk verbandsrecht uiteraard geen principieel verschil bestaan. 'Denn auch diese sind Ordnungen menschlichen Verhaltens und also ist auch im Inhalt der diese Teilordnungen bildenden Normen mit dem menschlichen Verhalten Raum und Zeit gesetzt.'²⁾ En daarmee vervallen natuurlijk bij tooverslag alle problemen, welke het staatsgebied aan de algemeene staatsleer stelt. Maar zij vervallen alleen in de studeerkamer van den 'Normlogiker'! Realiter blijven zij natuurlijk bestaan.

Er is bij onze staatsopvatting geen enkele reden, om te ontkennen, dat het staatsverband inderdaad zinfunctioneele natuur-zijden bezit, die een reëel moment in het structuurgeheel uitmaken. In dezen zin behoort de opvatting, dat de staat inderdaad een ruimtelijke natuurfunctie heeft, volstrekt niet,

1) Over de antinomie, waarin zich het vorm-inhoudschema op dit punt verweekt, zie men mijn: *De Beteekenis der Wetsidee voor Rechtswetenschap en Rechtsphilosophie* (Kok, Kampen 1926) blz. 33 vlg.

2) *Allgem. Staatsl.* S. 143.

gelijk Kelsen meent, tot de ‘seltsamsten Irrtümern der modernen Staatslehre’.

Maar tot een ernstige dwaling wordt de beschouwing dezer natuurzijden, wanneer men, in naturalistischen trant, ze los van het normatief structuurprincipe van den staat zou beschouwen. De ‘politische geographie’, de ‘Geopolitik’¹⁾ hebben op dit punt zwaar gezondigd, waar zij dit structuurverband uit het oog verloren en van ‘geopolitische natuurwetten’ gingen spreken.²⁾ Zij zelve zijn eerst op de basis eener kosmologische structuurtheorie van den staat mogelijk en op dezen grondslag ook inderdaad onmisbaar. Want het staatsgebied is nimmer *louter* zinfunctioneel te vatten. Het gebied beteekent een normatieve opgave voor den staat, om zijn eigen bestaan als overheidsrechtsverband te handhaven. Dit is volkomen terecht door de ‘Integrationslehre’ in het licht gesteld. Alleen is het begrip der ‘integreering’, gelijk wij zagen, volstrekt ontoereikend, om het structuurprincipe van het staatsgebied te vatten. De ‘leidende functie’ blijft ook hier een zin-individuele overheidsrechtelijke, welke door zin-individuele publiekrechtelijke beginselen wordt genormeerd.

Het staatsgebied is een integreerend bestanddeel van de realiteit van het staatsverband en kan als zoodanig niet *tegenover* den staat, als in zich gesloten verbandssubjectiviteit, worden gesteld. Dit is de kern van waarheid in het verzet, dat zoowel de organische, als de phaenomenologische staatsleer hebben aangeteekend tegen de mechanische opvatting van het staatsgebied als bloot *object* van *heerschappij*.³⁾

Maar anderzijds is, zinfunctioneel staatsrechtelijk beschouwd, de juridische *objectiveering* noodig, zal de ruimtelijke subjectsfunctie van den staat zich *juridisch* laten vatten.

- 1) Over de moderne onderscheiding tusschen politieke geographie en geopolitiek zie men R. H e n n i n g : *Geopolitik* (1928) S. 9. In het door de vier uitgevers van het ‘*Zeitsch. für Geopolitik*’ gezamenlijk geschreven standaardwerk: *Bausteine zur Geopolitik* (1928) wordt de onderscheiding als volgt omschreven: ‘Die Geopolitik ist die Lehre von der Erdgebundenheit der politischen Vorgänge. Sie fuszt auf der breiten Grundlage der Geographie, insbesondere der Politischen Geographie als der Lehre von den politischen Raumorganismen und ihrer Struktur... De Geopolitik will Rüstzeug zum politischen Handeln liefern und Wegweiser im politischen Leben sein.’
- 2) Zie H e n n i n g (a.w. S. 13 ff.
- 3) De objectstheorie was nl. zuiver Romanistisch *privaatrechtelijk* ingesteld. F r i c k e r heeft in zijn boek *Vom Staatsgebiet* (1867) het eerst aan deze theorie de handschoen toegeworpen. T.o. tegen haar o.a. S t r u y c k e n : *Staatsrecht* (2e dr. 1928) blz. 206 vlg., maar zonder zelf een klare beschouwing daartegenover te stellen.

Afstand van een onbeteekenende kolonie b.v. kan moeilijk worden beschouwd als een *wezenlijke verandering* van den bestaanden staat, gelijk de eenzijdig subjectivistische opvatting van het staatsgebied moet aannemen. Het zin-individueel bestaan van een staat wordt structureel bepaald door zijn leidende en fundeerende zinfunctie, *niet* door zijn subjectief ruimtelijke zinfunctie. *Juridisch* is het staatsgebied slechts in *publiekrechtelijke subject-object*verhouding te vatten, maar deze verhouding appelleert zin-structureel zelve op de ruimtelijke *subjects*functie van het staatsverband als systatische zin-eenheid. Want de publiekrechtelijke rechtspersoonlijkheid van den staat is slechts één zijner zinfunctioneële subjectszijden.

Door versplintering of afstand van centrale gebiedsdeelen wordt de staat als reëel verband ongetwijfeld *qualitatief* getroffen, wijl de staat hier in zijn zin-individueel structuursubstraat, zijn *historische machtspositie* in samenhang met zijn *juridische overheidspositie* wordt aangetast.

Het zijn van 'kleine' of 'grote', zwakke of sterke mogendheid is beslissend voor de *materieele rechtspositie*, die een staat in de volkenrechtsorde inneemt. Men denke slechts aan den inhoud der volkenrechtelijke tractaten, aan de 'leidende rol', die de groote mogendheden bij de integratie van het volkenrechtelijk gewoonterecht innemen etc.

De zgn. *subjectieve theorie* van het staatsgebied (Fricker, Jellinek e.a.), die het gebied juridisch als organisch bestanddeel van de rechtspersoonlijkheid van den staat construeert, is zin-structureel onhoudbaar en verweekt zich ook in immanente antinomien, waar ze tot de door Jellinek getrokken consequentie van de *ondoordringbaarheid* van het gebied komt. Men denke slechts aan de volkenrechtelijke *exterritorialiteit*, aan de gemeenschappelijke competentie van verschillende staten op een territorium, gelijk het b.v. tusschen 1864-1866 het geval was met Oostenrijk en Pruisen ten opzichte van Sleeswijk-Holstein, of in 1918 met het Deutsche Rijk, Oostenrijk-Hongarije, Turkije en Bulgarije ten opzichte van de Dobroedscha etc. etc.

Niet slechts aan de zinstructureele zijde van het *staatsgebied*, ook aan alle andere zinfuncties van den staat laat onze staatsbeschouwing recht wedervaren. Zoo komt, om een der meest omstreden functies te noemen, ook de *psychische* zinfunctie van het staatsverband zoo volledig tot zijn recht. Niet uiteraard in den zin van een metafysische 'Gesamtseele', het analogon van de even metaphysische 'individueele ziel' als hypostase van de tijdelijk psychische zinfunctie!

Maar in dezen zin dat het de taak der Regeering is, onder de leiding van de interne rechtsfunctie van den staat bij haar onderdanen, bij het *staatsvolk*, het solidariteitsgevoel, het psychisch staatsbesef aan te kweeken. En de meerdere of mindere mate, waarin zulks den staat gelukt is, vormt een belangrijke factor in zijn zin-structurele realiteit, gelijk de aesthetisch gequalificeerde objectieve realiteit van een kunstwerk verschillend is al naar gelang het aesthetisch ontsluitingsproces in het materiaal beter of slechter door den kunstenaar is bewerkstelligd. Welke reële betekenis bij dit alles geographische, ethnische, sociale en economische problemen spelen, behoeven wij in dit verband nauwelijks op te merken. Wat de geographische factoren betreft, zij hier slechts gewezen op het feit, dat de psychische staatsfunctie, in den bovenomschreven zin, op ruimtelijk-physisch-biotisch substraat rust. Het ‘Heimatsgefühl’, gelijk de Duitschers het noemen,¹⁾ speelt een belangrijke rol in het gevoel van saamhoorigheid bij de leden van het staatsvolk. Wij vinden hier in de psychische zin-zijde van den staat een samenvlechting van land en volk, die slechts uit de volle zin-structuur van het staatsverband valt op te klaren. Nimmer kan daarbij dus van het verband met de leidende rechtsfunctie worden afgezien. Doet men zulks in de lijn der ‘sociologische staatsleer’ wel, dan zou onmiddellijk aan Kelsen moeten worden toegegeven, dat bij een bepaald deel van het staatsvolk het psychisch solidariteitsgevoel zich zeer wel sterker op stamverwanten buiten de staatsgrenzen, dan op stam-vreemden binnen het staatsgebied kan richten, en dat men dus in de ‘volks-psyche’ geen aanknoopingspunt voor het staatsbegrip kan vinden.

Dit argument verliest echter zijn kracht, als men in de lijn onzer structuurtheorie immer de zin-zijden van den staat onder de klem van het structuurprincipe vat. De psychische zin-zijde van het staatsverband staat onder leiding van de normatief-juridische, maar maakt in dit structuurverband ontwijfelbaar deel uit van den reëlen staat.

De psychische zinfunctie vertoont reeds in haar generale zinstructuur anticipaties op den rechtszin. In het *rechtsgevoel* verdiept zich de psychische zin in benadering van de leidende rechtsfunctie. Maar zulk een zinverdieping moet gerealiseerd worden onder normatieve *leiding* van de rechtsfunctie zelve. Daarom beteekent het een $\square\sigma\tau\epsilon\rho\nu\ \pi\rho\ \square\tau\epsilon\rho\nu$, uit het *rechtsgevoel* den zin des rechts te willen afleiden. Zoo beteekent het

1) Zie Waldecker: *Allgemeine Staatslehre* S. 482.

evenzeer (en nog a fortiori) een $\square\sigma\tau\epsilon\rho\upsilon\nu\ \pi\rho\Box\tau\epsilon\rho\upsilon\nu$, uit de wetmatige psychische wisselwerkingen tusschen de staatsburgers de realiteit der staatsgemeenschap te willen construeeren.

Ook de psychische realiteitsfunctie van den staat is slechts aan de hand van zijn zin-individueel structuurprincipe te vatten.

Het 'staatsvolk' laat zich uiteraard ook naar zijn *getalszijde* beschouwen. Zoodra deze beschouwing zich in een mathematisch-logicisme echter losmaakt van het structuurprincipe van den staat, verzeilen wij weder rechtstreeks in de functionalistische metaphysica van het humanistisch wetenschapsideaal, waarin wij reeds vroeger de politieke tendenzen van het staats-absolutisme aantoonde. De geheele absolutistische natuurrechtsleer van H o b b e s tot R o u s s e a u kwam, gelijk wij zagen, tot de constructie van het 'staatsvolk' langs pseudo-mathematischen weg: uit het individu tot de mathematische alheid, voor welke constructie het rationalistisch verdragsprincipe moest dienst doen.

In den modernen tijd vinden wij dit mathematisch-logicisme in een cruen vorm terug bij den grondvester der Marburgerschool onder de Neo-Kantianen, bij H e r m a n n C o h e n, die de mathematische categorieën van eenheid (Einzelheit), veelheid en alheid op juridisch en zedelijk gebied doorvoert ter construeering van de verhouding tusschen 'individu', maatschappij (waartoe hij ook alle niet-statelijke verbanden rekent!) en staat! De staat wordt zoo tot zedelijke *alheid* in platonischen zin.

Men moet Cohen's uiteenzettingen over den staat en zijn 'zelfbewustzijn' in de *Ethik des reinen Willens* lezen, om te zien tot welke ongeloofelijke politieke resultaten dit mathematicisme voert!¹⁾

De mathematische wetenschap beschikt o.i. nog niet over een getalsidee, waarin ook de zin-individuele staatsrechtelijke anticipaties van het getal tot uitdrukking komen. Met het aan de natuurwetenschappelijke oneindigheidsrekening georiënteerde begrip der *integrale alheid* laat zich voor de staatsleer niets aanvangen! De bedoelde getalsanticipaties zijn zoo zwaar door het verband met de tusschenliggende zinstructuren belast, dat een simpele toepassing van het mathematisch integraalbegrip op de getalszijde van het staatsvolk eenvoudig tot naturalistische metaphysica voert, die voor de staatsleer niet

1) Zie *Ethik des reinen Willens* 4e Aufl. S. 243 ff. S. 519 ff. (het principe van den staat is het principe van het ethisch zelfbewustzijn) 1°. *Logik der reinen Erkenntnis* (1922) S. 202 ff.

slechts waardeloos, maar in hooge mate verwarrend en gevaarlijk is.

Van groot belang is, in verband met de hieronder volgende uiteenzettingen over het staatsrechtelijk soevereiniteitsprobleem, uiteraard de *economische* zin-zijde van den staat in zijn *volk*.

De staat heeft onder leiding zijner zin-individuele rechtsfunctie de eenheid van zijn staatsvolk ook in economischen zin te realiseeren, niet door zich als de *economische* integrator van het vrije bedrijfsleven binnen zijn gebied op te werpen maar door de *staatkundige* solidariteit van alle takken van economisch leven binnen zijn gebied te handhaven. Want wij zagen reeds, hoe ook de vrije bedrijfsverbanden een functie in het staatsverband vervullen, al zijn zij naar hun interne structuur geen staatkundige verbanden.

De staat mag niet toestaan, dat zijn volk zich economisch zou verscheuren, zonder dat hij een vinger zou uitsteken, om dit ontbindingsproces tegen te gaan. Evenmin als de staat kan dulden, dat de bedrijven binnen zijn gebied in oorlogstijd de staatkundige solidariteit van het staatsvolk zouden verbreken, door leveranties te doen aan vijandige staten. Uiteraard ligt hier ook een essentiële taak voor den staat op internationaal gebied.

Het zelf optreden van den staat als monopolistisch bedrijfsexploitant moet evenzeer onder dit gezichtspunt worden beschouwd. De staat treedt hier als zoodanig in economische functie op, maar steeds onder 'leiding' van de publiekrechtelijke zinfunctie.

* * *

Tenslotte wil ik vanuit het door mij ontwikkeld standpunt het licht laten vallen op de juridische consequenties ten aanzien van het tegenwoordig zoo heftig omstreden *staatsrechtelijk soevereiniteitsprobleem*.¹⁾ In dit verband is het mij allereerst te doen om de materiele competentiegrenzen van den staat tegenover het recht der niet-statelijke verbanden.

Van meetaf heeft de Calvinistische rechts- en staatsleer protest aangeteekend tegen het staatsrechtelijk soevereiniteitsbegrip van *J e a n B o d i n*, die de 'sovereiniteit in eigen kring' der niet-statelijke verbanden principieel loochende en den wil van den persoonlijken drager der staatsrechtelijke

1) Het *volkenrechtelijk* soevereiniteitsprobleem laat ik hier rusten. Zie daarover voorloopig mijn verhandeling '*Norm en Feit*', die ik in een der eerstvolgende afleveringen van *Themis* zal publiceeren.

souvereiniteit tot eenige geldingsbron van het stellig recht verhief.¹⁾

Reeds J o h a n n e s A l t h u s i u s heeft te dezen aanzien het Calvinistisch standpunt tegenover deze absolutistische humanistische soevereiniteitsleer scherp geaccentueerd in zijn stelling: 'Propriae leges sunt cujusque consociationis peculiare, quibus illa regitur. Atque hae in singulis speciebus consociationis aliae atque diversae sunt, prout natura cujusque postulat.'²⁾

Dit inzicht van den grooten tegenvoeter van B o d i n in de structuur van het interne verbandsrecht is reeds door G i e r k e opgemerkt en gewaardeerd, ook al heeft Gierke anderzijds Althusius' staatsrechtelijke soevereiniteitsleer op historisch ontoelaatbare wijze in verband gebracht met de natuurrechtelijke staatsabsolutistische soevereiniteitstheorie van den humanistischen denker R o u s s e a u .³⁾

- 1) Zie de uitvoerige analyse van B o d i n 's soevereiniteitsbegrip in mijn *In den Strijd om een Christelijke Staatskunde* I, XIII (A.R. Staatsk. 2e Jrg. 1926 blz. 244 vlg.).
- 2) *Politica* (Groningen 1610) cap. 1.
Aandacht verdient, wat W a l d e c k e r : *Allgemeine Staatslehre* (1927) S. 398 opmerkt, dat met name sinds de 2e uitg. der 'Politica' hoe langer hoe meer het A r i s t o t e l i s c h *doelgezichtspunt* plaats maakt voor dat der *verbandsfuncties*. 'Functio et ministerium' verschijnen hier in onverbrekelijken samenhang.
Waldecker noemt dit voor dezen tijd een 'verblüffende Tatsache', en kan in de bekende lijn der humanistische historieschrijving weer niet nalaten, Althusius' symbiotisch functiebegrip in verband te brengen met het moderne natuurwetenschappelijk denken! Wat uiteraard een 'constructie' is, die dezelfde twijfelachtige waarde heeft als Gierke's constructie van een rechtstreekschen samenhang tusschen Althusius' verdragstheorie en Rousseau's leer der volkssouvereiniteit! Toch blijft Althusius' functiebegrip, binnen het kader van zijn verbandsbegrip, een hoogst merkwaardige vooruitgang op de in zijn tijd nog heerschende Aristotelische teleologische verbandstheorie.
Anderzijds heeft Waldecker volkomen gelijk, wanneer hij bijzonderen nadruk legt op het feit, dat Althusius het Aristotelisch substantiebegrip in zijn symbiosisleer heeft overwonnen. Zijn groote sympathie voor Althusius heeft Waldecker van zijn leermeester G i e r k e geëerfd, dien hij ook volgt in de onhoudbare constructie van een continue ontwikkeling van A l t h u s i u s tot R o u s s e a u en K a n t .
- 3) Zie mijn kritiek op G i e r k e 's Althusiusbeschouwing in *De Bronnen van het Stellig Recht* (A.R. Staatsk. driemaand. org. 1930) blz. 253-256 en *De Beteekenis der Wetsidee* (1926) blz. 110-112. Thans mag ik tot mijn genoegen constateeren, dat ook C. S c h m i t t in zijn *Verfassungslehre* (1928) S. 77 schrijft: 'Das V o l k hat bei Althusius schon eine potestas c o n s t i t u t a . Die Säkularisierung des Begriffes der konstituierenden Gewalt tritt erst später ein. Auf keinem Fall darf man hier, wie G i e r k e in seinem berühmten Werk über Althusius die Begriffe eines gläubigen Calvinisten wie Althusius mit denen eines romantischen Deisten wie Rousseau zusammenbringen.'

Zooals reeds vroeger werd opgemerkt, kan de absolutistische souvereiniteitsleer, onverschillig of ze al of niet een persoonlijk subject voor de statelijke souvereiniteit aanneemt, haar leer van het juridisch alvermogen van den staat op geenerlei wijze *juridisch* fundeeren. B o d i n zelf stelt zijn souvereiniteitsbegrip op echt dogmatische wijze voorop, zonder het te rechtvaardigen. H o b b e s geeft althans *rekenschap* van zijn constructie van den *staats-Leviathan* en legt de kaarten van zijn naturalistisch-individualistische metaphysica, waarop zijn staatsbeschouwing rust, open. De theorie der staatssouvereiniteit in het type der idealistisch-historische machtsstaatsgedachte geeft eveneens rekenschap van haar souvereiniteitsbegrip in haar universalistisch-metaphysische verbandstheorie, welke, gelijk wij zagen, in het transpersonalistisch type van het persoonlijkheidsideaal is geworteld.

Kelsen's criticistisch positivisme komt langs pseudo-logischen weg tot een absolutistische leer van de souvereiniteit der statelijke rechtsorde, waarachter wij weder de schim der individualistische verbandstheorie ontwaarden.

Nimmer echter kan de leer van het juridisch alvermogen van den staat *positief-rechtelijk* worden gefundeerd. Het empiristisch positivisme, dat zulks in alle naiviteit zou beproeven, zou zich aan een voorbeeldeloze *petitio principii* schuldig moeten maken in haar bekende opvatting, dat de wil van den staat de bron is van alle stellig recht, of dat de wet het eventueel zelf zou zeggen!

De Calvinistische staatsbeschouwing stelt tegenover de theorie der absolutistische staatssouvereiniteit in al haar vormen (personalistische overheidssouvereiniteit, volkssouvereiniteit, logicistische rechtssouvereiniteit) haar theorie der *souvereiniteit in eigen kring* en heeft op het inderdaad *revolutionair* karakter der tegenovergestelde beschouwingen steeds den nadruk gelegd. Om deze theorie inderdaad ook *juridisch* vruchtbaar te maken, moest eerst de universeel-kosmologische beteekenis van het principe der souvereiniteit in eigen kring worden in het licht gesteld en daarna een kosmologische structuurtheorie worden opgebouwd, welke een scherp omlijnd zin-kriterium voor de souvereiniteit in eigen kring op juridisch terrein zelf kan aangeven.

Zoolang zulks niet geschied was, bleef de 'souvereiniteit in eigen kring' een vage politieke leuze, waarmede geen jurist

raad wist. Met het beeld van de gesloten huisdeur, waarachter de souvereiniteit van den staat zou ophouden, valt natuurlijk wetenschappelijk niets aan te vangen.

De bovenomschreven taak, de theorie der souvereiniteit in eigen kring eenerzijds in haar universeel kosmologischen en 'weltanschaulichen' zin te doen zien, en anderzijds, door het opstellen van een scherp materieel criterium voor de verbandscompetentie, deze leer juridisch bruikbaar te maken, meen ik in mijn structuurtheorie te hebben vervuld.

Het bedoelde materiele zin-kriterium voor de souvereiniteit in eigen kring op juridisch gebied kan als volgt worden geformuleerd: Ieder verband is juridisch soeverein in eigen kring ten aanzien van zijn intern verbandsrecht. Onder intern verbandsrecht hebben wij te verstaan dat innerlijk structuurrecht, dat naar zijn zin niet is los te maken van de individueele leidende functie van het verband in onverbrekelijken zin-samenhang met zijn zin-individueele fundeerende functie.

Wij willen aan het slot van deze § trachten de bruikbaarheid van dit zinkriterium aan de hand van eenige concrete voorbeelden in het licht stellen, waarbij intusschen vanzelf eenige nadere vragen zullen rijzen over de structuur van het staatsverband.

Vooraf dienen wij echter, ter voorbereiding, eenige nadere beschouwingen te wijden aan de interne gezagsstructuur van den staat en die der overige verbanden.

In het licht van onze vroegere beschouwingen is het volmaakt ontoelaatbaar, specifieke historisch gefundeerde organiseeringsbeginselen, welke voor de gezagsstructuur van het staatsverband gelden, over te dragen op de gezagsstructuur van geheel anders gebouwde verbanden.

De gezagsstructuur wordt zelve door het zin-individueel structuurprincipe van het verband bepaald in onverbrekelijken zin-samenhang van fundeerende en leidende functie.

Het interne gezinsgezag is naar het structuurprincipe van het gezinsverband zin-individueel gefundeerd in de biotische geslachtsverbinding en afstamming en wordt in zin-samenhang met dit biotisch substraat door de leidende zinfunctie gequalificeerd.

Dit geeft ook aan de juridische zijde van het ouderlijk gezag haar structureele zin-individualiteit. H o b b e s' radicaal rationalistisch individualisme kon uiteraard zelfs deze kosmische

structuur van het gezinsgezag niet onaangetast laten. Hij zoekt functionalistisch naar een abstracten rechtsgrond van het gezinsgezag en kan deze nergens anders vinden dan in denzelfden rechtsgrond, dien hij ook voor het staatsgezag aangeeft, t.w. de verdragsconstructie!¹⁾

De revolutionaire moderne democratie gaat in den grond der zaak niet anders te werk, waar zij het in wezen *staatkundig* beginsel der mede-regeering wil overdragen op de niet-statelijke verbanden en rustig spreekt van het ideaal eener bedrijfsdemocratie, eener gezinsdemocratie, eener democratie in de school etc. etc.

Guy Grand heeft in zijn bekend boek *La démocratie de l'après guerre* van deze, alle structuurverschillen nivellerende, tendenzen der moderne democratie een scherp beeld gegeven.

Kelsen, die zelf zich aanhanger der modern-democratische gedachte noemt en op scherpe wijze de relativistische wereldbeschouwing, waarvan zij de politieke uitdrukking is, in het licht heeft gesteld, haalt met instemming Max Weber's opvatting²⁾ aan, dat de moderne staat sociologisch slechts als een groot 'bedrijf' kan worden beschouwd en dat er geen enkel wezensverschil bestaat tusschen een private economische onderneming, b.v. een groote fabriek, en den tegenwoordigen staat. En Kelsen concludeert: 'Darum ist ja auch das Organisationsproblem in beiden Fällen grundsätzlich das gleiche. Und Demokratie nicht nur eine Frage des Staates, sondern auch der wirtschaftlichen Betriebe.'³⁾

Dit is echt modern democratisch gedacht! En in deze beschouwing belichaamt zich, om Kelsen's eigen cauchemar ten tooneele te voeren, hetzelfde politisch postulaat, dat aan zijn geheele logicistische staatsleer ten grondslag ligt en waarachter wij de naturalistische, individualistische metaphysica van het humanistisch wetenschapsideaal door alle hoeken zagen heengluren. Het kosmologisch structuurprincipe van staat en bedrijfsverband is hier totaliter uitgeschakeld.

Bij het moderne bedrijfsverband (wij gebruiken het woord 'bedrijf' hier niet in den technischen zin des woords, maar in den algemeenen zin van 'ondernemingsverband') rust de gezagspositie evident op de historische machtspositie van den

1) Zie mijn *In den strijd om een Christelijke Staatskunde* I. XV (A.R. Staatskunde, driemaand. orgaan 1927 blz. 184 vlg.).

2) Max Weber: *Parlament und Regierung im neu geordneten Deutschland* (1918) S. 15.

3) Kelsen: *Vom Wesen und Wert der Demokratie* S. 17. Laski spreekt van den staat als 'a body on the same footing as the Miner's Federation' (*A Grammar of Politics* p. 73).

ondernemer, een machtspositie, die eerst met den geheelen modernen organisatievorm van het economisch leven kan verdwijnen. Dat in de lijn der historische ontwikkeling deze machtspositie van het ondernemersdom hoe langer zoo meer haar *individualistisch* karakter verliest, dat de moderne ondernemingsvormen in trusts, cartels, concerns en pools hoe langer zoo meer de figuur van den individueelen ondernemer op den achtergrond schuiven, verandert *principieel* niets aan het zin-individuele fundament van het moderne bedrijfsgezag.

De leidende functie van het bedrijfsverband is een *zin-individueel economische* en drukt, in zinsamenhang met de fundeerende functie, het bedrijfsgezag ook in zijn juridische functie een structuurtype op, dat in geen enkel ander verbandstype zijn weerga vindt.

In het staatsverband is de gezagsstructuur totaliter verschillend zoowel van die van het gezin, als van die der kerk en die van het bedrijf.

Hier rust het gezag zin-individueel historisch op een *politieke machtspositie*, die tendeert naar het overheidsambt, naar de regeering over een staatsvolk onder leiding van het overheidsrecht.

In den parlementair-democratischen regeeringsvorm berust deze politieke machtspositie re vera niet bij het zgn. ‘sovereine volk’, dat immers zonder overheid nog in 't geheel geen reële verbandseenheid is, maar in een eigenaardige balance, een historische machtsverhouding tusschen Regeering en de staatkundige partijformaties, die in staat zijn een politieke meerderheid bij de verkiezingen te verwerven.¹⁾

Naarmate het partijwezen in belangen-tegenstellingen zich verbreekt, stijgt de politieke machtspositie van de Regeering, welker hoofd bij de kabinetsformatie de politieke situatie heeft te beoordeelen; naarmate omgekeerd het parlementaire stelsel zuiverder werkt, slaat de weegschaal gedecideerd naar de zijde der meerderheidspartijen over, die in normale omstandigheden haar invloed in de volksvertegenwoordiging doen gelden.

Het grondbeginsel van het parlementaire stelsel, dat de richting van het Regeeringsbeleid bij de kabinetsformatie wordt bepaald in overeenstemming met de parlementaire

1) Zoodra, gelijk in de moderne dictatuur, één politieke partij de staatsmacht zelve verwerft en de partij-structuur in de staats-structuur wordt opgenomen, ontstaat de moderne figuur van den dictatoriaal *partijstaat*, die het radicale tegendeel van den parlementair-democratischen staatsvorm is.

meerderheid, is een staatkundig beginsel in den ruimsten zin des woords, een historisch gefundeerd organisatiebeginsel voor de gezagsstructuur van het staatsverband *als geheel*, maar juist daardoor gaat het niet aan, in de lijn der juridische methode van Gerber en Laband, ten onzent vertegenwoordigd door den grooten Buys, bij de interpretatie van het staatsrecht, dit fundamenteele, heel de organisatie der gezagsstructuur bepalende, beginsel buiten beschouwing te laten en het als een bloot ‘politieke stelregel’ juridische beteekenis te onzeggen.¹⁾

Want het staatsrecht is niet een eens en vooral in een geschreven grondwet gepositieerde, abstracte juridische ordening, maar het ontvangt zijn juridischen zin eerst uit de levende structuureenheid van het staatsverband. Het is in een voortdurend *proces van positivisering* begrepen, dat steeds in nauwe voeling met de historische ontwikkeling moet worden voltrokken.

Het moet voor een ‘zuiver-juridische methode’, die in wezen van logicistisch-positivistischen huize is, wel beschamend zijn, dat zij consequent doorgevoerd tot de meest averechtsche conclusies moet voeren.

Zoo zou de tooverstaf van den grondwetgever, volgens haar, de normen van het parlementaire stelsel door enkele simpele grondwetsartikelen van ‘bloot-politieke stelregels’²⁾ tot *juridische*, tot *staatrechtelijke* kunnen verheffen. In verschillende moderne constituties, welke na den wereldoorlog zijn tot stand gekomen, staan immers deze normen nu in allen vorm in de geschreven grondwet, ook al toonde de praktijk in verschillende staten van Middel- en Oost-Europa onmiddellijk, dat men een organisatieprincipe voor de gezagsstructuur van het staatsverband nimmer los van zijn historisch-staatkundig fundament

- 1) In Engeland is, gelijk bekend, Dicey de groote vertegenwoordiger van dit standpunt, dat, in verband met de Engelsche theorie in zake de ‘common law’ als slechts door den *rechter* gepositieerd gewoonterecht, hier vrij algemeen is aanvaard. T.o. hebben behalve Krabbe met name Struycken: *Staatsrecht* 2e dr. 1928 (blz. 193 vlg.) en Prof. J. Oppenheim in zijn beide inaugureele oraties: *De Volksregering in het Constitutioneele Stelsel* (1885 blz. 23 vlg.) en *De theorie van den organischen staat en hare waarde voor onzen tijd* (1893 blz. 9 vlg.) de noodzakelijkheid van een behandeling der ‘politieke conventions’ in de staatsrechtswetenschap verdedigd. Voorts W.v.d. Vlugt, H. Romeyn en Kranenburg. Struycken en Kranenburg zien in de ‘conventions’ zelve staatsrechtelijk gewoonterecht. Zie ook mijn diss.: *De Ministerraad in het Ned. Staatsrecht* (1917) blz. 27 vlg.
- 2) De term is door Mr. B.A. Kahn ingevoerd in zijn belangrijk proefschrift ‘*Conventions of politieke stelregels*’ (1919).

kan maken en dat, waar dit laatste ontbreekt, een simpel stel grondwetsartikelen niet in staat is, een wezenlijk parlementair régime te scheppen. Daarentegen zou aan het parlementaire stelsel in zijn moederland, in Engeland, waar het inderdaad onder het régime van een twee-partijenstelsel voorbeeldig heeft gewerkt, geen rechtsbeteekenis mogen worden toegekend, omdat zijn normen niet zijn onder te brengen in het formalistisch positivistisch schema der rechtsbronnen, dat maar twee rechtsbronnen: wet en gewoonte kent!¹⁾

Het parlementaire stelsel, hoe zeer het niet in zijn juridische zijde opgaat, heeft krachtens het geheele structuurprincipe van het staatsverband, welks leidende functie immers op rechtsgebied ligt, zelfs een fundamenteelen staatsrechtelijken zin, maar zijn bewegelijk karakter, zoo nauw verband houdende met de historische machtspositie van het partijwezen, maakt het onmogelijk aan deze rechtsnormen een star, statisch karakter toe te kennen. En waar het individueel historisch substraat ervoor niet aanwezig is, daar zijn de parlementaire beginselen niet tot geldend staatsrecht te positivieren, ook al staan zij honderdmaal in een geschreven grondwet.

De parlementair-democratische regeeringsvorm, die onverbrekkelijk verband houdt met het, nimmer in privaatrechtelijken zin te duiden, *representatieve stelsel*, is dus een duidelijk *staatkundige vorm* voor de gezagsstructuur. Alleen uit de *gezagsstructuur* is een houdbare theorie der staatsvormen op te bouwen.

Het overdragen van de politiek-democratische beginselen op de gezagsstructuur in het bedrijf beteekent een miskenning van hun waren zin, een miskenning tegelijk van de zin-individueele structuur van het bedrijf.

Het gezag in het bedrijf is onder geen economisch stelsel los te maken van den eigendom der productiemiddelen en

2)

- 1) Zie voor de kritiek dezer formalistische theorie mijn: *De Bronnen van het Stellig Recht in het Licht der Wetsidee* (A.R. Staatsk. driemaand. orgaan, Kok, Kampen 1930) IV, waar ik van uit mijn standpunt een nieuwe bronnentheorie ontwikkel.
- 2) Niet uit de 'Methoden der Rechtserzeugung', gelijk K e l s e n in zijn logicistische staatsleer meent. Evenmin uit het vage integratiebegrip der Berlijnsche School. S c h m i t t 's indeeling der staatsvormen naar het principe der *identiteit* en *representatie* bedoelt in wezen niets anders dan de oude onderscheiding van *democratie* en *autocratie* en komt dus weer op de organisatiebeginselen voor de *gezagsstructuur* neer. De termen 'identiteit' en 'representatie' zijn daarbij echter in hooge mate misleidend! Zie ook de, op dit punt, juiste kritiek van M. K r a f t - F u c h s : *Prinzipielle Bemerkungen zu Carl Schmitts Verfassungslehre* (Zeitschr. f. öffentl. R. Bnd. IX Heft IV (1930) S. 517 ff.

in het moderne economisch stelsel is het de zin-individuele economische ondernemersfunctie, welke in zin-samenhang met de historische machtspositie van het kapitaal, den organisatievorm voor de structuur van het bedrijfsgezag aangeeft.

Dat wil, gelijk we nog zullen zien, volstrekt niet zeggen, dat dit gezag daarom een absolutistisch karakter zou dragen. Integendeel. Maar alleen dit, dat de leiding in het bedrijf *niet* berust op een *politiek-historische*, maar op een *economisch-historische machtspositie* in het productieproces.

Met het bovenstaande hebben wij tegelijk principieel positie gekozen tegen de moderne syndicalistische staatstheorieën, (Cole, Taylor, Webb, Hobson, Laski, Duguit, Sorel etc. etc.), die tegenover het door haar zoogenoemde *monistisch* staatsbegrip met zijn kern het *souvereiniteits*begrip, een zgn. *pluralistisch* willen stellen.¹⁾ Het staatkundig pluralisme is in wezen een *staats-nihilisme*, in zooverre het, *althans in beginsel*, de zinstructuur van het staatsverband volledig ter zijde stelt.

Hoezeer de ‘politieke pluralisten’ ook onderling in hun beschouwingen mogen uiteenloopen, op dit ééne punt zijn zij het onderling eens, dat de eenheid van het staatsverband moet worden opgelost in een federalisme van onderling onafhankelijke syndicaten of corporaties, die, ieder een bepaalden tak van publieke diensten administreerend, voor het bijzonder belang van hun dienst hebben op te komen. Zij polemiseeren scherp tegen het soevereiniteitsbegrip²⁾, tegen de idee van een volksvertegenwoordiging in den traditioneelen zin des woords, tegen Rousseau's theorie van de ‘*volonté générale*’, waarin zij een zuivere fictie zien. In stee daarvan willen zij een zgn. ‘functioneele representatie’, een vertegenwoordiging van beroepsstanden, die ze ‘organische’ vertegenwoordiging noemen. Voor de organisatie van het kiesrecht impliceert deze pluralistische idee het meervoudig stemrecht. Pluralisten als Laski en Cole (in zijn vroegere periode)³⁾ herleiden in

- 1) Een voortreffelijk overzicht over de verschillende theorieën geeft Prof. Kung Chuan Hsiao: *Political Pluralism, A Study in contemporary political Theory* (1927). De term ‘political pluralism’ is waarschijnlijk door Laski aan James' filosofie ontleend.
- 2) Zie b.v. H. Laski's *The Problem of Sovereignty* (1917), *Authority in the Modern State* (1919) en zijn *A Grammar of Politics* (1925) pp. 44 vlg. en 241 vlg., welker gedachtegang in vele opzichten met de denkbeelden van Duguit overeenstemt.
- 3) In zijn *Social Theory* (1920) heeft Cole intusschen de staatsbeschouwing van zijn boek *Self-Government in Industry* (1917) gewijzigd. Hij beschouwt thans den staat niet langer als vertegenwoordiger alleen van de economische verbruiksfunctie.

laatste instantie alle ‘functies’, welke in het parlement vertegenwoordiging zouden moeten vinden, tot die der economische productie en consumptie, welke beide categorieën ze in twee onafhankelijke parlementen: een sociaal en een politiek parlement zouden willen doen representeren.¹⁾

Hier heerscht de Marxistisch-socialistische gedachte, die alle zinfuncties tot historisch-economische herleidt, en daarom ook, consequent doorgevoerd, de staatsidee moet verwerpen.

Engel's bekende uitspraak, dat in de toekomstig socialistische maatschappij de regeering over personen zal plaats maken voor het beheer over zaken, is de eerlijke conclusie van een historistisch-economistische wereldbeschouwing, die voor het structuurprincipe van het staatsverband geen plaats heeft.

Nu zijn ongetwijfeld niet alle pluralistische theorieën zoo ingesteld. In de kringen van het zgn. ‘gilden-socialisme’ b.v. vinden wij pluralisten als H o b s o n , die in zijn scherpe onderscheiding van staat en ‘gilde’, in zijn idealistische opvatting van den staat als vertegenwoordiger van de hoogste moreele en cultureele belangen der gemeenschap en in zijn stelling ‘that in the final analysis the state, as representing the community at large, must be the final arbiter’ (nl. over alle sociale betrekkingen)²⁾, feitelijk met de pluralistische staatsbeschouwing breekt.

Maar de kern van het staatkundig pluralisme is (dergelijke inconsequenties daargelaten) steeds deze, dat de staat moet worden opgebouwd als een federalistisch systeem van autonome, niet-statelijke syndicaten, wier functies met de eigenlijk staatkundige ‘functie’ worden gecoördineerd³⁾, onder volledige uitwisseling van het structuurverschil der verbanden.⁴⁾

1) In zijn *Grammar of Politics* (1925) heeft L a s k i zich intusschen tot het één-kamerstelsel bekeerd.

2) H o b s o n : *National Guilds* p. 133.

3) Zie b.v. L a s k i : *A Grammar of Politics* p. 71/2: ‘We may seek so to organise the various functions other than the State that they may join with it in a coordinate body for the making of final decisions. This, broadly speaking, is the view that has been urged by guild socialist theory.’

4) Zie b.v. L a s k i : *A Grammar of Politics* p. 69 vlg.

De staat wordt hier gedefinieerd als ‘the body which seeks so to organise the interests of consumers that they obtain the commodities of which they have need.’ Het eenig onderscheid tusschen den staat en andere ‘associations’ wordt gezocht in het dwingend karakter van het staatslidmaatschap en in het territoriaal karakter van den staat. Typeerend is de argumentatie voor dit laatste criterium: ‘The interests of men as consumers are largely neighbourhood interests; they require satisfaction, for the most part in a given place.’

Hier dreigt onmiddellijk het dilemma, dat òf aan in wezen niet-statelijke verbanden een staatkundige organisatie moet worden opgedrongen, die des te tyranniek moet zijn, naarmate de valsche overheidsstructuur van het gezag in de beroepssyndicaten zich intensiever zou kunnen doen gelden, òf wel, dat omgekeerd aan den staat een organisatie wordt opgedrongen, die met zijn structuurprincipe niet vereenigbaar is en waardoor een inderdaad anarchische weg zou worden betreden. Om met H s i a o te spreken een dilemma tusschen ‘political’ en ‘economic monism.’¹⁾

Wordt de eerste weg ingeslagen, dan zet zich het ex origine *individualistisch* ‘pluralisme’ onmiddellijk om in een *universalistisch-metaphysische* staatsbeschouwing, zooals wij die in O t h m a r S p a n n's merkwaardig boek *Der wahre Staat* ontmoeten, waar de, organisch uit economische beroeps- en andere ‘ständische Verbände’ opgebouwde, staat inderdaad zijn overheidsstructuur op heel de menschelijke samenleving heeft geënt.²⁾

Wordt de tweede weg ingeslagen, dan rest slechts consequent een *afdanking van het staatsbegrip*, zooals we die openlijk vinden geformuleerd in de geschriften van L e n i n.

*Wat de Calvinistische staatsbeschouwing principieel van alle ‘political pluralism’ onderscheidt, is haar handhaving van in God's souvereiniteit gegronde kosmische structuurwetten voor de verbanden, die ook hun ‘sovereiniteit in eigen kring’ fundeeren.*³⁾

Uit het bovenstaande vloeit reeds voort, dat wij ons principieel afwijzend moeten stellen tegen het denkbeeld, het representatief-democratisch stelsel van volksvertegenwoordiging geheel of ten deele om te zetten in een stelsel van *representatie naar corporatief georganiseerde beroepsstanden*.

L e i b h o l z heeft in zijn belangrijk, naar wij vroeger zagen aan de phaenomenologische staatsleer der Berlijnsche school georiënteerd, boek *Das Wesen der Repräsentation*⁴⁾

1) H s i a o: *Political Pluralism* p. 122 ff.

2) Zie vooral wat S p a n n in zijn *Der wahre Staat* (1923, zoo juist verscheen een nieuwe druk) S. 276 ff. schrijft over ‘Die behördlichen Verrichtungen der ständischen Verbände’, waar zelfs *belastingdienst* en *krijgsdienst* niet zijn vergeten!

3) In dezen zin reeds A l t h u s i u s: *Politica* (Groningen 1610) cap. IX p. 115: ‘*Membra regni, seu symbioticae universalis consociationis, voco, non singulos homines, neque familias, vel collegia prout in privata et publica particulari consociatione, sed provincias et regiones plures inter se consentientes, de uno corpore ex conjunctione et communicatione mutua constituendo* (ik cursiveer).

4) L e i b h o l z: *Das Wesen der Repräsentation* (1929) S. 182 ff. waar men ook een uitgebreide literatuuropgave kan vinden.

zeer lezenswaardige beschouwingen gegeven over de principieele onverenigbaarheid van het staatkundig representatieve systeem met de idee eener ‘berufsständische Vertretung’. Terecht merkt hij op, dat in de staatkundige praktijk nog nimmer - hoezeer ook in de theorie het tegendeel is beweerd - de staatkundige eenheid zich op een ‘berufsständischen Interessenorganisation’ heeft kunnen bouwen.

Over de zgn. vertegenwoordiging naar beroepsstanden in den *fascistischen corporatieven staat* schrijft hij: ‘Der korporative Syndikalismus, der - schon in vorfascistischer Zeit von den verschiedensten politischen Parteien gefordert - heute mit entscheidend zu den sachlichen Legitimationsgrundlagen des fascistischen Staates gehört, ist in seiner gegenwärtigen Gestalt rein dekorativ. Erst wenn die den Staat funktionell zur Einheit integrierende souveräne Diktatur in Fortfall geraten und eine andere willensvereinheitlichend wirkende, repräsentative Instanz nicht an die Stelle des Diktators treten würde, - hier ist wenn nicht an einen neuen Diktator oder den Monarchen vor allem an den Gran Consiglio zu denken - könnte die neue Kammer nach einer Veränderung ihrer Grundlagen wiederum eine Repräsentation werden und damit eine politisch entscheidende Rolle spielen.’¹⁾

In gelijken geest uit zich de Fransche staatsrechtsleeraar H a u r i o u , die met verwijzing naar de fascistische staatsorganisatie opmerkt, dat ‘une organisation politique syndicale n'est possible que dans un régime politique extrêmement autoritaire, et les assemblées n'auront plus qu'un rôle consultatif, et où toute la décision sera aux mains d'un pouvoir exécutif très fort.’²⁾

Inderdaad, want de gezagsstructuur van het staatsverband kan niet rusten op dezelfde basis als de zin-individuele gezagsstructuur in het economisch bedrijfsleven.³⁾

1) t.a.p. S. 191. Over het in wezen autoritaire dwangkarakter van de dictatoriale vertegenwoordiging zie men ook L e i b h o l z : *Zu den Probleme des fascistischen Verfassungsrecht* (1928) S. 22 ff.
Voorts uitvoerig over den fascistischen ‘stato corporativo’: Dr. Erwin v. Beckerath: *Wesen und Werden des fascistischen Staates* (1927) S. 87-139 en Heller: *Europa und der Fascismus* (2e Aufl. 1931) S. 66-135.

2) H a u r i o u : *Droit Constitutionnel* ² p. 559.

3) Zeer goed is de volgende opmerking van L e i b h o l z t.a.p. S. 184 noot ²⁾, waarbij wij intusschen moeten bedenken, dat Leibholz als aanhanger der ‘Integrationslehre’ tenslotte zelf in de machtsstaatsgedachte blijft steken:
‘Funktionell integrierend kann das Identitätsprinzip bei einer berufsständischen Interessenvertretung nicht wirken, weil die Berufsstände im Gegensatz zu den Parteien keine politischen Organisationen sind. Theoretisch denkbar wäre ein Zurückgehen auf dieses willensvereinheitlichend wirkende Strukturprinzip nur, wenn das Politische, etwa im Sinne der maxistischen Klassenideologie, ein Überbau der Wirtschaft sein würde, die Politik somit ökonomisiert wäre. Dann, aber nur dann würde ein Unterschied zwischen einer politischen Staatsverfassung und einer berufsständischen Wirtschaftsverfassung nicht bestehen.’

Wat de Duitse ‘Reichswirtschaftsrat’ betreft, waarin de economische beroepsstanden hun vertegenwoordiging zouden vinden, merkt Leibholz terecht op, dat dit college ook bij uitbreiding zijner nog uiterst beperkte bevoegdheden, toch nimmer de plaats van een wezenlijk parlement kan innemen en hij wijst er op, dat art. 5 van de ‘Verordnung über den vorläufigen Reichswirtschaftsrat’ van 4 Mei 1920, die de leden van den raad tot ‘Vertreter der wirtschaftlichen Interessen des ganzen Volkes’ stempelt, in strijd komt met art. 165 Abs. 3 van de grondwet van Weimar, waar uitdrukkelijk is voorgeschreven, dat de afzonderlijke ‘Berufsgruppen entsprechend ihrer wirtschaftlichen und sozialen Stellung’ vertegenwoordigd zullen zijn.

Eindelijk blijkt reeds hieruit, dat de ‘Reichswirtschaftsrat’ niet wezenlijk een representatief lichaam in den staatkundigen zin des woords kan zijn, dat krachtens § 11 van de genoemde verordening de organisaties, die een lid benoemd hebben, een recht van *recall* bezitten, hetgeen in strijd komt met de onafhankelijke positie, welke een wezenlijk volksvertegenwoordiger gedurende zijn zittingstijd tegenover zijn kiezers behoort in te nemen. Terwijl ook het feit, dat de raad zijn geheele werkzaamheid practisch in commissies verricht, zonder dat de plenaire vergadering aan die practische werkzaamheid deel neemt, in dezelfde richting wijst.¹⁾

In hooge mate belangwekkend is in dit verband ook de staatkundige praktijk van de zgn. beroepsstandenvertegenwoordiging in de Russische Sowjetrepublieken.

- 1) Ook Carl Schmitt (*Arch. des öff. Rechtes* N.F. Bnd. 16 S. 233) noemt art. 5 der verordening van 1920, dat het pluralisme van het maatschappelijk leven met de staatkundige eenheid van het geheel wil verbinden, een ‘leere Fiktion’. Hoezeer de pluralistische denkbeelden in enkele radicale ontwerpen voor de organisatie van den economischen rijksraad doorwerkten, blijkt uit Glum's overigens te generaliseerende opmerking (*Reichswirtschaftsrat* S. 49), dat volgens de ‘berufsständischen Projekten’ principieel steeds de economische beroepsverbanden in de plaats der politieke partijen zouden komen! Zie over de latere ontwerpen Leibholz t.a.p. en Mr. M. van der Goes van Naters: *Het Staatsbeeld der Democratie* (1930), waar men ook een overzicht over de practische uitwerking van de gedachte der economische vertegenwoordiging in andere landen kan vinden.

De bolsjewistische theorie karakteriseert de Sowjetvertegenwoordiging als een klasse-representatie op de basis der economische productie.

Intusschen heeft met name Mirkin-Getzewitsch aan de hand van een zeer uitvoerig materiaal doen zien, dat de Sowjetvertegenwoordiging inderdaad een zuiver *politieke vertegenwoordiging en geen representatie der productiefactoren is*. Alpha en omega van het staatkundig Sowjetsysteem, evenals van het fascistisch systeem, is de *heerschende politieke partij*, wat in een staat, die op de *dictatuur van het proletariaat* is gebouwd, wel moeilijk anders mogelijk is.¹⁾

Het kosmisch structuurprincipe van het staatsgezag laat zich in de staatkundige praktijk niet door 'theorieën' terzij stellen, zoolang men geen *chaos*, maar *orde* in het staatsleven wil.

* * *

Na mijn nadere beschouwingen over de zin-individuele gezagsstructuur binnen het staatsverband heb ik thans nog kortelings in te gaan op de bijzondere integreringsfunctie van den modernen staat ten aanzien van het niet-statelijk recht. Daartoe moet ik uitgaan van de sociale analogieënsfeer in den rechtszin.

Wij vonden reeds vroeger, dat de onderscheiding tusschen maatschaps- en gemeenschapsgroepeeringszinfunctieel is gefundeerd in den socialen wetskring met zijn *omgangs- of verkeerszin*. Ook wezen wij er reeds op, dat op primitief kultuurpeil aanvankelijk de maatschapsverhoudingen zich geheel beperken tot de leden van natuurlijke verbanden (sibbe- of gentielverbanden, gemeente- en stamverbanden etc. etc.). Met den vreemdeling wordt geen vreedzaam verkeer onderhouden. Hij is als zoodanig *hostis* en *exlex*. Op hooger beschavingspeil

- 1) *Die rechtstheoretischen Grundlagen des Sowjetstaates* (1929) S. 50: 'Wie wir den Texten und Kommentaren entnommen haben, ist die Sowjetvertretung eine rein politische und keine Produktionsvertretung, so daß man sie hinsichtlich der politischen Herrschaft der kommunistischen Partei sehr wohl mit der Ernennung in Einklang bringen kann. Die Klasse und die Produktion, wie auch das soziale Kriterium spielen darin keine Rolle, es wird nur auf Erwägungen der Opportunität, auf Zweckmässigkeit für das revolutionäre Ziel Rücksicht genommen und nicht auf die Produktion; es handelt sich um Ernennung der Mitglieder der kommunistischen Partei und nicht um Delegierte dieses oder jenes Produktionszweigs; Ernennung der Funktionäre, nicht der Arbeiter in die Wahlkollegien: Das eben ist der Hauptwiderspruch im Sowjetrechte, daß es kein "Produktionsprinzip" in der Vertretung gibt, sondern daß sie lediglich ein rein politisches Mittel im Dienst eines ebenfalls politischen und nicht ökonomischen Zieles ist.'

worden deze enge muren der maatschapsverhoudingen doorbroken. Typeerend zijn op dit punt de mode-normen, die primair, gelijk reeds v o n J h e r i n g opmerkte, *differentieerend* werken in de onderscheiding der volksklassen en standen. De moderne modenormen overspannen in hare gelding heel de beschaafde wereld. Zij overschrijden de grenzen van de nationale groepsgemeenschap, zij werken, om met T ö n n i e s te spreken, rationeel ‘vergesellschaftigend’. Zij verruimen, in scherpe onderscheiding van de ‘volksdracht’, den engen, alleen op de nationale groepsgemeenschap gericht blik, brengen, schoon in zeer uitwendigen zin, de gedachte van het modern werelddburgerschap tot uitdrukking, maar kunnen in geen enkel opzicht de groote internationale omgangsverhoudingen in een sociale *gemeenschapsfunctie* organiseren. Daartegenover staat de *integreerende tendenz* der sociale verbandsfuncties, die op primitief kultuurpeil, gelijk wij zagen geheel tot de *natuurlijke verbanden* (d.w.z. zin-individueel in natuurfuncties, als de biotische, de ruimtelijke etc. etc. gefundeerde verbanden) is beperkt.

Reeds in de omgangsfunctie vertoonen de verbanden gezagsen solidariteitsstructuur. De sociale gezagsfunctie van de ouders tegenover de kinderen is geenszins identiek met de juridische of de moreele, al is zij krachtens het structuurprincipe van het gezinsverband slechts in zinsamenhang met de zin-individueele leidende moreele gezagsfunctie te vatten.

De sociale gezagsfunctie openbaart zich in algemeenen zin in den eisch van *eerbied* van den sociaal mindere tegenover den sociaal meerdere; in het gezinsverband openbaart zich deze normatieve sociale eisch van eerbied in onverbrekelijken samenhang met den zin-individueelen liefdeeisch, welke in de ‘leidende functie’ naar hare wetszijde ligt opgesloten. Het psychisch-anticipeerend substraat van de sociale gezagsfunctie is de zgn. *Unterordnungstrieb*, een neiging in de gevoelige bewustzijnsfunctie van den mensch, welke met name door M a c D o u g a l l , R o s s en V i e r k a n d t in den modernen tijd scherp is belicht. Dit is een algemeene tendenz in de menschelijke psychische functie, welke naar de gemeenschapsverbinding in den socialen en de latere wetskringen heenwijst, op haar anticipeert.

De differentieerende en integreerende tendenzen in de sociale omgangsfunctie staan echter niet los van elkander. Wij weten immers, dat de kosmische maatschapsstructuren slechts aan de verbandsstructuren als geestelijke dingstructuren kunnen voorkomen.

De sociale normen differentieëren zich zin-individueel naar de kosmische structuur der verbanden. Reeds in het natuurlijk stamverband hebben b.v. de beleefdheidsnormen zoowel een integreerend als differentieerend, zoowel een gemeenschaps- als maatschapskarakter en zien wij goed toe, dan blijkt, hoe tusschen deze beide zijden der omgangsfunctie de nauwst denkbare correlatie bestaat. In maatschapsfunctie optredende, draagt de omgangsfunctie een algemeen karakter. Men groet b.v. zonder onderscheid bekenden op straat. Doch tusschen de leden van eenzelfde natuurlijk verband individualiseert zich deze beleefdheidsnorm. De fatsoensnorm, dat men slechts behoorlijk gekleed zich in het openbaar behoort te vertoonen, geldt *horizontaal* voor de geheele maatschapsfunctie in nevenschikking der ‘individuen’. Doch tusschen de leden van eenzelfde verband specialiseert zich deze norm verticaal: op primitiever kultuurpeil vooral naar stamgemeenschap, in den bloeitijd der middeleeuwsche *standen* naar standsverband, in den modernen tijd vooral sterk naar *sociale klassen* en naar de *verbanden van het zoo uiterst gedifferentieerde vrije vereenigingsleven* (denk aan de sportvereenigingen e.d.). Nu is het een merkwaardig verschijnsel in de moderne samenleving, dat voor de individualiseering der omgangsnormen de *natuurlijke gemeenschappen* hoe langer zoo meer terrein moeten afstaan aan de *zin-individueel historisch* gefundeerde verbanden en de individualiseerende werking van dit verbandsleven is niet van *verticaal*, maar van *horizontaal* karakter, op de gemeenzame *bestemming* van gelijkgestructureerde verbanden toegespitst. M.a.w. het verbandsleven zelve vertoont een krachtige tendenz van onderlinge integreering van verbanden met gelijke zinstructuur. Dit is een typisch verschijnsel van rationaliseering van den omgang, ten nauwste verband houdende met de kultuurdominanten van het modern historisch tijdsbeeld.

Het restrictieve, het primitieve beeld van natuurlijke verbanden, die als door muren van eigen ‘zeden’ van elkander gescheiden zijn, heeft in den modernen tijd plaats gemaakt voor een reusachtige ontplooiing van een internationaal verkeer, dat niet slechts de grenzen van familie, gemeente en stam, maar ook de veel ruimer grenzen van het historisch gefundeerde nationaliteitsverband overvleugelt. In de kosmische orde der wetskringen vertoont zich deze verschuiving het eerst in den omgangskring.

In de beschaafde moderne samenleving beslist het nationaal karakter nog slechts in steeds verminderende mate over de

specifieke vormen van omgang en verkeer, die de eene mensch in zijn sociale functie tegenover den ander heeft in acht te nemen. 'Im Großen und Ganzen' heeft zich veeleer een internationale codex van beleefdheids-, fatsoens-, tact-, gezelligheids-, sport-, modenormen en normen van 'den goeden toon' gepositieerd, waarmede men allerwege in de beschaafde wereld terecht kan en waartegenover de nationale en locale bijzonderheden geleidelijk aan beteekenis verliezen. Wat aan 'nationale' of 'volkszeden' nog leeft, wordt allengs als een antiquieerende eigenaardigheid beschouwd, welke in een duidelijk proces van 'afsterving' is begrepen.

Slechts daar, waar de Westersche mensch in sociaal verkeer treedt met volken, die in historischen zin hun eigen nationalen kultuurkring hebben bewaard, of met primitieve stamgemeenschappen, herleeft de verticale tegenstelling tusschen de natuurlijke verbanden in volle kracht.

Op de basis der Westersche beschavingsgemeenschap wordt echter de specificering der omgangsnormen in steeds toenemende mate beheerscht door het 'kunstmatig' verbandsleven in de talloze vereenigingen, bonden en organisaties, die de moderne maatschappij als een bont geschakeerd vlechtwerk overspannen en - gelijk wij reeds opmerkten - deze specificering berust niet primair op het 'individuele verband', doch vooral op de gemeenzame bestemming van gelijk gestructureerde verbanden. Hier is een integreerende tendenz werkzaam, die de grenzen der individueele verbanden overschrijdt.

In de na-sociale wetskringen vindt men de zin-analogische weerspiegeling van deze horizontale integreering binnen den socialen wetskring. Men denke slechts aan de economische integreeringsvormen, waarin ondernemingen met gelijke zin-individueel economische bestemming zich tot groote bedrijfsverbanden aaneensluiten. Maar ook in de maatschapsverhoudingen werkt deze horizontale integreeringstendenz door. Men denke op rechtsgebied aan de integreerende beteekenis der collectieve contracten, waardoor de groote en machtige vakbonden, reeds lang vóór de wet op de civielrechtelijke bindendverklaring, de individueele contractsvrijheid aan banden hebben gelegd, aan de 'staande clausules' in huur- en koopcontracten, in de verzekeringspolissen etc. etc., alle gepositieerd door groote bonden in de verschillende takken van handel etc. etc. In de 'collectieve contracten' met name vinden wij een duidelijke overgangsvorm van het maatschaps-, naar het verbandsrecht. *Het merkwaardige van het geval is daarbij*

dit, dat deze horizontale integratie van het niet-statelijk maatschapsrecht in wezen wordt bewerkstelligd door verbanden, die als zoodanig geen juridische competentie tot deze integrerende rechtsvorming hebben, maar alleen door hun 'leidende positie' als 'heerschende groepen' op de basis van een zin-individuele historische machtspositie er in slagen dit niet-statelijk integreringsrecht ingang te doen vinden.

Daarbij moet nu echter op den aard dezer rechtsintegratie alle nadruk worden gelegd. Economisch gequalificeerde verbanden als trusts, cartels etc. laten hun integrerende werkzaamheid op het gebied van het verbands- en maatschapsrecht, krachtens hun individuele zin-structuur, geenszins door de rechtsidee beheerschen. Zij hebben primair een *economische* integratie op het oog en juist daardoor is de leiding der rechtsidee in dit integreringsproces in geen deele gewaarborgd.

Er is na het verval der natuurlijke stamverbanden geen ander verband, dat het horizontale integreringsproces in het niet-statelijk maatschapsrecht vanuit dit gezichtspunt kan leiden, dan de *staat*. *Want de staat is het eenig verband, dat in universeelen zin zijn leidende functie op rechtsgebied vindt.*

De *machtsstaats*theorie kan deze verhouding van den staat tegenover het niet-statelijk recht niet harmonisch uit haar staatsbegrip opklaren en komt zoo tot een principieel dualisme tusschen recht en staat, dat zich zelve ontbindt.

Anderzijds ontbindt de abstracte humanistische *rechtstaats*theorie, die de zin-individuele structuurverschillen binnen den rechtskring nivelleert, het staatsbegrip, doordat zij òf in haar oorspronkelijke klassieke gestalte, den staat zelve privaatrechtelijk construeert, òf in haar tweede formalistische gedaante, slechts in het *privaatrecht* wezenlijk *materieel recht* kan zien en daarmee het interne verbandsrecht van den staat tot een *bloot formeel recht* moet denatureeren, dat slechts aan de macht of buitenrechtelijke 'kultuurdoeleinden' dienstbaar is, òf eindelijk, in haar derde logicistische gedaante, recht en staat op logicistische wijze vereenzelvigt! De waarheid is deze, dat de staat primair zijn intern publiekrechtelijk verbandsrecht moet positiveren en geruimen tijd de integratie van het niet-statelijk recht aan de natuurlijke verbanden overlaat (denk aan het oude 'volksrecht' van de Germaansche stamverbanden!).¹⁾

1) Zie ook Eugen Ehrlich: *Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen* 1er Teil (1902) S. 238 en zijn *Grundlegung der Soziologie des Rechtes*.

Doch de historische ontwikkeling brengt den staat in de noodzakelijkheid, geleidelijk zelve het horizontale integreringsproces in handen te nemen, zonder dat de staat daarmee de door buiten-rechtelijke individuele zincties geleide integreerende rechtsvorming kan vervangen of terzij stellen. En de staat kan deze horizontale integrering van het niet-statelijk recht niet anders bewerkstelligen dan op de wijze, die door zijn zin-individuele verbandsstructuur is bepaald! D.w.z. hij kan in de integrering van het niet-statelijk recht zijn integreringsnormen slechts geldend maken langs den weg van overheidsdwang door middel van de organisatie van zijn overheidsverband.

Er blijft echter tusschen dit statelijk integreringsrecht en het interne verbandsrecht van den staat een principieel zin-individueel structuurverschil bestaan.

Het eerste blijft *statelijk privaatrecht*, d.w.z. door den staat geïntegreerd privaatrecht, het laatste blijft *intern publiekrechtelijk staatsrecht*. Dit structuurverschil openbaart zich reeds in het positiveringsproces. Het statelijk integreringsrecht appelleert voor zijn toepassing primair op de '*burgerlijke rechtspraak*', het interne staatsrecht daarentegen primair op de '*statelijke bestuursorganen*'. Met een aan Ehrlich's '*Soziologie des Rechtes*' ontleende onderscheiding kan men dit verschil ook zoo uitdrukken, dat het statelijk integreringsrecht in wezen uit integreerende 'Entscheidungsnormen', het interne staatsrecht uit 'Organisationsnormen' bestaat.

Toch mag nu niet (in de lijn van S m e n d) zoo worden geredeneerd, dat in het staatsverband de 'rechterlijke macht' eigenlijk 'en quelque façon nul' is. Immers eenerzijds behoort de organisatie ook van de burgerlijke rechtspraak principieel tot het publiekrechtelijk interne verbandsrecht van den modernen staat en anderzijds kent het moderne staatswezen reeds sinds lang een administratieve rechtspraak voor de interne verbandsgeschillen tusschen overheidsorganen en onderdanen.

In dit licht bezien moet zoowel de humanistische machtsstaatstheorie als de abstracte humanistische rechtsstaatstheorie door ons worden afgewezen en moet scherp worden onderscheiden tusschen een *privaatrechtelijke* en een *publiekrechtelijke rechtsstaatsidee*.

Beide rusten op het zin-substraat van typisch historische kultuurdominanten, welke nòch in de Romeinsche oudheid, nòch in de Middeleeuwen, nòch in den individualistischen tijd van de beginnende 19e eeuw waren aan te wijzen. De Ro-

meinsche *imperiumgedachte* kende geen rechtsappèl tegen de handelingen der bestuursorganen. Zij was in merg en been *autocratisch* van karakter en had als tegenpool de individualistische privaatrechtelijke idee van den *absoluten wilssfeer van den pater familias*.

Rome's bloeitijd berustte op een evenwichtige afgrenzing der beide sferen, het *jus privatum* en het *jus publicum*. De keizertijd bracht met zijn toenemend absolutistisch karakter een groote uitbreiding van het *jus publicum*, doch kon toch den principieel individualistischen grondtoon van het *jus privatum* niet wijzigen.

Zoo stonden dus in het Romeinsche recht twee rechtssferen scherp tegenover elkander: die van het *jus publicum* en die van het *jus privatum*. Het *jus publicum* in den technischen zin van intern staatsrecht had zoo goed als geen aanrakingspunten met het *jus privatum*. Het ontwikkelde geheel zelfstandig de instituten van den publieken eigendom, van den 'ager publicus', van het recht der staatsfinanciën enz. De privaatrechtelijke begrippen van het zakenrecht en verbintenissenrecht bleven zonder invloed op deze instituten. De geest van het autocratisch imperium vormde deze instituten.¹⁾ Daarom gaf de staat ook geen rechtsbescherming tegen zijn interne verbandshandelingen.

Nu heeft zich met name onder invloed van G i e r k e's theorie i.z. het Germaansche 'Genossenschaftswesen' de, door Gierke zelf geenszins gedeelde, meening baan gebroken, dat de onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht een typisch *Romeinsch-rechtelijke* zou zijn, die geheel en al aan de Romeinsche imperiumidee zou zijn ontleend. Met voorliefde stelt men tegenover deze Romanistische rechtsbeschouwing, die in den Romeinschen tijd overigens meer practisch dan theoretisch was uitgewerkt, de Germaansche rechtsgedachte, waaraan zulk een dualisme tusschen twee onderscheiden rechtssferen principieel vreemd zou zijn geweest.

De Germaansche rechtsidee zou geheel en al gebaseerd zijn geweest op de genootschappelijke gedachte en van meetaf gespeend zijn geweest zoowel aan de individualistische privaatrechtsopvatting als aan de in den geest van het Romeinsche imperium gewortelde publiekrechtelijke staatsidee.²⁾

In het in één gemeenzame sociale rechtsgedachte gewortelde

1) Zie Gustav Adolph Walz: *Vom Wesen des öffentlichen Rechts* (1928).

2) Zoo t.o. behalve K r a b b e ook v. I d s e n g a, in zijn merkwaardig boek *De Administratieve Rechtspraak en de Constitutioneele Monarchie I* (1893) blz. 12 vlg.

‘rechtssysteem’ der Germanen zouden zich alle rechtsbetrekkingen vanaf de rechtsverhoudingen der bureu, der mark- en hofgenootschap tot de hoogste rechtsverhouding, den band van trouw tusschen koning en volk hebben samengeweven. Gelijk Walz het uitdrukt: ‘Der germanische Staatsbegriff ist völlig verschieden von dem römischen konzipiert. Er ist aufgebaut auf dem Bande des persönlichen Treueverhältnisses, der Gefolgschaft. Hier ist kein Raum für das herrschaftliche Imperium der res Romana. Darum aber waren auch die Rechtsbeziehungen zwischen König und Volk nicht nur einseitige Machtsbefugnisse, sondern sie beruhten auf Gegenseitigkeit. Rechte und Pflichten entsprachen sich durchgängig. Und der Rechtsschutz wurde grundsätzlich allen Rechtsbeziehungen zu Teil.’¹⁾

Intusschen is de geheele opvatting, die de onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht op de typisch Romeinsche con-

- 1) Gustav Adolph Walz: *Vom Wesen des öffentlichen Rechts* (inaug. rede aan de Marburger Universiteit, 1928) S. 15.
Walz zelf beproeft het onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht ‘sociaal-morphologisch’ te fundeeren. Nader uitgewerkt vindt men deze ‘morphologische sociologie’ in zijn lijvig werk: *Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik* (1928) S. 1-157.
Onder ‘Sozialmorphologie’ (de term doet sterk aan Spengler denken!) verstaat hij een algemeene leer van de ‘Gestaltungsformen der Beziehungen zwischen Menschen’, een sociologische wetenschap, die de speciale ‘sociologische’ vakwetenschappen (der rechtswetenschap, sociale ethiek, staatswetenschap(!), economie, en volkenkunde) zou moeten fundeeren. Het elementaire oerphenomeen van zulk een sociologie zou zijn de betrekking tusschen een veelheid van mensen! Men ziet reeds weer de *formalistische*, alle zin-belijning missende, afgrenzing van dit sociologisch onderzoekingsveld. Het sociale oerphenomeen zou zich nu in drie grondvormen openbaren: in den vorm van de *individualistische strijdverhouding*, in dien van de *organische ‘Einordnungsverhältnis’*, en eindelijk in dien van de heerschappelijke machtsverhouding.
In verband met deze drieledige onderscheiding, maakt Walz een onderscheid tusschen drieërlei soort recht: het *Koordinationsrecht*, het *Inordinationsrecht* en het *Subordinationsrecht*. Waar de organische inordeningsverhouding de sociale werkelijkheid geheel beheerscht, gelijk in het middeleeuwsche recht, zou voor een onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht als ‘Subordinations’- en ‘Koordinationsrecht’ geen plaats zijn.
Ik kan in dit bestek niet verder principieel tegen Walz’ theorie, die duidelijk aan Gierke’s romantische verbandstheorie is georiënteerd, zonder echter voldoende aan Gierke’s historischen kijk op de principieele verandering van het publiek recht in den modernen staat, recht te laten wedervaren, positie kiezen. Ik merk slechts op, dat zijn theorie reeds in dit tweeërlei opzicht onhoudbaar is, als zij eenerzijds de gezagsstructuur der niet-statelijke verbanden miskent en anderzijds de idee van het publiekrecht principieel aan de Romeinsche imperiumgedachte blijft oriënteren!

ceptie terugvoert, onaannemelijk en afgewezen moet worden een o.i. weinig historisch gedachte tegenoverstelling van een vrij primitieve Germaansche staatsgedachte en een op hoog kultuurpeil ontwikkelde Romeinsche staatsbeschouwing.

Eenerzijds is aan het publiek recht naar zijn zin-individuele structuur geenszins inhaerent de gedachte, dat tegenover den staat als zoodanig de onderdaan rechteloos zou moeten zijn, dit is veeleer niets dan een bijzondere autocratische wending in de publiekrechtelijke gedachte.

De vraag is slechts of het publiek recht als zoodanig een eigen zin-individuele structuur tegenover het privaatrecht bezit en of dit ook in eigen zin-individuele rechtsbeginselen tot uiting komt.

Anderzijds is ook de geheele vraag, of het Germaansch-Middeleeuwsche rechtsleven inderdaad geen onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht gekend heeft, niet zoo in algemeenen zin te stellen en te beantwoorden als men met name onder invloed van v. H a l l e r's privaatrechtelijke theorie, van den 'Patrimonialstaat' gemeend heeft. v. B e l o w's studiën over het Middeleeuwsch staatswezen¹⁾ hebben de opvatting in hooge mate waarschijnlijk gemaakt, dat zelfs in de zgn. feodale periode nimmer het fundamenteel onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht uit het oog is verloren, ook al was het gebied van het publiek recht in dien tijd, in overeenstemming met de uiterst zwakke positie van den staat, tot een minimum beperkt. In dit verband moet worden opgemerkt, dat het een principieel methodologische fout van het rechtshistorisch onderzoek op dit punt is, wanneer het b.v. uit de structuur der in wezen zin-individueel economisch gefundeerde Germaansche hofrechtsverhoudingen, tot de structuur van den Middeleeuwschen 'staat' zou willen concludeeren, gelijk de sterk door v. Haller beïnvloede zgn. *hofrechtelijke theorie* zulks heeft beproefd.²⁾ Wel kan men dit zeggen,

1) Zie vooral G.v. B e l o w: *Der deutsche Staat des Mittelalters* I. Bnd. (2e Aufl. 1925). Ten onzent is o.a. S t r u y c k e n: *Het staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden*, 2e dr. 1928 blz. 207 v. Below bijgevalen.

2) Zelfs bij S t a h l vinden wij rudimenten dezer Halleriaansche theorie, zoo waar hij leert, dat de rijkdom in grondeigendom naast het aanvoerderschap de ware titel is van het koninklijk gezag. (Zie *Staatslehre* S. 249).

Zie voorts G r o e n v a n P r i n s t e r e r in zijn *Ongeloof en Revolutie* (3e uitg.) blz. 62 vlg. en 70 vlg., waar hij nog geheel van v. H a l l e r's privaatrechtelijke 'Patrimonialtheorie' afhankelijk is, een theorie, die hij, gelijk bekend, onder S t a h l's invloed later heeft prijsgegeven. Tegen de methodologische instelling der hofrechtelijke theorie, die, onder invloed van de historische school in de economie, met name door N i t z s c h e n I n a m a - S t e r n e g g is verdedigd, kan een 'exemplum crucis' worden aangevoerd, dat men reeds bij den bekenden vertegenwoordiger der historische school H e i n r i c h L e o (*Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates*, 1833) vermeld vindt.

In S p a r t a werd de landarbeid geheel door de lijfeigenen (heloten) verricht. Maar de Spartaansche grondheeren hebben geenszins als zoodanig het staatsgezag onder zich verdeeld, doch behoorden als onderdanen tot het publiekrechtelijk staatsverband. De heloten waren δοῦλοι τοῦ οἰοῦ. Juist in Sparta, waar de grondheerlijkheid zulk een fundamentele rol in het maatschappelijk leven speelde, openbaarde het *publieke recht* een voorbeeldeloze intensiteit en omvang!

dat de staatsrechtelijke theorie, welke sedert de 16e eeuw vooral in Frankrijk krachtig begint op te leven, in overeenstemming met de opkomende absolutistische tendenzen der nationale monarchieën, zich geïnspireerd heeft aan de Romeinsche imperiumgedachte. Voor alles geldt dit van J e a n B o d i n , den eersten systematicus van het absolutistisch souvereiniteitsbegrip. Doch reeds in de 14e eeuw wordt door de *legisten* (de in het Romeinsche recht doorkneede wereldlijke juristen) de zelfstandigheid van het publiek recht in aansluiting aan de Romeinschrechtelijke opvatting verdedigd. Ten onzent treedt reeds P h i l i p s v a n L e y d e n in zijn *De Cura Reipublicae et Sorte Principantis* in het krijt voor de onvervreemdbaarheid der vorstelijke souvereiniteitsrechten op typisch Romeinschrechtelijke gronden. In de omvorming van den feodalen staat tot absolutistischen beambtenstaat lag de praktische grondslag voor deze theorieën. Vooral de scheppingen van den Normandischen beambtenstaat in Sicilië, Engeland, Bourgondië en de overwinning van de absolute monarchie in Frankrijk na de beëindiging van den honderdjarigen oorlog, brachten een nieuwe juridische staatsbeschouwing met zich. Reeds Frederik Barbarossa had getracht in Italië het bureaucratisch ambtenarenrégime in te voeren. De receptie van het Romeinsche recht gaf aan deze theorieën een zekere positiefrechtelijke basis en de *theorie der staatsraison* versterkte de doorwerking der Romeinsche imperiumgedachte. De absolutistische humanistische natuurrechtsleer (H o b b e s , R o u s s e a u) heeft de publiekrechtelijke staatsbeschouwing in Romeinschrechtelijken zin scherp gehandhaafd, en tegelijk het individualistisch karakter van haar absolutistische staatstheorie geaccentueerd door haar verdragsconstructie en haar opvatting van den staat als ‘societas inaequalis’.

De onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht is een *zinstructureele*, die slechts vanuit het kosmologisch structuurprincipe der verbanden kan worden opgeklaard, maar reeds

krachtens de zin-individuele structuur van den staat *nimmer los van de historische ontwikkeling is te vatten*. Daarom zijn ook alle formalistische criteria in wezen onhoudbaar en evenzeer onhoudbaar is het criterium van een machtstheorie, zooals die ten onzent door Mr. Loeff¹⁾ is verdedigd, en welke in wezen niets anders bedoelt, dan de Romeinsche autocratische imperiumgedachte in het moderne publiek recht te laten herleven, terwijl de historische basis dezer gedachte reeds lang is verdwenen!

De moderne historische ontwikkeling eischt in haar typische kultuurdominanten erkenning van de *individuele waardij* van den mensch *voor de beschavingsontwikkeling* in de binding van de kultuurgemeenschap en is dus evenzeer onverenigbaar met de scherpe dualistische scheiding van individueelen en staatsmachtssfeer van den Romeinschen bloeitijd als met de opzuiging van het individueele subject in het private verbandsleven als zoodanig in de Middeleeuwen, als met de individualistische structuur der maatschapssamenleving in de beginnende 19e eeuw.

Op de basis dezer moderne historische kultuurdominante heeft zich de moderne publiekrechtelijke rechtsstaatsidee doorgezet, welke in de meerdere of mindere organiseering eener administratieve rechtspraak hare uitdrukking heeft gevonden. En tegelijk zien wij, in de lijn van het vroeger besproken integreringsproces, de innerlijke samenvlechting tusschen publiek- en privaatrecht steeds aan intensiteit toenemen.

Privaat- en publiek recht staan in den modernen tijd in een onlosmakelijke wisselverhouding, zij appelleeren voortdurend op elkander, zonder toch hun eigen structuur te verliezen.

Eenerzijds schikt de staat in zijn externe private rechtsbetrekkingen zich, in de lijn der privaatrechtelijke rechtsstaatsidee, steeds meer onder de horizontale, in wezen privaatrechtelijke integreringsnormen (denk aan de moderne jurisprudentie op art. 1401 B.W. in zake de onrechtmatige overheidsdaden!)²⁾, anderzijds wordt steeds meer de publiekrechtelijke zijde ook der private rechtsbetrekkingen erkend (denk aan de ingrijpende publiekrechtelijke reguleeringen van het private eigendoms- en contractenrecht).

Maar het interne zin-structureel onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht openbaart zich in het zin-individuele structuurverschil in de *rechtsbeginselen*, welke voor het in-

1) In zijn bekend proefschrift *Publiekrecht tegenover Privaatrecht*.

2) Zie bijlage E.

terne overheidsverbandsrecht, voor het statelijke integreringsrecht en voor het interne niet statelijk verbands- en maatschapsrecht gelden, een verschil, dat ook in de moderne jurisprudentie scherp wordt gehandhaafd.¹⁾

Waar ik dit punt reeds uitvoerig in mijn studie over '*De Structuur der Rechtsbeginselen en de Methode der Rechtswetenschap*'²⁾ heb uitgewerkt, moge ik hier met een verwijzing naar deze verhandeling volstaan.

Alleen wil ik in dit verband nog opmerken, dat de rechtsstaatstheorie in haar tweede phase, die culmineert in den eisch eener administratieve rechtspraak, aan de *publiekrechtelijke rechtsstaatsidee*, in haar vroeger omschreven zin tekort doet, inzooverre zij in haar bekende - t.o. door B u y s c.s. overgenomen - onderscheiding tusschen zgn. *rechtsvragen* en *doelmatigheids-* (of *belangen-*) *vragen*, de administratieve rechtspraak wil beperken tot de *formeele rechtsvraag*.

De reeds terminologisch weinig gelukkige onderscheiding ligt nl. geheel in de lijn der formeele wetsstaatstheorie, voor welke het recht *in den vorm der wet* slechts *formeele grens* is voor de staatswerkzaamheid, die op zich zelve *alle mogelijke doeleinden kan nastreven*.³⁾ Bedenkt men nu, dat ten onzent, sinds het beroemde arrest van den H.R. dd. 20 Nov. 1924 W. 11293, reeds de burgerlijke rechter op grond van art. 1401 B.W. de *formeele* rechtmatigheid (in den zin van formeele *wetmatigheid*) van overheidsdaden beoordeelt, zonder echter in de lijn van het arrest van 1919 de in geschil zijnde *materieele* rechtsvraag te bezien (zie de arr. van 25 Mei 1928, van 29 Juni 1928 (het strooppotarrest!), en van 8 Februari 1929), dan gevoelt men aanstonds, dat het denkbeeld eener zuiver *formeele* administratieve rechtspraak hoogstens aan de *privaatrechtelijke*, maar nimmer aan de *publiekrechtelijke* rechtsstaatsidee zou kunnen beantwoorden *en dus eigenlijk het essentieel verschil tusschen burgerlijke en administratieve rechtspraak uit het oog verliest*.⁴⁾

1) Zie b.v. P a u l D u e z : *La Responsabilité de la Puissance Publique* (en dehors du contrat) (1927) over de jurisprudentie van den Franschen *Conseil d'État*.

2) Wetensch. Bijdragen door Hoogleeraren der Vrije Univ. aangeboden ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan (uitg. "De Standaard" 1930).

3) Zie b.v. B u y s : *De Grondwet* II blz. 327 vlg.

4) Geheel genivelleerd is dit structuurverschil uiteraard bij K e l s e n en zijn school. Zie b.v. A. M e r k l : *Allgemeines Verwaltungsrecht* (1927) S. 21 ff. j^o. S. 77 ff. 'Die vermeintlichen Merkmale des öffentlichrechtlichen Wesens des Verwaltungsrechtes' zijn voor hem natuurlijk 'uncharakteristisch und unjuristisch'.

Natuurlijk zal de administratieve rechter ook bij de beoordeeling van het materiele administratieve *rechts*geschil niet in den stoel der administratie mogen gaan zitten en het bestuursbeleid als zoodanig *in positieven zin* beoordeelen. Er blijft tusschen administratieve rechtspraak en bestuur een wezenlijk verschil.

Reeds Tezner merkte op: ‘allerdings hat der Verwaltungsrichter nicht darüber zu erkennen, ob vom Standpunkte einer *guten Verwaltung* es geboten oder zweckmäßig wäre, daß die Verw. Behörden actuell werden und eine Verordnung oder Verfügung an den Einzelnen erlassen, wohl aber unter Umständen, ob eine erlassene Verordnung oder Verfügung Nothwendiges oder Zweckmäßiges gegen den Einzelnen verfüge, sowie, ob eine dem Einzelnen abgeschlagene Verfügung nothwendig oder zweckmäßig wäre, *damit er zu seinem Rechte komme.*’¹⁾

Maar in de lijn der historisch gefundeerde publiekrechtelijke rechtstaatsidee ligt het ongetwijfeld, dat de administratieve rechter *naar eigen publiekrechtelijke verbandsbeginselen* de *interne, materiele rechtsvraag beoordeelt.*²

Gelijk ook b.v. in het Crisisrechtspraakwetje van 26 Juli 1918 S. 494 en in art. 58 der Ambtenarenwet 1929 (tot regeling der rechtspositie der ambtenaren) de competentie van den administratieven rechter (zij 't al in den beperkten zin van de beoordeeling van het zgn. *détournement de pouvoir*)³⁾ is uitgebreid. Gelijk hetzelfde beginsel - in een, uit het oog-

- 1) Friedrich Tezner: *Zur Lehre von dem freien Ermessen der Verwaltungsbehörden als Grund der Unzuständigkeit der Verwaltungsgerichte* (1888) S. 93.
Zie van denzelfden schrijver ook *Die deutschen Theorien der Verwaltungsrechtspflege* (1901).
- 2) Zie ook Struycken, Handd. Ned. Jur. Vereen. (1908) II p. 132-142, die echter de grenzen tusschen ‘bestuur’ en ‘rechtspraak’ volledig in elkaar laat overvloeien!, en Mr. J.A. Levy: *Adm. Rechtspraak* (1886). Ook Mr. v. Idsenga heeft a.w. I blz. 18 vlg. en in zijn geschrift ‘*Het Verslag van de Staatscommissie*’ enz. (1899) scherp positie gekozen tegen de door Buys, Roëll, Vos, Ruyl, in overeenstemming met het ontwerp der staatscommissie gemaakte onderscheiding tusschen *rechts-* en *doelmatigheidsvragen* in de adm. rechtspraak. Maar v. Idsenga verliest daarbij totaliter de grenzen uit het oog, waar hij t.a.p. blz. 39 ook voor den burgerlijken rechter geen enkele materiele competentiegrens ziet in het interne verbandsrecht. De door hem aangehaalde uitspraak van het Hof's Grav. dd. 21 Jan. 1889 (W. 5669), die uiteraard slechts op de *mérites van een concreet geval* is beperkt, buit hij uit tot een volledige uitwisseling van de materiele competentiegrenzen van den burgerlijken rechter!
- 3) Op zich zelf laat zich de beoordeeling van het *détournement de pouvoir* desnoods nog onder de *formeele rechtsvraag* brengen.

punt van *rechtspraak* wellicht te uitgebreiden zin - is neergelegd in art. 11 der Hinderwet en in art. 77 der Ongevallenwet.¹⁾

Tenslotte wil ik mij in dit verband nog de opmerking veroorloven, dat een loochening van dit zin-structureel onderscheid in rechtsbeginselen, in de lijn van de moderne theorieën der *rechtssouvereiniteit*, de rechtsidee zelve in het gezicht zou slaan en consequent ook zou moeten voeren tot een opheffing van het structuurverschil b.v. tusschen het publieke *staatsstrafrecht* en het *statelijk privaatrechtelijk schavergoedingsrecht*, gelijk b.v. K e l s e n reeds in zijn *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* inderdaad gedaan heeft.²⁾ Want voorzoover men het principieele onderscheid tusschen het publiekrechtelijk strafrecht en het privaatrechtelijk schavergoedingsrecht, na uitwissching van het principieel structuurverschil tusschen publiek- en privaatrecht, weder zou willen terugwinnen uit het 'rechtsgevoel' der volksgenooten, als eenige materieele rechtsbron, zou men zich schuldig maken aan het reeds vroeger in de psychologistische rechtstheorie aangetoonde $\square\sigma\tau\epsilon\rho\nu\ \pi\rho\sigma\tau\epsilon\rho\nu$.

Het staatsstrafrecht is en blijft *overheidsrecht*, gelijk het niet-statelijk strafrecht toch altijd, als *verbandsrecht*, *gezagsstructuur* blijft dragen en in de maatschapsverhoudingen een wezenlijk *strafrecht* onbestaanbaar is, omdat straf in *wezen* een *gezagsreactie* is tegen verbandsleden.

* * *

Reeds lang moet zich bij de overweging van onze beschouwingen in zake de interne verbandsstructuur van den staat en van zijn moderne integreerende functie ten aanzien van het niet-statelijk recht, de vraag hebben opgedrongen, hoe het mogelijk is, dat het interne staatsrecht en het statelijk integreeringsrecht zelve onder de klem der rechtsidee voor zinverdieping vatbaar zijn.

Immers men zou tegen deze mogelijkheid van uit ons standpunt dit argument kunnen aanvoeren, dat een *ontsluiting*, een *verdieping* van den rechtszin slechts kan plaats grijpen onder *leiding* van *latere zinfuncties*, terwijl wij toch uitdrukkelijk

1) Zie hierover nader M r . L . v a n P r a a g : *Rechtspraak en voornaamste literatuur op de Recht. Organ.* (1916), 1e ged. blz. 580 vlg.

2) Zie *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (2e Aufl. 1923) S. 139, waar het typisch zin-individuele strafrechtelijk schuldbegrip in het abstracte, in wezen maatschapsrechtelijke onrechtmatigheidsbegrip wordt opgelost. Daartegen mijn *Beroepsmisdaad en Strafvergelding in het licht der Wetsidee* (A.R. Staatsk., driemaandel. org. 1928) blz. 291 en 308.

betoogden, dat de staat als zoodanig door een zin-individuele *rechtsfunctie* is *gequalificeerd*.

Wanneer - zoo zou men kunnen redeneeren - dan inderdaad een zin-individuele rechtsfunctie de interne zinstructuur van het staatsverband leidt, hoe kan deze 'leidende functie' dan zelve weer *geleid* worden, zonder haar plaats in de structuur van het staatsverband te verliezen?

Om dit schijnbaar voor de hand liggend argument tot zijn juiste waarde terug te brengen, hebben wij ons slechts te herinneren, dat geen enkele 'dingstructuur' in metaphysische lijn mag worden verabsoluteerd tot een 'Ding an Sich', dat als zoodanig los zou zijn van den religieuzen wortel van heel onzen tijdelijken kosmos. De staat kan als verband slechts worden *gerealiseerd* door *menschelijke activiteit* en wij zagen reeds vroeger, dat de mensch *als zoodanig* geen 'leidende functie' in den tijd bezit.

Zoo zijn principieel *alle* tijdelijke dingen, zoowel natuurlijke als geestelijke, in hun zin-verdieping afhankelijk van de *menschelijke activiteit als zoodanig, zonder dat zij daarmede hun dingstructuur verliezen, tenzij zij worden omgevormd tot een nieuwe dingstructuur, welke een specifieke andere leidende functie bezit*. Zulks geldt ook van het staatsverband.

Maar dit verband heeft qua talis zijn 'leidende functie' in den *rechtskring* en alle zin-verdieping, welke de staatsstructuur op rechtsgebied vertoont, blijft in wezen *door haar zin-individueel structuurprincipe bepaald*. Zoowel de privaatrechtelijke als de publiekrechtelijke rechtsstaatsidee bevatten een juridische zin-verdieping van de gezagsstructuur van den staat tegenover de autocratische typen van organisatie van het staatsgezag. Maar bij al deze zinverdieping blijft de staat door zijn *overheidsrechtsfunctie* gequalificeerd. Zoodra men dit structuurprincipe realiter zou ter zij stellen, zou de staat ophouden als zoodanig te bestaan. Men kan de 'leidende functie' van het staatsverband als zoodanig nimmer in een anderen wetskring zoeken, zonder het staatsbegrip te verstoren.

Maar de rechtsidee, die over den zin des rechts heenwijst naar den zin der kosmisch latere kringen en als idee van de zin-voleindiging des rechts boven den tijd heenwijst naar de religieuze zin-volheid der goddelijke gerechtigheid, houdt haar klem over het zin-individueel rechtsgebied van den staat.

* * *

Eerst thans wil ik, ten besluite, beproeven het vroeger gewonnen zinkriterium voor de toepassing van het kosmologisch

beginsel der souvereiniteit in eigen kring op juridisch gebied, aan eenige praktische voorbeelden te verduidelijken, waarbij ik op grond van mijn laatste beschouwingen in zake de integreerende rol, welke de moderne staat tegenover het niet-statelijk recht speelt, tegelijk gelegenheid zal hebben, eenige misverstanden, die reeds van sommige zijden ten aanzien van mijn opvatting der souvereiniteit in eigen kring op juridisch gebied gerezen zijn,¹⁾ recht te zetten. Ik kies mijn voorbeelden hoofdzakelijk in het interne kerk- en het interne bedrijfsrecht. Op den voogrand zij gesteld, dat ik hier niet spreek over bloot*politieke wenschelijkheden*, maar over *strikt materieelerechtsgrenzen* van de interne staatssouvereiniteit.

Het is bekend, hoe reeds de burgerlijke rechter, die in wezen *statelijk integreeringsrecht* heeft te concretiseeren, zich bij de toepassing van art. 1401 B.W. op interne verbandsrechtsverschillen (zoowel in het staatsverband als in niet-statelijke verbanden) onthoudt van een beoordeeling der zgn. materieele rechtsvraag en te dezen aanzien een *formeel onrechtmatigheidskriterium* blijft aanleggen, terwijl de jurisprudentie overigens sinds het beroemde arrest van den H.R. van 31 Januari 1919 (W. 10365) een *materieel* kriterium hanteert.²⁾ Zijn opklaring

1) Zie b.v. 'de Nederlander' van 17 Sept. 1930, de 'Gids' dd. 9 Oct. 1930 en 'Patrimonium' dd. 25 Sept. 1930 naar aanleiding van mijn rede voor de jaarvergadering der Chr. Werkgevers te Groningen.

2) De onbevoegdheid des rechters in vragen van 'geloof en belijdenis, handel en wandel' der leden werd o.a. uitgesproken door Rb. 's Grav. 28 Febr. 1888 (over art. 3 Alg. Regl. der Ned. Herv. Kerk van 1 Mei 1852). Recente voorbeelden uit de Nederlandsche jurisprudentie vindt men in het vonnis van de arr. rechtbank te Utrecht dd. 18 April 1928 W. 11886, betr. den eigendom van de gereformeerde pastorie van Tienhoven, waar de rechtbank uitdrukkelijk vaststelde, dat zij geen *geestelijke waardeeringen* had te geven, maar slechts *civielrechtelijke* en op dien grond weigerde te treden in een toetsing van de materieele rechtmatigheid van de besluiten der Assensche Synode van 1926; en in het vonnis van de arr. rechtbank te Maastricht dd. 30 Mei 1930 (Ned. Jurispr. 15 Nov. 1930) over de kerkelijke vervallenverklaring van een Jezuiet van het lidmaatschap zijner orde.

Zie voorts het belangrijke materiaal op dit punt uit rechtspraak en litteratuur samengelezen bij Mr. L. van Praag: *Rechtspraak en voornaamste litteratuur op de Rechterlijke Organisatie* (1916), 1e ged. Alg. Begins. XVII § 5. A. en B. blz. 647 vlg.

Ten aanzien van het *praejudicieel karakter* van kerkelijke beslissingen over vragen van geloof en belijdenis, handel en wandel voor den burgerlijken rechter, merkt de schrijver zeer terecht op, dat zulks ook geheel in overeenstemming is met de bij ons geldende verhouding van Staat en Kerk en in het belang van het ongeschokt vertrouwen op 's rechters onpartijdigheid (blz. 651). En hij voert de tegenovergestelde opvatting terecht de rhetorische vraag tegemoet, of de rechter dan een deskundig advies over geloofskwesties zou moeten inwinnen, of ze uit eigen wetenschap beslissen.

Zie verder uitvoerig v. Praag: *Rechtspraak* etc. 2e ged. (1925) blz. 134 vlg.: 'Het karakter eener kerkelijke gemeente sluit de beslissing door den gewonen rechter over eigen kerkgenootschappelijke rechten uit' met de daarbij aangehaalde jurisprudentie.

Ten aanzien van het interne verbandsrecht van *niet-kerkelijke corporaties* stelt de schrijver aan de hand der jurisprudentie het beginsel op, dat de *beoordeeling van de materieele rechtmatigheid van royeerings-besluiten aan het oordeel van den burgerlijken rechter is onttrokken*. De materieele rechtsvraag is hier weer te zien in verband met de 'leidende functie' van de corporatie.

vindt dit verschil in het door ons aangegeven materiele zin-kriterium voor de souvereiniteit in eigen kring op rechtsgebied. Een beoordeeling van de materiele rechtsvraag in interne verbandsverschillen zou den burgerlijken rechter dwingen positie te kiezen op een intern rechtsgebied, dat onder zin-individuele leiding van de bestemmingsfunctie van het verband staat. Stel b.v., dat men zich met een actie uit art. 1401 B.W. tot den burgerlijken rechter zou wenden, om de onrechtmatigheid van een kerkelijk besluit tot schorsing of afzetting van een predikant vast te stellen. Men gevoelt oogenblikkelijk, dat wanneer de rechter hier achter de in geschil zijnde *formeele rechtsvraag* (de vraag: of *formeel* een bepaling van het interne kerkrecht geschonden is) een onderzoek naar de *materiele rechtsvraag* zou instellen (b.v. de vraag of de predikant inderdaad in de leer was afgeweken), hij op het gebied van het interne kerkrecht zou zijn gekomen, hetgeen niet mogelijk zoude zijn zonder een onbevoegd ambtelijk positie kiezen in vragen van geloof en belijdenis.

A fortiori is de *staatswetgever* onbevoegd zich in zulke interne kerkrechtelijke kwesties te mengen. Doet hij zulks toch, dan heeft zijn wetgeving slechts den subjectieven *vorm* eener wet, doch ze kan niet als bindend stellig recht worden erkend.

Anderzijds is de staat echter krachtens zijn juridische ‘sovereiniteit in eigen kring’ volledig bevoegd er tegen te waken, dat de kerk zich op ‘publiek terrein’ rechten zou aanmatigen, welker uitoefening de interne orde van den staat in gevaar zou brengen, ook al zouden de desbetreffende kerkelijke handelingen inderdaad een subjectief pistisch gequalificeerde zin-individuele structuur bezitten. De kerk kan op het interne gebied der staatsorde geen ‘sovereiniteit in eigen kring’ geldend maken.

Veel meer omstreden dan de juridische souvereiniteit in

eigen kring van het kerkverband is die van het economisch bedrijfsverband. Hoe valt hier praktisch met het door ons omlinjnde zinkriterium te werken? Het probleem is hier inderdaad uiterst gecompliceerd, omdat de ‘leidende functie’ van het ‘bedrijfsverband’ nimmer de rechtspositieveering zelve kan *leiden*. Voorts omdat het moderne grootbedrijf met zijn ontzagelijke, vaak internationale, economische machtsconcentratie op intensieve wijze in het interne staatsleven, ja in heel de menselijke samenleving ingrijpt. Anderzijds heeft de moderne staat reeds sinds de vorige eeuw met een steeds intensiever wordende sociale wetgeving zich in het bedrijfsleven gemengd, hij exploiteert zelve of in zijn onderdeelen (provincie, gemeente) op monopolistische wijze verschillende bedrijven.¹⁾ wordt aandeelhouder in groote private onderne-

- 1) De onmiddellijke exploitatie van bedrijven door den staat of zijn publiekrechtelijke onderdeelen is, naar vrij algemeen wordt erkend, aan typische grenzen gebonden, die uit het door ons opgestelde structuurprincipe der verbanden volledig kunnen worden begrepen. Onmiddellijke staatsexploitatie van bedrijven blijft steeds gebonden aan de typische staatsstructuur met hare leidende zin-individuele rechtsfunctie en is dan ook zonder publiekrechtelijken rechtsgrond niet gerechtvaardigd. Al blijft ook de staatsexploitatie *economisch* aan *economische normen* gebonden, de economische gestie blijft hier afhankelijk van de leiding door de publiekrechtelijke functie van den staat, niet van een zin-individuele ondernemersfunctie. Daarom leenen zich ook betrekkelijk weinige bedrijven voor zulk een exploitatie.

Zoo schrijft Prof. W. G e l e s n o f f in zijn *Grundzüge der Volkswirtschaftslehre* (Deutsch v. Dr. E. A l t s c h u l) 2e Aufl. 1928 S. 182: ‘Für den öffentlichen Betrieb eignen sich ihrer ganzen Natur nach mehr die einfacheren und regelmäßig auftretenden Aufgaben von großem Umfange, wo die Leitung nach einem festgesetzten Schema bureaukratisch erfolgen kann, ohne ständig vor die Lösung neu auftretender Fragen gestellt zu werden. Der Betrieb ist hier nicht so sehr auf die wirtschaftliche Interessiertheit der Leiter als auf ihre technische Vorbereitung, ihre Zuverlässigkeit und ihr Pflichtbewußtsein aufgebaut. Im modernen Wirtschaftsleben ist der hier in Betracht kommende Aufgabenkreis begrenzt. Bei der überwiegenden Mehrzahl der großen Unternehmungen hängt der Geschäftsgang sehr stark von der Konjunktur ab, so daß man sich stets neuen Verhältnissen anpassen und häufig rasche, mit großem Risiko verbundene Entscheidungen treffen muß. Für solche Verhältnisse kommt ein öffentlicher Betrieb mit der ihm anhaftenden Schwerfälligkeit und Unbeweglichkeit nicht in Frage. Aus diesem Grunde eignen sich die öffentlichen Unternehmungen auch nur für verhältnismäßig wenige wirtschaftliche, der Allgemeinheit dienende Aufgaben. Hierher gehören Eisenbahn-, Post-, Telegraphenverkehr, Licht-, Kraft- und Wasserversorgung, Kanalisation usw.’

In gelijken zin: R. L i e f m a n n : *Die Unternehmungsformen* (4e Aufl. 1928) S. 241 ff., die de idee van een ‘allgemeine S t a a t s w i r t s c h a f t’ die einfachste, man kann auch sagen ‘gedankenloseste Lösung’ van het probleem eener hervorming van het productiestelsel noemt.

Voorts C.v. T y s z k a : *Die Sozialisierung des Wirtschaftslebens* 1929 S. 35-43; B r u n o H e i n e m a n n : *Sozialisierung, ihre Möglichkeiten und Grenzen* 1929 S. 28-29 en tal van anderen.

mingen etc. etc.¹⁾ Kortom het staatsleven en het bedrijfsleven zijn in den modernen tijd met duizend vezelen aan elkander verbonden.

Hoe is met dit alles voor oogen het zin-kriterium voor een juridische souvereiniteit in eigen kring van het bedrijfsleven praktisch te hanteeren?

Wij beginnen nogmaals voorop te stellen, dat het interne bedrijfsrecht in zooverre principieel van het interne kerkrecht, het interne gezinsrecht etc. verschilt, dat het als zoodanig wel een starre binding aan de ‘leidende functie’ van het bedrijfsverband bezit, maar dat deze ‘leidende functie’ hier slechts als zin-individueel substraat van het verbandsrecht in aanmerking komt. Wezenlijke ‘leiding’, *zinverdieping*, kan het interne bedrijfsrecht zelve slechts van latere zinfuncties ontvangen (de moreele, de geloofsfunctie), *maar altijd* met volledige handhaving van zijn *zin-individueele fundeering*.

De staat, als overheidsverband en universeel integrator van het niet-statelijk recht, kan in dezen niet anders doen, dan er naar mogelijkheid voor te waken, dat niet de economische functie door een *verabsoluteering* den mensch in zijn *rechtssubjectiviteit* materieel absorbeert, dat de staatkundige solidariteit van het staatsvolk ook in economisch opzicht gehandhaafd blijft, en dat de ‘volkskracht’ in economisch opzicht niet wordt aangetast. Zoo heeft de staat door zijn sociale wetgeving een einde gemaakt aan de juridische weerloosheid van de economisch zwakkere partij, die onder het verderfelijk parool der Manchester school de facto in een economische loon-slavernij was vervallen. Gelijk anderzijds na de opheffing van het coalitieverbod de vakorganisaties, op de basis harer toenemende historisch-economische machtspositie, aan de fictie der individualistische contractsvrijheid de facto een einde maakten en den strijd voor rechtvaardige arbeidsvoorwaarden aanbonden.

Zoo behoort het anderzijds evenzeer tot de competentie van den staatswetgever, met zijn overheidsrecht te waken tegen eventueele excessen van het moderne trust- en kartelwezen, waardoor de consumenten op onrechtvaardige wijze het slachtoffer zouden worden van productie-beperkingen, prijsopdrijvingen etc., die alleen een exaltante particuliere winst-

1) Zoo heeft onder het socialistisch régime van den na-oorlogstijd de stadsstaat Wenen zich buiten de door hem zelve geëxploiteerde bedrijven, de suprematie in niet minder dan 66 belangrijke vrije economische ondernemingen weten te verwerven!

makerij zouden beoogen; ofschoon anderzijds onmiddellijk moet worden bedacht, dat het gevaar voor zulke excessen niet moet worden overdreven, gezien het feit, dat zij, dank zij den kosmischen samenhang der wetskringen, in het eigen vleesch der ondernemers zouden snijden.

Wat echter nimmer tot de competentie van den staat kan behooren, is een ingrijpen in de *interne structuur* van het bedrijfsrecht. Het interne bedrijfsgezag is niet van het overheidsgezag afgeleid. Gesteld, dat een staatswet dwingend zou voorschrijven, dat in alle economische ondernemingen van zekeren omvang personeel-raden (Betriebsräte) zouden moeten worden gevormd, die een met die van den patroon gecoördineerde gezagspositie in de interne leiding van de onderneming zouden bezitten, dan zou zulk een wet, als ingrijpend in de interne structuur van het bedrijfsverband, niet als bindend stellig recht kunnen worden aanvaard.¹⁾ En evenzeer zou de staat zijn competentiegrenzen overschrijden door aan de bedrijven *in positieven zin*, als een soort opper-bedrijfsleider, dwingend voor te gaan schrijven invoering van bepaalde economische arbeidsmethoden ter verhooging hunner productiviteit, productiebeperkingen, economische tarieven etc. etc.

Trekken wij hier weder een parallel met de competentiegrenzen van den burgerlijken rechter tegenover het interne recht van het bedrijfsverband, dan mag worden geconstateerd, dat de jurisprudentie herhaaldelijk van het inzicht heeft blijk gegeven, dat de *typisch met de economische bestemming van een onderneming samenhangende materiele rechtsvraag* in geschil aan het oordeel van den burgerlijken rechter is onttrokken. Ja, zij gaat in haar formeel standpunt te dezen aanzien zelfs verder: Zoo besliste b.v. het Hof van 's Gravenhage bij zijn arrest van 4 Febr. 1901 W. 7640 (P.v.J. 1901 no. 29) met bevestiging van een vonnis van de Rechtbank te 's-Gravenhage, dat de burgerlijke rechter zich geen oordeel mag aanmatigen over de vraag, of de algemeene vergadering eener naamlooze vennootschap, die krachtens de statuten jaarlijks de winst vaststelt, geslaagd is in het juist schatten van de bezittingen der vennootschap.²⁾

- 1) Zie b.v. art. 165 van de Grondwet van Weimar, dat als zoodanig echter slechts het beginsel van een 'Gleichberechtigung' uitspreekt, een beginsel dat, gelijk bekend, in het 'Betriebsrätegesetz' van 4 Febr. 1920 nog slechts in uiterst geringe mate is uitgewerkt.
- 2) Zie ook A.A.H. Struycken in R. Magazijn 28 (1909) blz. 324-325 over de vraag, of de burgerlijke rechter de rechtsgeldigheid eener bepaalde handeling van het orgaan eener naamlooze vennootschap aan de statutaire bestemming der vennootschap mag toetsen. Tegen Struycken's opvatting van het arr. van het Hof van Amsterdam dd. 6 Maart 1908 W. 8718 echter v. Praag: *Rechtspraak enz. op de Recht. Org.* 1e ged. (1916) blz. 655 noot ¹⁾. Het kader der *formeele* rechtsvraag wordt uiteraard *niet* verlaten, wanneer de burgerlijke rechter op grond van de formeele doelomschrijving in de statuten eener naamlooze vennootschap vaststelt, dat zekere besluiten van de vergadering van aandeelhouders hiermede al of niet formeel in strijd zijn. Zie b.v. Hof Amsterdam 6 Maart 1908 W. 8718, bevestigend Rb. Amsterdam 20 Jan. 1905 (W. 8268-8269). Immers hier heeft de rechter geen zelfstandig materieel rechtsoordeel te geven, maar kan zich *formeel* aan de statuten houden. Zie ook van Praag a.w. 2e ged. (1925) blz. 133.

De staat zou in zulke gevallen de juridische grenzen zijner overheidspositie overschrijden en inderdaad zelf een zin-individuele economische bestemmingsfunctie usurperen, die hij krachtens zijn kosmische structuur niet bezitten *kan*.

Want nimmer mag de staat, *waar hij als overheidsverband optreedt*, zijn gestie door de zin-individuele bestemmingsfunctie van het vrije bedrijfsverband laten leiden.

De handhaving van de souvereiniteit in eigen kring van het interne verbandsrecht kan ter laatste instantie slechts aan de hoogste gezagsorganen der verbanden zelve toekomen. En gelijk wij zagen, het criterium ligt niet ter hunner subjectieve willekeur, maar is in de goddelijke structuurwetten der verbanden zelve gegeven.

In dit licht bezien kan geen enkele uitweg aannemelijk zijn, die de beoordeling van de materiele competentiegrenzen der staatswerkzaamheid tegenover andere verbanden ter laatste instantie bij uitsluiting aan een toch weer *statelijk* administratief *gerechtshof* zou willen onderwerpen, bij welks uitspraak de niet-statelijke verbanden zich zouden hebben neer te leggen.¹⁾ Door bruut geweld van een staats-leviathan kan de juridische souvereiniteit in eigen kring der niet-statelijke verbonden tijdelijk in feiten worden geschonden, maar *juridisch* mist de staat in iederen vorm een Kompetenz-Kompetenz tegenover de souvereiniteit in eigen kring der niet-statelijke verbanden.

De staat kan nimmer de niet-statelijke verbanden in hun *interne* zinstructuur als zijn *onderdanen* tot gehoorzaamheid dwingen, gelijk hij dat wel vermag in hun *externe* positie als *onderdaan* van *de overheid* (b.v. in de executie van belastingschulden etc. etc.). De bedrijfshoofden kunnen b.v., wanneer zij het opvolgen van staatsvoorschriften, die onbevoegd in de interne bedrijfsstructuur ingrijpen, niet met hun in eigen kring zelfstandige verantwoordelijkheid kunnen dekken, nim-

1) Zie bijlage F.

mer door den staat worden verhinderd in het *stopzetten* van hun bedrijven. Geschiedt zulks in onderlinge solidariteit, dan wordt een machtsstrijd ontketend.

Ook moet worden bedacht, dat iedere positieve rechtsorde, die als *rechtsorde* haar goddelijke beginselgrondslagen bewaard heeft, zelve tegen zulke grensoverschrijdingen van de zijde van den staat, op een of andere wijze uitkomst biedt, doordat zij middelen aan de hand doet, om de doorvoering van zulke willekeurige staatsdecreten, naar hun materieele strekking, onmogelijk te maken.

Slechts bij wijze van voorbeeld vermeld ik hier de practijk met de uitvoering der *Duitsche bedrijfsradenwet* (1920) en het fiasco van de *Sherman Anti-Trust Act* van 1890 in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

De lijdensgeschiedenis van deze laatste wet is wel zeer typeerend voor de materieele grenzen der staatssoevereiniteit.

Nadat in de Vereenigde Staten de grootere trusts (het eerst de ‘Standard Oil Company’) haar monopolistisch karakter hadden geopenbaard, kwam onder den druk der openbare meening de ‘Sherman Act’ tot stand, die de trusts in den toenmaligen vorm verbod. De in naam ontbonden trusts ontdoken echter de wet door de vorming van zgn. ‘holding companies’, een op zich zelve positiefrechtelijk volkomen geoorloofden vorm. In 1904 werd echter uitgemaakt, dat ook deze organisatievorm een overtreding der Sherman Act was. Daarin vonden de trusts aanleiding een nieuwen, nog heden ten dage bestaanden vorm aan te nemen: nl. de opsmelting der individueele ondernemingen in een reuzen-onderneming. En de staat bleek met zijn wetgeving tegen dezen vorm van rechtmatig verzet machteloos!

In 1912 werd op grond van de beslissing van het bondsgerechtshof de ‘Standard Oil Company’ formeel ontbonden. Bij het vonnis werd bepaald, dat de aandeelen van de tot de trust behorende afzonderlijke maatschappijen onder de aandeelhouders zouden worden verdeeld. Maar wat was het geval? Negen groot-industrieelen bezaten het meerendeel der nieuwe aandeelen. Zoolang deze solidair in hun economische gestie bleven, kon de trust economisch dezelfde activiteit blijven ontwikkelen.

De bekende millionair *V a n d e r b i l t* karakteriseerde de leiders dezer trust in hun houding tegenover den zijn grenzen overschrijdenden staat aldus: ‘Ik heb nog nooit zulke “smart men” gezien... Ik geloof niet, dat het mogelijk zal zijn, door welke wetten of maatregelen ook de trusts te onderdrukken.

Ze zullen steeds weer bovendrijven.’¹⁾

Wel heeft de staat krachtens de leidende functie zijner verbandsstructuur principieel de zin-individuele rechtstaak, maatregelen tot ondersteuning, herstel en stimuleering van het niet-statelijk verbandsleven te treffen, voorzoover dit verbandsleven inderdaad een noodzakelijke factor van de interne ‘*volkskracht*’ uitmaakt. Primair geldt zulks voor het natuurlijk verbandsleven in het gezin, voorzoover dit door de verwoestende doorwerking der zonde in zijn normale structuur bedreigd wordt. Maar ook ten aanzien van het bedrijfsleven en de kulturele verbanden in den ruimsten zin des woords geldt deze competentie van den staat in beginsel.

Men meene slechts niet, dat de staat b.v. bij het treffen van een maatregel als ontzetting uit de ouderlijke macht, de benoeming van een gezinsvoogd etc. etc. wezenlijk in de interne structuur van het gezinsverband zou ingrijpen. Zulke maatregelen worden immers slechts dan genomen, wanneer de interne verbandsstructuur van het gezin zelve reeds uiteengerukt is. En de staat grijpt niet in, omdat hij van rechtswege een absolute souvereiniteit over de niet-statelijke verbanden naar hun interne zin-structuur zou bezitten, maar omdat hij als staat voor de instandhouding van het staatsvolk heeft te waken, in welks leven het gezinsverband een fundamentele rol vervult. Met zijn overheidsgezag stelt de staat bij dreigende ontbinding dezer verbanden kunstmatige rechtssteunsels ter nood-vervanging van een natuurlijke structuur, die feitelijk niet meer bestaat.

Wat van de juridische competentiegrenzen van den staat ten aanzien van het interne niet-statelijk verbandsrecht geldt, geldt in wezen evenzeer ten aanzien van het interne *maatschapsrecht*, welks zinstructuur slechts teleologisch valt te bepalen, daar, gelijk wij weten, de maatschapsverhoudingen niet zelve ding-structuur vertoonen. De staat kan, ondanks zijn vroeger besproken integreerende taak ten aanzien van dit soort recht, toch nimmer de bevoegdheid bezitten, in de interne zinstructuur van dit laatste in te grijpen door zelfstandige bepaling van den door de concrete doelstelling omgrensden rechtsinhoud der private contracten.

Er bestaat in dien zin ook een *principieele individuele maatschappelijke vrijheid van den mensch* als rechtssubject tegenover den staat zoowel in diens overheidsrechts- als in

1) Zie Alfred Marshall: *Industry and Trade* (p. 511-514 en 533-534).

diens statelijk integreerende functie.¹⁾

Zulks openbaart zich naar ons standpunt ook hierin, dat het *contract* als uitdrukkelijke rechtsbron van maatschapsrecht niet als een van de wet *afgeleide bron* kan worden beschouwd.²⁾ Alle argumenten, welke men tegen de opvatting van het contract als zelfstandige rechtsbron aanvoert, berusten op miskenning van de waarheid, dat het contract, *evenzeer als de wet, formeel beschouwd* slechts een *subjectieve vorm* is, waarin rechtsbeginselen, door tot rechtsvorming competente organen van een verband of van maatschapsverhoudingen worden gepositieerd tot stellig recht. Het geheele, reeds door de historische school gevoerde betoog, dat rechtsvorming slechts door een *boven-individueelen* wil kan geschieden, berust op een *petitio principii*, die met name in het volkenrecht tot de meest gewrongen constructies moet voeren, daar *in geen enkelen vorm* (ook niet in dien van het zgn. 'gewoonterecht') het volkenrecht een boven de individueele staten staanden *verbandswil* kan aanwijzen, die het positieert.

- 1) Ook hier laat zich een parallel trekken met de door den burgerlijken rechter voor zich, zelfs ondanks de artt. 1374 en 1375 B.W., erkende materiele competentiebegrenzing door het beginsel der contractsvrijheid. Zie hierover uitvoerig v. P r a g a.w. 1e ged. blz. 656 vlg. v. Praag's opmerking, t.a.p. blz. 661, dat hierdoor misbruik kan ontstaan, daar de contractsvrijheid vaak maar schijn is, omdat niet enkel economisch zwakgen, maar ook anderen vaak overeenkomsten moeten sluiten (b.v. met transport- of assurantiemaatschappijen), waarbij zij de condities der tegenpartij hebben te accepteren, al zijn deze onredelijk, kan ik volmaakt onderschrijven. Evenzeer zijn opmerking: 'Noch de autonomie van corporaties en instellingen, noch de contractsvrijheid schijnen mij toe een beletsel te zijn, om belanghebbenden wettelijk te beschermen tegen willekeur, of partijdigheid van hen, die feitelijk macht uitoefenen. Dat dit geschiedt, waar het mogelijk is zonder al te groote benadeeling van belangen, die evenzeer recht van bestaan hebben, is een eisch der rechtvaardigheid.' Inderdaad, maar zoolang de staatswetgever zijn voorschriften alleen door de rechtvaardigheid laat inspireren, kan van een inbreuk op de interne contractsvrijheid, evenmin als van een inbreuk op het interne verbandsrecht sprake zijn. Maar dit is geheel iets anders dan de staatsabsolutistische opvatting, die het contractenrecht van de rechtsmaatschappelijke verhoudingen naar zijn interne zinstructuur eenvoudig op een delegatie van den wetgever laat rusten.
Het staatsabsolutistisch positivisme en -idealisme weet juridisch niets in te brengen tegen een oplossing van alle privaatrecht in statelijk publiekrecht. Zoo K e l s e n en in wezen evenzeer W a l t h e r B u r c k h a r d t: *Die Organisation der Rechtsgemeinschaft* S. 26.
- 2) De nadere verhouding tusschen de statelijke en niet-statelijke bronnen van het maatschapsrecht is niet in Kelsen's lijn logisch-functioneel, maar slechts *zin-structureel* te vatten. Dit punt zal ik uitvoerig uitwerken in mijn nog niet voltooide studie over *De Bronnen van het Stellig Recht* (t.a.p.).

Alle bezwaren tegen de opvatting van het contract als zelfstandige rechtsbron komen in het wezen der zaak òf uit den positivistischen òf uit den universalistischen transpersonalistischen hoek. Het positivisme kan de bedoelde opvatting niet aanvaarden, omdat het door zijn verabsoluteering van den subjectieven vormingswil in het *positiviteits*element van het recht, nog slechts in den staatswil, als *boven-individueelen* wil, een zeker steunpunt meent te bezitten voor de *normatieve gelding* van het stellig recht, waarbij het intusschen uit het oog verliest, dat een *staatswil op zich zelve* evenmin die gelding kan fundeeren als de wilsovereenstemming tusschen gecoördineerde maatschapsubjecten in een contract.

Het transpersonalistisch universalisme moet het contract als zelfstandige rechtsbron elimineeren, wijl het principieel de menschelijke rechtssubjectiviteit in de rechtstotaliteit van het staatsverband met zijn 'algemeenen wil' laat opgaan.

Bij onze rechtsbeschouwing, waarin rechtsbeginsel en menschelijke vormingswil in onverbrekelijken samenhang zijn gesteld, en waarin het structuurverschil tusschen verbands- en maatschapsrecht van meetaf is vervat, verliezen al deze argumenten hun kracht.

Nòch overheidswillekeur, nòch contractueele willekeur is op zich zelve rechtsbron.¹⁾

Het positieve recht blijft in al zijn individueele vormen positieveering van goddelijke rechtsbeginselen, welker structuur door de goddelijke wereldorde wordt bepaald.

* * *

Zoo hebben wij dan de grondlijnen eener Calvinistische staatsbeschouwing op de basis eener Christelijke kosmologie en kennisleer, zij het al zeer schematisch, trachten uit te stippelen.

Wij meenen te mogen constateeren, dat zulk een staatsbeschouwing de crisis, waarin de tegenwoordige staatsleer zich bevindt, principieel *moet* overwinnen. En daarom zullen ook de aanhangers der humanistische staatstheorieën van haar kennis moeten nemen en zich daarvan niet door vooroordeelen i.z. de 'neutraliteit' van het wetenschappelijk denken mogen laten weerhouden. Het Calvinistisch denken is in den modernen tijd in een periode van opbloei gekomen en het eischt opnieuw een leidende rol in de kultuur op.

1) 'Rechtsbron' is voor mij *iedere vorm, waarin tot rechtsvorming competente organen van een verband of maatschapkring materiele rechtsbeginselen positieveeren tot stellig recht*. Zie mijn vroeger aangehaalde verhandeling *De Bronnen van het Stellig Recht in het licht der Wetsidee*.

Tot hen, die tot nu toe de onvereinigbaarheid van Christendom en humanistisch of heidensch denken niet hebben doorschouwd en nog steeds niet aan de mogelijkheid eener Christelijke wetenschap gelooven, komt de waarschuwing: Wee hem, die de teekenen des tijds niet verstaat!

Want de geestelijke ontwaking, die voor het innig verband tusschen wetenschap en wereldbeschouwing in steeds breederen kring de oogen doet opengaan, is reeds lang begonnen en laat zich door de oude, naief haar vóór-onderstellingen negeerende, neutraliteitsleuze niet meer tegenhouden.

En alle Christelijke beoefenaren der wetenschap staan thans voor het gewetensdilemma: òf te erkennen, dat niets van hoog tot laag in deze tijdelijke wereld onttrokken is aan de klem der Christelijke religie en dat die religie zich niet tevreden stelt met de rol van decoratieve bovenbouw boven een in grond en wezen afgodische wetenschap, òf zich te onthouden van een gebied, waar naar hun diepste overtuiging de vaan van Christus' koningschap niet fier kan worden geplant.

‘Tertium ultra non datur.’

Bijlagen.

Bijlage A (zie blz. 126)

Dat in de generale zinstructuur der historie inderdaad de op pag. 126 genoemde analogische zin-momenten aanwezig zijn, verklaart het optreden van de naturalistische en psychologistische historie-beschouwingen, die de desbetr. anticipeerende substraten van den historischen zin voor den *historischen zin* zelve namen.

De bedoelde zin-analogische elementen wijzen zelfs naar den zin van de getals- en ruimtekringen terug. Het ruimtebegrip, waarmede de historiewetenschap werkt, is uiteraard geen mathematisch, physicaal of biologisch, maar een *historisch* ruimtebegrip; d.w.z. de ruimtezin komt slechts zin-analogisch in de generale zin-structuur der beschavingsontwikkeling voor, ook al is deze zin-analogie nimmer 'rein-historisch', maar slechts in kosmologischen zin-samenhang met den ruimtezin en de tusschen ruimte- en historiekring ingelegerde zinstructuren te vatten.

Het zinfunctioneel historisch *tijds*begrip is evenzeer, gelijk wij vroeger zagen, door den zin: *beschavingsontwikkeling* gequalificeerd en heeft een *subjectieve* en *objectieve* richting, gelijk wij zulks vroeger hebben uiteengezet.

Zoo heeft b.v. een kunstwerk, zeg de 'Faust' van G o e t h e , een objectieve zinfunctie in de beschavingsontwikkeling, die als zoodanig in de *objectieve* tijdsrichting der historische ontwikkeling ligt.

Waar, gelijk wij vroeger zagen, de objectieve tijdsrichting steeds door de *subjectieve* moet worden *geobjectiveerd* en *geactualiseerd*, begrijpen wij ook aanstonds, waarom de objectieve kunstwaarde in de historische ontwikkeling is gefundeerd, een waarheid, die onmiddellijk in het oog springt, als men b.v. bedenkt, dat voor de oude Grieken, met hun historisch gefundeerde positieve maatstaven voor schoonheidswaardeering, de objectieve kunstwaarde van een 'Hermes' van P r a x i t e l e s een *zin-individueel andere* moet zijn geweest, dan voor ons *modern*.

Het is een onoplosbare antinomie in L i t t 's vroeger geanalyseerde zin-beschouwing, wanneer hij (a.w. S. 342) eenerzijds in de objectieve zinstructuren, als wetenschappelijke theorieën, kunstwerken enz., een *immanent zakelijke ontwikkeling* erkent, en toch anderzijds de zinstructuur als zoodanig *tijdloos* noemt.

De onderscheiding van subjectieve en objectieve richting in de historische tijdsorde, die geregeld uit het oog wordt verloren, heeft groote waarde voor het *probleem der periodiseering*.

Hoe minder er nog sterk geindividualiseerde 'vormers' der historische ontwikkeling optreden, des te sterker zal de objectieve richting in de historische tijdsorde bij de periodiseering overwegen. Voor de zgn. oerhistorie deelt men de historische tijdperken zelfs uitsluitend naar objectieve gezichtspunten in (b.v. het steenen tijdperk, het bronzen tijdperk enz. enz.), daar de ons bekende 'bronnen' ons geen subjectieve gezichtspunten aan de hand doen.

In het licht van het historisch tijdsbegrip moet ook het *historisch causaliteitsbegrip* worden verstaan. De zinfunctioneele historische causaliteit is een analogie van de fysische causaliteit in den zin der normatieve beschavingsontwikkeling. In het *historisch machtsmoment* ligt deze causaliteit opgesloten.

Het is volmaakt ontoelaatbaar, hetzij de historische causaliteit tot fysische of psychische causaliteit te herleiden, hetzij met Troeltsch (*Der Historismus und seine Probleme* S. 30 ff.), Litt en Spengler (*Der Untergang des Abendlandes I* S. 165/6) het causaliteitsbegrip met het ruimtebegrip uit het historisch gezichtsveld te bannen.

Naar Spengler's radicaal irrationalistisch historisme heerscht in de natuur de doode, mechanische causaliteit (de eenige *wetmatigheid* volgens hem!), in de historie het levende 'Schicksal'. *Geschiedenis* is de 'Physiognomie alles Werdens', *natuur* (als denkproduct!) het 'System alles Gewordenen'. De historie staat als 'ware realiteit' niet onder wetten! Wij zien hier weder duidelijk de irrationeele pool in het humanisme naar voren treden, die gelijk wij weten, de individueele subjectszijde der tijdelijke werkelijkheid verabsoluteert ten koste van de wetszijde!

Bijlage B (zie blz. 129)

Voor een uitvoerige kosmologische analyse van den zin des rechts moet ik, evenals voor die der overige generale zinstructuren, verwijzen naar mijn boek *De Wijsbegeerte der Wetsidee*. Ik voer deze zin-analyse hier door in een omvangrijk hoofdstuk over 'Het kosmologisch tijdsprobleem', dat bijna de helft van mijn boek zal beslaan.

Voor een schematische analyse moet ik voorloopig nog verwijzen naar mijn verhandeling *De structuur der Rechtsbeginselen en de Methode der Rechtswetenschap* (overdruk uitg. 'de Standaard', Amsterdam 1930, blz. 31 vlg.).

In dit verband wil ik alleen mijn opvatting, dat de 'vergelding' de onherleidbare kern van de generale zinstructuur des rechts vormt, verdedigen tegen de pogingen, haar tot een abstract algemeen-begrip te denatureeren, dat men dan meende in tal van andere zingebieden te kunnen toepassen. Men beriep zich op het spraakgebruik, dat van een *vergelding* in de *natuur*, een vergelding in *economischen*, in *socialen*, *historischen*, *moreelen* zin etc. etc. gewaagt. Intusschen moet het na al onze voorafgaande beschouwingen toch duidelijk zijn geworden, dat wanneer het theoretisch denken op deze wijze de naïeve getuigenis van het spraakgebruik benut, om den souverainen zin der *vergelding* in het logicisme van een abstract algemeen begrip te doen *ondergaan*, de kosmische zin der naïeve instelling in de werkelijkheid grondig wordt vervalscht.

Wanneer iemand tengevolge van een slecht leven zich een ernstige ziekte op den hals haalt en wij zeggen in het spraakgebruik: 'Dat is zijn verdiende loon', dan komt het ons daarbij toch geen oogenblik in de gedachte, hier de vergelding zelve te vatten in *functioneel biotischen*, of *welken anderen functioneelen natuurzin* ook. Wij zien de opeenvolging van feiten veeleer, in typisch onvertheoretiseerde instelling, in *religieus-gefundeerden kosmischen samenhang* en vatten zonder theoretische zin-analyse eenvoudig den kosmischen zin des rechts in zijn religieuze fundeering in God's schepperswil.

Het natuurgebeuren (dat is het doorlopend getuigenis van de naïeve instelling) staat niet los van den zin der vergelding, doch is organisch met dien zin in den kosmischen tijd samengeweven en vormt in religieuzen zin daarmee een eenheid.

In het licht onzer wetsidee kunnen wij zeggen: alle natuurfuncties anticiperen in den kosmischen zin-samenhang potentieel op den functioneelen zin des rechts, gelijk omgekeerd de rechtszin in die anticipeerende natuurlijke zinfuncties is gefundeerd.

Ook de door v. Jhering, Ehrlich e.a. met bijzonderen nadruk in het spraakgebruik naar voren gebrachte zin-samenhang van de vergelding met den zin der *economische aequivalentie* hebben wij in dit licht te bezien.

De economische zin bevat als zoodanig in het geheel niet den vergeldingszin, maar in kosmischen zin-samenhang heeft de *waarde-vereffenende spaarzin* (d.i. de generale zinstructuur van den economischen kring) zeer belangrijke rechts-anticipaties, gelijk omgekeerd de rechtszin een essentieele economische analogieënsfeer vertoont.

In welks zinsverband de uitspraak van het naïeve zelfbewustzijn de vergelding ook neemt, altijd bedoelt het ermede: *den nog slechts systatisch gevatten zin des rechts en geen anderen*.

Wanneer de rechtsorde in haar vergeldingszin den werkgever verplicht den werknemer zijn loon uit te betalen, dan mag de inhoud van dien vergeldingsplicht zonder zin-samenhang met de economische waarden-vereffening niet te vatten zijn, maar de vergeldingseisch, dat men wederkeerig zijn contractsplichten nakomt, is nimmer tot een economischen eisch te denatureeren.

Eerst in den onverbrekelijken samenhang met zijn analogische en anticipeerende zinelementen en in zijn uiterst gedifferentieerde zin-individualiteit openbaart intusschen die vergelding als *zinkern* des rechts zijn *universaliteit in eigen kring*.

De miskennis van deze universaliteit in eigen kring in de zin-individualiteit heeft reeds Aristoteles positie doen kiezen tegen de opvatting van Pythagoras, dat het recht naar zijn zin als $\tau\alpha\upsilon\tau\iota\pi\iota\sigma\tau\omicron\nu\sigma$, als *vergelding* moest worden gedefinieerd.

Inderdaad was in het $\tau\alpha\upsilon\tau\iota\pi\iota\sigma\tau\omicron\nu\sigma$ de vergeldingszin veel te eng gevat. Het $\tau\alpha\upsilon\tau\iota\pi\iota\sigma\chi\epsilon\iota\nu$ drukt immers slechts uit den individueelen zin der *strafvergelding* en dan nog slechts in den primitieven vorm der *taliō*. Gelijk een door Aristoteles in het vijfde boek zijner *Nicomachische Ethiek* zelve aangehaald vers de gerechtigheid in den zin van Rhadamantos als volgt bezong: ‘Wanneer gij lijdt, wat gij zelve anderen aandeed, zoo is u recht weervaren.’

Natuurlijk stond Aristoteles tegen de Pythagoreërs sterk, toen hij betoogde, dat dit vergeldingsbegrip, dat immers niet meer bevat dan de evenmaat tusschen lijden en doen, noch op de ‘verdeelende’, noch op de ‘verbeterende gerechtigheid’ past.

Wanneer hij echter zelf het recht buiten den zin der vergelding wil vatten en zonder anderen grond dan een beroep op de etymologie van het Grieksche woord voor gerechtigheid en het Grieksche spraakgebruik in het algemeen, den zin des rechts meent te kunnen omschrijven als: het brengen of het herstellen van *gelijkheid* in de menselijke verhoudingen, een gelijkheid, die al naar gelang de gerechtigheid zich in *distributieve* of *commutatieve* gestalte openbaart, naar een geometrische of arithmetische evenredigheid behoort te worden verwerkelijkt, dan heeft hij in wezen den

souvereinen wezenszin des rechts *gelogificeerd in een abstract algemeen begrip*. Want ‘gelijkheid’ drukt op zich zelve geen soevereine zinfunctie uit, maar is een logisch relatiebegrip, dat eerst in zin-synthesis met den zin van een bijzonderen wetskring materieele synthetische qualificatie verkrijgt.

In de moderne rechtsphilosophie heeft men nochtans dit abstracte gelijkheidsbegrip weer opgenomen ter karakteriseering van den materieelen zin des rechts, die dan overigens weer, evenals trouwens bij Aristoteles, met den *verdiepten* rechtszin der *gerechtigheid* wordt vereenzelvigd.

Zoo heeft b.v. L e o n a r d N e l s o n in zijn *System der philosophischen Rechtslehre* (1920, S. 80/) het grondbeginsel zijner ‘materieele rechtsleer’ gemeend te kunnen samenvatten in de norm der ‘persoonlijke gelijkheid’, die hij omschrijft als ‘die Ausschlieszung jedes durch die numerische Bestimmtheit der einzelnen Person bedingten Vorzugs.’

Nu beweert Nelson wel nadrukkelijk, dat hij in dit ‘Gesetz der persönlichen Gleichheit’ inderdaad een ‘synthetisch oordeel a priori’ heeft ontdekt, in onderscheiding van den bloot analytischen(!) ‘Satz der Gleichheit’, welke slechts zou uitdrukken de norm der formeele gelijkheid van allen voor de wet, en die als zoodanig een bloote gevolgtrekking uit Nelson's formeel *rechtsbegrip* zou zijn -, maar wat aan Nelson's ‘materieel’ rechtsbegrip ontbreekt, is de *zin-synthesis*.

Alles komt in Nelson's materieele begripsomschrijving uiteraard aan op den *rechtszin* van de persoonlijke gelijkheid, maar daarover geeft hij ons geenerlei opklaring en daarom blijft zijn ‘materieel’ gelijkheidsprincipe allen rechtszin *ontberen*.

Iedere poging, de *zinkern* des rechts, de *vergelding* te rationaliseeren, door haar in ongekwalficeerde begrippen op te lossen, is met volledige onvruchtbaarheid geslagen.

L e o P o l a k's definitie van den zin der vergelding als ‘objectieve, transegoïstische belangenharmoniseering’ (zie zijn *De fundering van het strafrecht* (1922) en *Zur sittlichen Rechtfertigung der Strafe*. Kantstudien Bnd XXXV Heft 1 S. 59) is een voorbeeld van zulk een poging.

Polak is klaarblijkelijk doorgedrongen tot de *aesthetische* en *economische zin-analogieën* der vergelding en meent nu den vergeldingszin te kunnen opklaren, door dien zin in de bedoelde analogieën op te lossen. *Maar los van de zinkern missen die zin-analogieën juist alle zin-belijning!*

De rationaliseering van den vergeldingszin, die hier heeft plaats gegrepen, heeft de zin-analogieën zelve opgelost in abstracte algemeene begrippen, die als zoodanig den rechtszin ontberen.

De generale *zinkern* des rechts is zoo min te rationaliseeren, als de zinkern van den getals-, den ruimte-, den bewegings-, den levenszin, als den zin van het gevoelig bewustzijn, van de logische analyse, van de beschavingsontwikkeling, van de symbolische beteekening (den taalzin), van den omgang, van den economischen spaarzin, van de aesthetische harmonie etc. etc.

Ware die rationaliseering mogelijk, dan zou de rechtszin geen soevereiniteit in eigen kring bezitten en zou ook de *zin-synthesis* onmogelijk zijn.

Bijlage C (zie blz. 134)

Zie voor dit formalistisch criterium voor den staat: Walther Burckhardt: *Die Organisation der Rechtsgemeinschaft* (1927) S. 350: 'Die öffentlich-rechtliche Organisation des Staates mit seinen Unterabtei-

lungen is die von Rechts wegen bestehende Einrichtung, die dazu bestimmt is, das objektive Recht (in der Rechtsetzung) zu schaffen und (in der Rechtsspreking und Verwaltung sowie in der Vollziehung) anzuwenden und zu erzwingen. Die privatrechtliche Organisation is die zufällig, vermöge privater Entschlieszung bestehende Organisation, die bestimmt is, für ihren zufälligen Zweck aus privater Entschlieszung Rechtsgeschäfte abzuschlieszen und die daraus hervorgehenden Rechtsverhältnisse auszuführen.'

Deze geheele onderscheiding is in haar formalistisch-functionalistische instelling in wezen volmaakt tautologisch, hetgeen nog frapperanter uitkomt in Burckhardt's omschrijving: 'private Verbände sind solche, deren Entstehen und Bestehen durch keinen objektiven (scl. "öffentlich-rechtlichen") Rechtssatz gefördert ist; öffentlich-rechtliche solche, die nach objektivem Recht (nämlich die Unterabteilungen des Staates) oder nach der objektiven Vernunft selbst(!) bestehen müssen', (S. 342). Burckhardt's geheele schijn-kriterium hangt samen met zijn formalistische onderscheiding tusschen publiek- en privaatrecht als dwingend tegenover niet-dwingend recht, waarbij het privaatrecht dan zou samenvallen met het toepassingsgebied der private rechtshandelingen in engeren zin (Rechtsgeschäfte), als juridieke handelingen, die het ontstaan van rechtsbetrekkingen beoogen; het publieke recht met het gebied, dat door dwingend recht wordt beheerscht met uitsluiting van den partijwil. 'Zwinge des Recht im eigentlichen Sinne sind also diejenigen Normen, die ein Verhalten vorschreiben, ohne Rücksicht auf den abweichenden Willen der Beteiligten. Nichtzwinge des Recht sind dagegen diejenigen *normae agendi*, die nur Anwendung finden wollen, falls die Beteiligten nichts anderes bestimmten (also mangels rechtsgeschäftlicher Verfügung), wie die oben erwähnten, oder zur Ergänzung unvollständiger Rechtsgeschäfte' (S. 27).

Door dit formalistisch criterium, dat eenerzijds voert tot loochening van het bestaan van subjectieve publieke rechten, anderzijds tot loochening van de mogelijkheid van niet-statelijke rechtswetten (het eene is even onhoudbaar als het tweede!), ziet Burckhardt zich gedwongen statelijk recht van ontwijfelbaar privaatrechtelijk karakter (b.v. het geheele *jus cogens* van het Burgerlijk Wetboek) tezamen met het interne staatsrecht tot het publiek recht te rekenen! Een conclusie, die op zich zelve reeds de onhoudbaarheid van het criterium toont, dat in soortgelijke antinomieën voert als dat van Thon's definitief weerlegde theorie. Het onderscheid tusschen dwingend en aanvullend recht eischt zelve een *zin-duiding* en kan zeker niet in zijn onopgeklaard karakter dienst doen als wezenskriterium tusschen publiek en privaatrecht. Het onderscheid tusschen publieken privaatrecht is op formalistisch standpunt niet te handhaven, daar het rechts-formalisme niet tot de kosmische zin-structuur der rechtsverschijnselen doordringt.

Bijlage D (zie blz. 139)

Het vorm-materieschema is in de sociologie ingevoerd door den grondvester der formeele richting Simmel (in zijn *Soziologie*), die, gelijk Kelsen in zijn *Hauptprobleme* de formeele rechtswetenschap met de geometrie vergeleek, in zoover zij slechts met den vorm der sociale verschijnselen te maken heeft, het beeld van den geometrischen vorm gebruikt om het gezichtsveld der formeele sociologie van dat der materieele sociale

wetenschappen af te grenzen! Gelijk de geometrie vaststelt, wat aan de ruimtelijke dingen hun eigenlijke ruimtelijkheid is, zoo, volgens Simmel, de sociologie, wat in de reële sociale structuren, de sociale *vormen* zijn.

Wel een bewijs voor de objectieve waarde van het vorm-materieschema in de 'geesteswetenschappen'!

Simmel gebruikt intusschen het vorm-materieschema niet geheel in den Kantiaanschen zin. Dit blijkt duidelijk, waar de schrijver de bijzonderheid der transcendentale vraagstelling: 'Hoe is "maatschappij" (in den zin van *psychische wisselwerking*!) mogelijk?' tegenover de transcendentale vraagstelling van de 'Kritik der reinen Vernunft': Hoe is algemeen geldige (natuur)-ervaring mogelijk?' afgrenst (zie *Soziologie* S. 28 ff). De natuur-eenheid komt volgens het ook door Simmel gedeelde criticistisch standpunt uitsluitend van de subjectieve denkvormen, die de op zich zelve onverbonden zinnelijke indrukken eerst tot synthetische eenheid zouden brengen; daarentegen wordt volgens Simmel de sociale eenheid door hare elementen (die immers zelve bewust en synthetisch actief zijn) zonder meer gerealiseerd, zonder dat een beschouwend (kennistheoretisch) subject voor hare constitueering noodig is. Door dit fundamentele verschil, dat Simmel nog uitvoerig uitwerkt, heeft de vraag: 'Hoe is maatschappij mogelijk?' dus voor Simmel een geheel anderen zin dan die: 'hoe is "natuur" mogelijk?'.

Want op de laatste vraag antwoorden de apriorische vormen der kennis, op de eerste echter de in de elementen zelve apriori gelegen voorwaarden, waardoor zij zich realiter tot de 'synthese' *maatschappij* verbinden. Een onderzoek naar de sociale 'vormen', gelijk Simmel's boek bedoelt te geven, heeft tot object de tenslotte in individuen zich afspelende processen, die het 'sociaal zijn' dezer individuen eerst mogelijk maken - niet als tijdelijk voorafgaande oorzaken van dit resultaat, maar als 'Teilvorgänge der Synthese, die wir zusammenfassend die Gesellschaft nennen.'

Simmel's opvatting van het vorm-probleem leert men het beste kennen uit zijn verhandeling *Der Fragmentcharakter des Lebens* (Logos VI). Hij neemt in onderscheiding van Kant een reeks *a-theoretische* vormen aan, die niet gesubordineerd onder, maar gecoördineerd *naast* de theoretische kenvormen staan. Boven het *leven* in zijn ervaarbare werkelijkheid bouwen zich bij hem al deze vormen (van *kunst*, *religie* etc. etc.) op en constitueeren een parallelisme van onderscheiden vorm-werelden. Simmel ziet deze 'werelden' als 'kategoriale vormingen', die zich over een ons onbekende 'Weltstoff' uitbreiden. Al deze formeele werelden individualiseeren zich in de 'psychisch-historische realiteit' (het historistisch karakter van Simmel's 'levensphilosophie' komt hier sterk uit!). Het ligt voor de hand, ook de 'sociale vormen', gelijk Simmel die opvat, als zulk een door de 'psychisch-historische werkelijkheid' geindividualiseerde vorm-wereld te zien. Doch dan blijkt nog duidelijker, hoezeer het vorm-materieschema bij hem in de lucht hangt. Zijn de 'vormen' bij hem nog subjectieve categorieën van een transcendentiaal bewustzijn, gelijk bij Kant? Waar vinden zij hun eenheid en hoe verhouden zij zich onderling? Zie daar vragen, waarop wij bij Simmel tevergeefs een eenduidig antwoord zoeken. Soms schijnt hij in zijn opvatting der 'vormen' tot Plato's ideeënwereld te naderen. Ook motieven uit Leibniz' monadologie spelen in zijn vormenwereld door, waar hij schrijft: 'Ein eigentliches Übergreifen und Sich-Verflechten der einen Welt in die andere ist unmöglich, da eine jede schon die Gesamtheit der Welteinhalte in ihrer besonderen Sprache ausdrückt' (t.a.p. S. 35).

De vaagheid van Simmel's vormbegrip in de sociologie blijkt duidelijk uit wat hij schrijft over het al of niet *kennistheoretisch* karakter der 'sociale vormen'. Dit is volgens hem een bloote kwestie van *naam*. De door hare vormen genormeerde sociale structuren zijn niet 'Erkenntnisse', maar praktische processen en werkelijke toestanden. Toch heeft het onderzoek van het algemeen begrip 'vermaatschappelijking' op zijn apriorische voorwaarden 'etwas erkenntnisartiges'(!). Men zou nl. het onderzoek naar de vraag, welke specifieke categorieën de mensch a.h.w. moet meebrengen, opdat in hem het *bewustzijn*, zich in de maatschappelijke samenleving te bevinden, ontsta: 'die Erkenntnistheorie der Gesellschaft' ('der Gesellschaft als einer Wissensatsache') kunnen noemen.

Duidelijk blijkt hier, hoezeer Simmel in de verabsoluteering van het zin-synthetisch standpunt ten koste van het zin-systatische blijft hangen.

Het formalistisch standpunt is, streng systematisch, maar zonder de diepere fragmentarische intuïties, die wij bij alle onklarheid in probleemstelling overal bij Simmel ontmoeten, met name door v. W i e s e doorgevoerd in zijn *Allgemeine Soziologie* (1e band 1924; 2e band 1929). Dat v. W i e s e zelf den naam 'formeele sociologie' ter kenschetsing van zijn in wezen *hyper-formalistisch* standpunt verwerpt (zie *Allgemeine Soziologie* II S. 27) is inderdaad van geen beteekenis en wordt door hem zelf ook niet als zeer belangrijk beschouwd.

In 't wezen der zaak voert hij het *vorm-materieschema*, dat hij beweert te verwerpen, veel meer doctrinair door dan zijn leermeester Simmel. Volgens hem wordt het sociologisch onderzoekingsveld afgegrensd door een fundamentele sociale categorie, die hij zelf op de algemeen logische categorie der *relatie*, der *betrekking* terugvoert en die haar 'specificum sociologicum' (de term is van v. W i e s e zelf!) moet ontvangen uit het bijzondere kenmerk van het 'zu-' en 'auseinander'. Het geldt hier een zuiver subjectieve beschouwingswijze.

'Von der Ethik, Psychologie, Ästhetik, Politik usw. werden die menschlichen Beziehungen unter anderen Gesichtspunkten und nach anderen Einteilungsprinzipien betrachtet; die Soziologie betrachtet sie jedoch nur nach der Art und dem Grade des Zu- und Auseinander und dem Mischungsverhältnisse zwischen beiden. Die Beziehungslehre kennt nur die Bewegungen zur Vereinigung oder zur Flucht; tertium in sociologia non datur' (I, S. 10/11).

De tweedeeling van alle menselijke betrekkingen in zulke 'des Zuund des Auseinander' zou aan de sociologie eerst haar eigen zelfstandige probleemgroep geven en haar eigen en exact wetenschapskarakter!

Het radicale formalistisch-logicisme, dat zich in deze opvatting der sociologie (in scherpe onderscheiding van die bij S i m m e l) baanbreekt en dat ook de phaenomenologisch ingestelde F r e y e r in zijn *Soziologie als*

Wirklichkeitswissenschaft (1930 S. 51 ff.) scherp heeft gebrandmerkt, wordt het best getypeerd door de volgende uitspraak: 'Fragt man, wieso es diese beiden Arten als einzige Grundarten der Beziehungen gibt, so kann man entweder darauf hinweisen, daß sie empirisch überall und zu allen Zeiten feststellbar sind; oder man folgert sie aus der biologischen Menschennatur, die teilweise zur Verbindung mit Artgenossen, teilweise zur Behauptung der Ichheit gegen die Art und Artgenossen drängt; oder man erklärt sie - was ich, wie oben versucht, in diesem Anfangszusammenhange vorziehen würde - mit den beiden einzigen Möglichkeiten der Bewegungsbahnen von

Größen schlechweg (in ihren Verhältnisse zueinander) (Ik cursiveer!). Es ist die formalste, allgemeinste mathe-

matische Betrachtungsweise.(!) Bildlich: Die Menschen sind uns hierbei gleichsam Figuren auf dem riesigen Schachbrette des Lebens, die mit jedem Schachzuge (Beziehung, sozialen Prozesse) bald näher aneinander, bald auseinanderrücken...'. De doeleinden, waarom zich de mensen in sociaal-formeele betrekkingen begeven, zouden het indeelingsprincipe vormen van de overige 'wetenschappen van den socialen mensch' (economie, politiek, rechtswetenschap, aesthetica, moraal, pistologie etc.)

Merkwaardigerwijze heeft K e l s e n juist omgekeerd het *recht* tot een logischen denkvorm verklaard en zijn inhoud of *doeleinden* aan de andere 'sociale wetenschappen' toegewezen. Zoo kaatst het formalisme den 'inhoud' heen en weer, die eigenlijk nergens meer een onderdak kan vinden.

Wij zijn langzamerhand verzadigd van deze modern-humanistische scholastiek, die geen toekomst meer heeft, en die den titanisch-faustischen kennisdrift van een L e i b n i z onrecht doet, door zich voor haar onvruchtbaar formalisme op zijn groote idee der 'mathesis universalis' te beroepen. (Zoo een van K e l s e n's leerlingen Fritz Schreier).

Het afgrenzen van de 'grondkategorie' eener 'formeele wetenschap' naar 'genus proximum' en 'differentia specifica' is een zuiver Aristotelisch-scholastisch recept van begripsvorming en heeft met Kant's transcendentale begripsvorming re vera niets meer van doen.

Bijlage E (zie blz. 170)

In hooge mate merkwaardig is v. I d s e n g a's standpunt ten aanzien van de onderscheiding tusschen publiek- en privaat recht. T.a.p. blz. 15 beroept hij zich op Engeland, waar men wel steeds zou hebben weten te onderscheiden de private *zaak* van de publieke, zonder echter een opvatting van het 'publieke recht' te huldigen als een 'andere orde van regten', berustende op 'eene andere soort van wetten', door andere beginselen geregeerd, dan het 'privaatrecht'. De schrijver poneert dan de volgende eigenaardige stelling: 'Het verschil te hebben miskend, dat bestaat tusschen de publieke *zaak* en een private aangelegenheid, is inderdaad een *middeneeuwsche* fout en het behoort ongetwijfeld het streven te zijn van het moderne staatsrecht, die fout te herstellen en te vermijden, maar het middel hiertoe ligt elders dan in een kunstmatige verdeling van het Recht.' Ik laat de vraag, of in het Engelsche rechtsleven inderdaad geen onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht bestaat, hier terzij. Het wil mij voorkomen, dat men de zaak veel te simplistisch stelt, door alleen op de formeele proceduren (b.v. de *ultra vires* procedure) te letten. Maar wanneer v. Idsenga schrijft: 'Tusschen beide *zaken* moge een hemelsbreed verschil bestaan, het Recht, dat beide beheerscht, is volkomen één en vormt een geheel, waarvan de deelen zoo zijn saamgeweven, dat het niet mogelijk is dit weefsel in tweeën te scheiden', dan verstrikt hij zich in een innerlijke tegenspraak, welke het consequente individualisme althans ontgaat. Want, wanneer er inderdaad 'een hemelsbreed verschil' bestaat tusschen de 'publieke' en de 'private' *zaak*, hoe kan dan het recht, dat de 'publieke zaak' regelt van volkomen gelijk karakter zijn als dat, 't welk de 'private zaak' reguleert? Aan het consequente *rechtsformalisme* ligt althans een *consequent individualisme* ten grondslag. Maar hoe moeten wij v. Idsenga's standpunt begrijpen? Ongetwijfeld speelt hier

de merkwaardige, sterk door v. G n e i s t beïnvloede staatsopvatting van v. Idsenga een belangrijke rol. Volgens hem is in de constitutioneele monarchie *de koning zelf de staat*, wiens geheele positie in de *rechtspraak* zou opgaan.

De aldus met de 'overheid' vereenzelvigde staat wordt door v. Idsenga gelijkmatig onderscheiden van de '*maatschappij*' als het individualistisch spel der persoonlijke belangentegenstellingen en van de '*volksgemeenschap*'.

De staat is de 'in de geschiedenis der menschelijke beschaving optredende, ethische macht(!) die den *persoon* de mogelijkheid eener *zelfstandige* ontwikkeling verschaffende, hem tevens gebonden houdt aan de *gemeenschap* door zijne zelfstandigheid slechts in zooverre te waarborgen als de vervulling harer eischen is samen te voegen met die der *gemeenschap*, opdat bij beider noodwendige differentiatie onheilbare scheuringen worden voorkomen, en de mensch langs dezen weg des vredes - d.i. de weg van het Recht - gerake tot een vrijheid, die de basis eener hoogere, geestelijke *gemeenschap* en louter innerlijke zedelijkheid zijn kan. En in geen anderen vorm heeft deze macht haar ware wezen en functie meer geopenbaard of hare taak als Rechtsstaat beter volbracht dan in den vorm der Constitutioneele Monarchie, die in Engeland is opgericht.' (II, 361.)

Zoo wordt dus de staat gerechtvaardigd als bevorderaar van de persoonlijke moraliteit door het *middel* van het recht! (t.a.p.) Deze in wezen personalistisch-humanistische kijk op staat en recht heeft helaas v. Idsenga's Christelijk-historische staatsleer diep geïnfecteerd, ook al werkt hier anderzijds evenzeer duidelijk S t a h l's lutheraans persoonlijkheidsbegrip door (zie blz. 340), dat op zich zelve even weinig met het humanistische van doen heeft als de Christelijke *vrijheidsgedachte* het heeft met de humanistische der *Kantiaansche autonomie*.

Wat bij v. Idsenga, ondanks zijn scherpe aan v. G n e i s t ontleende tegenstelling tussen 'maatschappij' en 'gemeenschap', geheel ontbreekt, is een behoorlijke analyse van de zin-structuur der verbanden en maatschapskringen. Vandaar zijn wonderlijke staatsconstructie! Want hoe kan de 'staat', gelijk v. Idsenga zelf zegt, identiek zijn met een gezagsorgaan en zoo *tegenover* het staatsvolk worden gesteld?

Bijlage F (zie blz. 180)

Van modern-liberalistisch standpunt is merkwaardig de gedachtengang van F r . D a r m s t a e d t e r: *Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates* (1930) S. 248 ff., die overigens een 'sovereiniteit in eigen kring' in den door ons ontwikkelden zin niet kent, maar aan de klassiek-humanistische materiele rechtsstaatsidee weer, in gemoderniseerden vorm, nieuw leven wil inblazen en daarom scherp te velde trekt tegen de ontzieling dezer idee in de positivistische staatsleer (met name in de identiteitstheorie van Kelsen). Achter de bloot *wettelijke* vrijheid en gelijkheid wil hij weder doordringen tot de *natuurlijke* vrijheid en gelijkheid der staatsburgers en in de handhaving en bevordering daarvan tegelijk het wezen des rechts en het criterium voor de begrenzing van de staatszaak zoeken. Deze natuurlijke vrijheid en gelijkheid zou hierin bestaan, dat de staat, op welk gebied hij zich ook in zijn werkzaamheid beweegt, zich geen ander doel stelt, dan den menschen de vrije maatschappelijke samenleving als bron van alle cultuur

en welvaart, in wederkerige afhankelijkheid mogelijk te maken. Niet in den *omvang*, maar veeleer in de *richting* en *doelstelling van de staatstaak* zou de moderne liberale rechtstaatsidee zich van de idee van den machts- en welvaartsstaat onderscheiden: De staat heeft niet zelf welvaart en cultuur te brengen, maar de belemmeringen voor het voortkomen dezer stoffelijke goederen uit de vrije maatschappij weg te nemen en door zijn rechtsorde zijn burgers er toe te brengen, zich steeds meer aan het vrije gemeenschapsleven in geven en ontvangen te wijden.

Dit is de oude rationalistisch-teleologische staatstheorie. Zij onderzoekt niet de zin-structuur der verbanden, doch opereert met het dualisme staat en ‘maatschappij’, waarbij de maatschappij als ‘Gesamtgesellschaft’ wordt gepersonificeerd, in den zin van de totaliteit der betrekkingen tusschen de individuen. En de rechtstaat wordt dan gezien als ‘*vorm*’ der ‘maatschappij’, een vorm, die uit de in zich zelve ‘gestaltlose, unförmige Masse’ der maatschappij zijn *materie*, maar ook zijn *waarde* moet putten. ‘Der Rechtsstaat ist die Staatsform, in welcher gegenüber den Menschen letztlich der Gemeinschaftsregelung als dem Selbstwerte die ursprüngliche Herrschermacht als Mittelwert unterstellt ist.’ (S. 201) M.a.w. de staat heeft niet in *zich zelve* waarde.

Hier krijgen we dus het Kantiaansche vorm-materieschema, zij 't al in de daaraan door L a s k gegeven wending, in zijn toepassing op de verhouding van staat en maatschappij, en wij nemen er nota van, dat volgens D a r m s t a e d t e r de ‘maatschappij’ niet zelve een wetmatige structuur bezit, maar deze eerst uit de hand van den staat moet ontvangen, ook al heeft de staat daarbij weer den vorm naar den aard der materie te bepalen. Zie de karakteristieke uiteenzettingen op pag. 143 ff.! Darmstaedter wil nu de waarborg voor de verzekering der natuurlijke vrijheid en gelijkheid vinden in een administratieve rechtspraak, die, zoowel onafhankelijk van de wetgeving als van de uitvoerende macht (Verwaltung), in laatste instantie zal kunnen uitmaken of de staat in zijn wetgeving en administratieve handelingen ‘de natuurlijke vrijheid en gelijkheid der burgers’ al of niet geschonden heeft. Dit rechtsprekend orgaan blijft zelf natuurlijk staatsorgaan en is als zoodanig aan de *grondwet* onderworpen (S. 199 j° S. 248 ff.). Daardoor zou aan den ‘schrakenlosen Parlementarismus’ met zijn formaliseering van het wetsbegrip paal en perk worden gesteld!

Maar nergens blijkt duidelijker, hoe weinig Darmstaedter zich van den *aard* van het probleem der materiele competentiegrenzen van den staat tegenover de niet statelijke verbanden en maatschapskringen rekenschap heeft gegeven.

Hij heeft niet gezien, dat een administratieve rechter voor een onmogelijke taak zou worden gesteld, wanneer hij inderdaad ook ten aanzien van het niet-statelijk verbandsrecht de interne materiele rechtsvraag zou moeten beslissen. En anderzijds ziet hij ook van de zijde van de niet-statelijke verbanden deze kwestie veel te simplistisch!

Zal een kerkverband er b.v. ooit in kunnen berusten, dat de vraag, of de staat onbevoegd in zijn intern kerkrecht heeft ingegrepen, ter laatste instantie door een staatsorgaan zelve wordt uitgemaakt, dat daartoe zich eventueel een oordeel over interne geloofs- en belijdenisvragen der kerk zou moeten aanmatigen?

Het is diep onwaar, dat er in deze tijdelijke wereldorde een gezag zou moeten zijn, waarvoor in absolutistischen zin alle ander gezag in juridischen zin zou moeten

wijken, wijl men anders anarchie zou krijgen. God heeft ‘in tempore’ geen enkel ‘absoluut’ gezag ingesteld. De waarheid

is deze, dat juist de theorie der juridische machtsvolkomenheid van den staat op een anarchisch-revolutionairen, wijl de goddelijke structuurwetten der menschelijke samenleving miskennenden grondslag berust.

Ieder, die het leven kent, weet, dat er materieele grenzen voor de staatscompetentie bestaan en het is der rechtswetenschap onwaardig, in een onvruchtbaar formalisme, den levens-samenhang van het recht te miskennen. Zij moet veeleer zich baseeren op een kosmologie, die in staat is, die competentiegrenzen zin-vol op te klaren en een eenduidig criterium voor die grenzen te geven!

Uiteraard is op ons standpunt ook C o l e 's project (*Social Theory* pag. 1357-137) i.z. een *supreme court of functional equity* (waarin het staatkundig pluralisme zich overigens zelve ontbindt!) verwerpelijk. Terecht merkt H s i a o a.w. p 138 te dezen aanzien op, dat zulk een gerechtshof, waarin alle maatschappelijke 'functies' zouden zijn gecoördineerd, zelfs een grotere macht zou hebben dan het Amerikaansche 'Supreme Court', wijl het zou bezitten 'the extraordinary power of enforcing its own decisions by physical coercion, should the contending parties fail to carry out its arbitration.' 'What, we ask, can this mean, except a legal monism of the most absolute sort?' vraagt Hsiao terecht.